64 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 64

ПЛАНИНА

написао

Е. РЕКЛЮ

превео

† Ђ. МИЛОВАШЕВИЋ

Reclus, E.

64 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 64

ШТА ПРИЧА
ПЛАНИНА

НАПИСАО

Е. РЕКЛИ

ПРЕВЕО

† Ђ. Милијашевић

С 35 слика у тексту

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1900.

Reclus, E.

64 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 64

ШТА ПРИЧА ПЛАНИНА

НАПИСАО

Е. РЕКЛИ

ПРЕВЕО

† Ђ. Милијашевић

С 35 слика у тексту

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1900.

ПРЕДГОВОР

Дело, које се овде под именом **Шта прича Планина** пружа српској читалачкој публици, спис је чувеног француског писца и географа *Елизеа Реклија*. По себи овај спис није нека географска монографија о овој или оној планини, нити какав систематски географски уџбеник, који би нас упознавао с појмовима и приликама из области физичке географије а на начин, како се то чини у географским требницима. Не, то он није! И ако ће, додуше, пажљив читалац лако опазити да је писац овога дела на много места имао на уму слике и прилике с Алпа и Пиринеја, а негде и с других високих планина, ипак ће увидети и то, да у **Планини**[1] није излагана систематска физичка географија Алпа и Пиринеја, већ да су брижљиво избегавани сви детаљи, који би ширем кругу читалаца могли лектиру чинити стручном или незанимљивом. Доиста, **Планина** је просто спис, писан поетским стилом и пером једнога од најпознатијих данашњих популаризатора географских знања, а у циљу: *колико да читаоца поучи у познавању једнога великог и важног низа природних појава на планини, толико и да у читалаца створи љубави према природи и одушевљења за проматрање природе.* Зато је у овом делу и изнесена само општа слика онога, што се опажа на планини, и зато овај приказ планине вреди за сваку високу планину уопште.

[1] Ради краткоће зваћемо ово дело и овим именом.

Ма колико знатна била природњачка и географска знања, која ће читалац наћи у овој књизи, ипак, чини нам се, у овоме спису треба гледати не толико ризницу географских знања, колико средство, којим се буди она љубав према природи и указује на појезију, коју човек може наћи у природи. Чини нам се да ће се признати, да ова љубав к природи и јесте баш прва погодба за разумевање и познавање природе и да се стога може врло лако и разумети, што се она у просвећенијим круговима западне Јевропе уздигла чак и до нарочитога култа у облику познатих алпијских или, како бисмо их ми назвали, планинских друштава; ова пак друштва, поред свих својих споредних задатака, у основи имају као главни — развијање љубави према природи. С те стране, излажући један низ природних појава, а посебице оних, којима је станиште планина, писац се овога списа и старао, да својом познатом популаризаторском вештином здружи корисно с лепим, да упути читаоца, нарочито младог читаоца,[1] да тражи лепоту и у планинској појезији, да, ходећи кроз планину, не остане непримчив оном заносном даху, којим велика природа опија човека и онда, кад он то не осећа, накратко, да га побуди, да проучавањем планине научи и љубити планину! Уосталом, не треба превиђати, да и сама она географска знања, која се у овом спису износе, имају врло велике вредности. Знања о земљи са свима појавама, које на њој опажамо, чинила су увек значајан члан у људском знању о природи; на унапређењу тих знања узимали су учешћа готово сви ранији, културни векови, и она су готово у свима њима била један од главних основа у образовању подмлатка. Данас је обим тих знања већи но икад досле, али је исто тако већи и њихов значај не само за науку уопште, већ и за сваког појединца посебице. Познавање земље као људског станишта, знање о њеном рељефу, њеним водама, њеним климатским и метеоролошким приликама, о ње-

---

[1] Овај је спис у оригиналу издање познате Ецелове збирке (Collection Hetzel), која је нарочито намењена омладини.

ном утицају на човека и друштво -- јесте нешто, што је данас потребно сваком образованом човеку. И кад је Српска Књижевна Задруга припитавши по обичају неколике наше признате стручњаке за мњење о овоме спису усвојила да га прими у коло својих издања, она је имала на уму не само велики глас овога писца, већ нарочито онај значај, који ово дело може имати за ону српску публику, која воли природу због природе, која излази у планину ради планине, и коју природа може много боље васпитавати и учити него многа друга, сухопарна или незанимљива дисциплина!...

*

Писац **Планине,** француски географ *Елизе Рекли* (Jean Jacques Elysée Réclus), није ни иначе непознат публици, која тражи географске списе. Он заузима врло одлично место не само међу француским, већ и међу другим географима. Леп глас овога писца не долази толико од каквих особито оригиналних погледа његових у географској науци, колико од обилности његова рада на популарисању ове науке и духовитости, с којом је умео спојити физичку и посебну географију у такву целину, да је лектира његових списа мила како лајику, тако и научнику. Поред тога, његови су списи, бар у Француској, допринели врло много да се географија обрађује у модерном правцу своме. У томе нарочито и јесте узрок његовом лепом гласу и признању његових заслуга.

Рекли је рођен 15. марта 1830. у Saint-Foy-la Grande у жирондском департману у Француској. Отац му је био протестантски пастор, који је имао још једанаесторо деце; Рекли му је био други син. Васпитаван у млађем добу у рајнској Пруској, Елизе Рекли је доцније започео један део својих студија на протестантском факултету у Монтобану у Француској, а довршио их у Берлину, где је нарочито слушао познатога географа К. Рихтера. Још у врло раној младости научио је већину јевропских језика, што му је за доцнију књижевничку каријеру било од пресудног

значаја. Реклијев живот и рад припадају још од почетка његове књижевне радње готово исто толико политици, колико и књижевности и науци. Опозиционар државном удару, који је 2. децембра 1851. извео Наполеон III., Рекли мораде оставити Француску и тумарнути у свет. Од 1852.—57. обиђе он Енглеску, Ирску, Здружене државе у Сев. Америци, Централну Америку и Нову Гранаду, пробавивши нарочито у овој последњој више година. Ова путовања била су за Реклија лепе прилике за проучавање географских и природних појава. Вративши се у Париз 1857. стане писати разне путничке скице и географске чланке у Revue des deux Mondes, у Tour du Monde и по многим другим часописима, који су му их врло радо објављивали. Већ у ово време Реклијев књижевни рад био је врло плодан, али га је он тек доцније развио у свој обилности. На жалост и у ово доба није престајао бавити се политиком. У том погледу мало по мало његови политички назори посташе тако ултра-радикални, да је доцније група, позната под именом анархиста, црпла знатне моралне потпоре у његовом ауторитету.[1] Када наступи француско-немачки рат, и када Немци дођоше већ под Париз, па га и опседоше, Рекли ступи (1870.—71.) у народну гарду, борећи се у њој противу непријатеља као и сваки други прави војник. За време пруске опсаде учествовао је и он у групи ваздухопловаца, које је Надар пуштао из Париза. Кад се одмах затим прогласи у Паризу комуна, Рекли стане у редове њених бораца и као члан Међународног радничког удружења (Internationale) штампа један манифест (у Cri du Peuple) противу тадашње версаљске владе. Тиме постаде опасан противник влади, која се свим силама трудила да комуну угуши. При једном извиђању (рекогносковању), при коме је и он суделовао, буде заробљен на Шатијонском платоу изнад Париза (15. априла) и предат војном суду у Сен-Жермену. После дугог затвора буде

[1] У врло многим његовим списима, чисто географске и научне природе, осећа се дах његовог политичког уверења.

16. новембра 1871. осуђен на просту депортацију, т.ј. на изгнање и затвор у једној од француских колонија. Ова казна узбуни учени свет. Многи научници, не само француски већ и туђи (енглески), развију живу агитацију у његову корист, те се најпосле учине кораци код председника републике за помиловање. Указ од 4. јануара 1872. претвори му ту казну у просто изгнанство. Тада Рекли оде у Италију, одакле после пређе у Швајцарску и стани се у Клaрансу, на обали Женевског језера. Овде се Рекли поново ода науци и својим лепим ученим радовима. У Француску се није хтео вратити пре потпуне опште амнестије, којом су помиловани сви осуђеници из доба комуне. Но његова политичка радљивост није ни после тога престајала. То је и било узрок, кад је после великог одликовања од стране Париског географског друштва (златна медаља 1892.) био изабран за професора географије у Лијежу у Белгији, да не само што је најпре ишло тешко с његовим постављењем, већ је убрзо затим морао и оставити ту катедру и склонити се у Енглеску. Одатле се доцније вратио у Брисел и примио катедру географије на познатом бриселском Слободном универзитету, где је и данас.

Књижевни је и научни рад Рeклијев толики, да управо то и јесте оно, што га је уздигло и ставило у прве редове учених географа и писаца. Осем већ поменутих чланака у географским и другим часописима, Рекли је штампао 1859. *Guide du voyageur à Londres* (Путовођа по Лондону) и 1864. *Les Villes d'hiver de la Méditerranée et les Alpes Marritimes* (Вароши за зимовање у средоземском приморју и приморски Алпи), два лепа тома, који су с картама и многим монограмима изишли у Жоановој збирци путовођâ. Из овога му је доба и *Introduction* у *Dictionnaire des communes de la France (Увод у речник општина у Француској)*, знатан и цењен рад за оно доба. 1861. штампао је *Voyage à la Sierra Névada de Sainthe-Marthe,* paysages etc. (Пут на Сијера Неваду, слике крајева итд.), а 1867.—8. врло значајно дело у две велике свеске: *La Terre,* déscription des phénomènes de la vie du globe (Земља,

опис појава из земљиног живота), преведено готово на све јевропске језике. Годину дана пре овога штампао је дело, које је у познатој Хецеловој библиотеци за омладину доживело врло много издања: *Histoire d'un ruisseau* (Поток), а неколико година доцније (у истој збирци, 1872.) и *Histoire d'une montagne* (Планина), дело, које се овде износи и српским читаоцима и које се такође међу првима препоручује омладини. 1873. приредио је своје велико дело *Земља* у једном популарнијем издању под именом: *Les phénomènes terrestres: les mers et les continents* (Земаљски појави: мора и континенти). Сва су ова дела доживела и новија издања, а нека и по неколико издања. Али најглавније Реклијево дело, оно, које му је необично уздигло глас у научном свету, јесте публикација, започета 1875. године под натписом: *Geographie Universelle, la Terre et les Hommes* (Општа Географија: земља и људи), а завршена 1894. године. Ово огромно дело, невероједатан рад махом самога Реклија, има 19 великих књига (томова), које чине пет одељака. У првом је Јевропа (у 5 књига), у другом Азија (4 књиге), у трећем Африка (4 књиге), у четвртом Океанија (1 књига), а у последњем, петом — Америка (5 књига). Прва књига првог одељка говори о Јужној Јевропи[1] а последња петог одељка о Јужној Америци. Материјал, сабран и изложен у оваком великом делу, чинио би части и читавој каквој дружини писаца; међутим он је овде поглавито приређен самим Реклијем. Дело је још пуно лепих слика, мапа, картограма и профила и у многоме представља врло леп географски речник...

*

Предајући српској читалачкој публици Реклијеву **Планину,** сматрамо још за дужност споменути и то, да

[1] На жалост, у овом дѐлу му је много некритичких података баш о стању нашега народа на Балканском полуострву и о српско-бугарским етнографским односима. Једино оправдање у томе му је то, што је дело писано 1875., кад дакле у Јевропи многи податак у овом погледу и није био познат.

је иницијативу за српско издање овога списа у колу књига С. К. Задруге имао пок. *Ђ. Милијашевић*, професор и директор пређашње III београдске гимназије. Нашавши у Рекљију особитог мајстора у популарисању географске науке, пок. Милијашевић, који је и сам волео популарну географију, превео је био овај спис и за живота још понудио га Српској Књижевној Задрузи. На жалост, прерана смрт омéла га је, те дело није могао израдити у таквом облику, да би одмах могло ући у штампу. Тај посао пао је у део потписатоме. Прихвативши његов рад, ми смо се трудили, да превод по могућству исправимо и тако приредимо, да могне што боље послужити циљу, који има С. К. Задруга. Из пијетета пак према првом преводиоцу, оставили смо његово име на овом спису. Да бисмо разумевање списа олакшали и најширој публици, унели смо испод текста напомене, којима смо поглавито објашњавали непознатије или стручније речи и појмове у спису. Некима пак од ових напомена циљали смо и на то, да допунимо природњачке податке у овом делу; таква је нарочито напомена на страни 39. и друге. На два три места смо по једном реченицом мало и у тексту допунили неке пишчеве мисли, као што смо опет на два три места ублажили за науку непотребну оштрину политичких алузија, које је писац унео у оригинал. Француско издање овога списа илустровано је с 13 идеалних слика, од којих смо овде унели само 12. То су слике: 1, 3, 5, 8, 12, 14, 16, 24, 26, 28, 30 и 32 у овом издању. Међутим из жеље да овај спис на српском језику буде што поучнији, унели смо у текст и приличан број слика узетих из других дела, за које нам се чинило да су сагласне с типом овога списа и удесне за илустрацију појава, које се у тексту помињу и приказују. Надамо се, да овом допуном нисмо умањили спису вредност...

Ако према свему овоме **Планина** буде и на српском језику лепа лектира за љубитеље природе и географских знања; ако она буде и на српском језику достојно приказала пишчеву репутацију: признање за то треба на првом месту друговати Управи Српске Књи-

жевне Задруге, која је овај спис примила за своје издање.[1] Потписати пак мисли, да му се још нарочито треба на овом месту захвалити г. Д-р Светолику Радовановићу, професору Велике Школе, на љубазној готовости, с којом је изволео за време штампања држати ревизију наших напомена и допуна у овом издању.

Јула 1900. Београд.

А. Станојевић
професор у пенсији.

[1] Од словенских народа, колико смо ми могли сазнати, имају овај спис у преводу још и Руси.

ПРЕГЛЕД

I

Уточиште.

Бејах тужан, као убијен; живот ми беше досадио. Судба је била немилосрдна према мени: беше ми одузела миле и драге, уништила моје смерове, убила моје наде. Људи, које називах својим пријатељима, видећи да ме је спашла несрећа, беху се окренули против мене; васколико човечанство, његови завађени интереси и разуздане страсти — све беше противу мене, и ја му одговарах мржњом. Једини лек беше ми још или смрт или то, да у самоћи поново приберем своју снагу и нађем душевно спокојство.

И не знајући управо камо ме ноге носе, бејах изашао из шумна града, па се упутих великим планинама, које се указиваху тамо далеко, у дну хоризонта.

Ударих преким путевима и непрестано иђах све даље и даље, застајући тек вечером пред крчмама у страни. Дрхтао сам, чим бих чуо људски глас или људске кораке. Али ипак зато, ходајући тако усамљен, слушах са сетним задовољством песму птица, жубор реке и хиљаде гласова, што долажаху из великих шума.

Идући тако једнако насумице, час путем час стазом, стигох већ и до првог планинског кланца.

Пространа избраздана равница од једном се прекидаше на подножју стена и коса, засењених кестењем. Високих плавих врхова, што су се видели издалека, беше нестало иза мањих али ближих висова. Река, која се мало ниже шираше борећи се са шљунком, тецијаше крај мене с пâдом, брзо, између глатког стења, обраслог црнкастом маховином. Над сваком се њеном обалом уздизаше по један брежуљак, прва предстража брдима, и ношаше на своме врху развалине по једне гломазне куле, која некада чуваше ту долину. Осетих се као затворен између два зида; не бејах више у области великих градова, у диму и граји; лажни пријатељи и непријатељи беху заостали далеко иза мене...

После многог времена први пут сада осетих праву радост. Ход ми поста безбрижнији, поглед поузданији. Застајах да се страсно надишем чистога ваздуха што долажаше са планине. У овој околини нема више великих путова пуних шљунка, прашине или блата; изашао сам из ниских равница и — ево ме у још незаробљеној планини! Стаза, утрвена стопама козјим и пастирским, издвајаше се од ширег путића, који вођаше дном долине, па се кривудаво пењаше по падини висова. Идем тим путем, е да бих био сасвим поуздан, да ћу већ једном бити сâм. Пењући се сваким кораком све више, гледам како се све више смањују људи, који иду доњом стазом. Селанца, градови, у пола су ми заклоњени својим властитим димом, сивоплавом маглом, што се полагано пење на висове и расипље пред шумским пропланцима...

Пред вече, пошто сам заобишао многе стеновите стрмени, прешао многе јаруге, прескочио с камена на камен, многе шумне поточиће, стигох већ на подножје

једнога гребена, што надалеко надвишаваше стене, шуме и пашњаке. На врху се указа једна колеба с димом а овце пасаху унаоколо по странама. Ова жућкаста стаза, налик на какву врвцу, бачену по зеленој трави, вођаше горе ка колеби па као да се ту и свршаваше. Мало даље опажах само велике кршне дубодолине, осулине, водопаде, снег и ледснике. Ту беше последње боравиште човеково (сл. 1.). Беше то бедна кућица, која ће ми кроз дуге месеце бити уточиштем. Један пас а потом један пастир дочекаше ме пријатељски.

Поставши већ једном слободан, наумих да се опорављам полако у природи. Час сам лутао кроз хаос од камења, сплазана са каквог стеновитог врха; час иђах насумце по шуми јеловој; понекад се пужах на више гребене, да бих седео на њиховом највишем врху; а често залажах у понеку дубоку и мрачну јаругу, где могах рачунати да сам се скрио у бездне земљине. Мало по мало па под утицајем времена и природе стаде нестајати жалосних прилика, што ми се раније врте̂ше по памети. Више се не шетах само да бих избегао своје успомене, већ и да бих се напојио утисцима средине, те да у њима уживам као без своје воље, као у неком заносу...

При првом ступању своме у планину осетио сам се весео због тога, што бејах дошао у самоћу и што се стене, шуме, читав један нови свет подизаху између мене и прошлости. Али једног лепог дана осетих како се нова једна страст зачела у мојој души. Ја заволех планину зарад ње саме; заволех њено бла́го и поносно лице, које сунце обасјаваше и кад ми бесмо у засенку; заволех њена снажна плећа обремењена ледом с плавим небеским одблеском, њене падине, где

Сл. 1. ....*ту беше последње боравиште човеково.*

су пашњаци измешани са шумама и осулинама; њене снажне огранке, што се гранају далеко као гране у

голема дрвета, а све одељене долинама, пуним малих обала, водопада, језера и ливада; заволех све што је планинско, па и жуту или зелену маховину, што расте по стењу, и камен, што се сјаји из траве.

Исто тако постаде ми мало по мало потребан и мој друг, пастир, који ми у почетку готово беше и мрзак, као представник људи, од којих ја бежах; осећах, да се зачиње у мени поверење, пријатељство наспрам њега. Нисам му више захваљивао само на храни коју ми доношаше и на услугама које ми чињаше, већ га стадох проучавати; гледам да докучим, чему се од њега могу научити. Веома је незнатна била та његова поука; али, кад ме љубав према природи обузе, могах се и од њега упознати с планином по којој су пасла његова стада, и под којом се он родио. Он ми казиваше називе биљака, показа ми стене, на којима се налажаху кристали и ретко камење, праћаше ме до ивица страхотних провалија да ми покаже, којим путем да идем кроз мучне пролазе. С највиших врхова показиваше ми долине, казиваше ток потока; затим, по повратку у нашу чађаву колебу, причаше ми историју овога краја и месне приче.

У накнаду ја сам њему опет објашњавао много штошта, што он није разумевао, и што чак није никада ни желео да разуме. Али мало по мало, па се и његов ум стаде расветљавати, жудња за сазнањем будити. Уживао сам понављати му оно мало што сам знао, видећи како му очи постају светлије а уста се смеше. Изглед овог некада окорелог и грубог лица измењивао се; од немарног створења, какво он досле беше, постајаше он човеком који размишља о себи самоме и о предметима што га опкољавају. На кратко, учећи овако, својега друга, поучавах се и сâм, јер,

покушавајући да објасним пастиру појаве у природи, најпосле их и ја боље разумевах, те бејах и свој властити ученик...

И тако, подстакнут двоструким интересом који ми се буђаше љубављу према природи и наклоношћу према своме ближњему, покушах познати садањи живот и прошасту историју планине, на којој живљасмо као бушице на слоновој кожи. Проучавах ту грдну масу у стењу, од којег је она саграђена, у земљишним неравнинама, које јој према разним гледиштима, часовима и годишњим временима, дају онако велику разноликост било у примамљивим било у ужасним изгледима; проучавах је у њеним снежним слојевима, у њеним леденим пољима и метеорима (талозима) што падаху на њу, у биљу и животињама које бораве на њеној површини. Покушавах да појмим и то, шта је планина била у појезији и у историји народа, какву је улогу имала у кретању народâ и у развићу васколиког човечанства.

То, што сам дознао, дугујем сурадништву својега пастира, а, ваља признати, и сурадништву лакога инсекта, сурадништву лептира и птице певачице.

Да нисам провео дуге часове, лежећи на трави, посматрајући или слушајући ова мала створења, браћу своју, можда не бих толико схватио, колико је живота у тој великој земљи која носи у својим недрима све ове бескрајно малене створове, и води их заједно с нама по неизмерноме светскоме простору...

II
Брда и долине.

Гледана из равнице, планина је веома простог облика; то је мала изрецкана купа што се уздиже

међу осталим узвишицама неједнаке величине, на плавој суподини која, ишарана белом и ружичном бојом, граничи целу једну страну хоризонта. Изгледаше ми, као да у даљини гледам једну грдну тестеру са чудновато изрецканим зупцима; један је од тих зубаца планина, у коју сам се упутио.

Међутим, та мала купа коју сам разазнавао из поља оздо, просто зрно песка на зрну што се зове земља, чини ми се сада читав свет. Ја сада добро видим из колебе, на неколико стотина метара изнад своје главе, стеновиту главицу која ми се чини као врх; али попнем ли се на њ, на мах ми се иза снега указује други врх. Стигнем ли на други одсек, брдо као да опет измени облик пред мојим очима. Са сваког врха, из сваке databдолине, са сваке странице земљиште се чини друкчије, другог облика. Сматрана за себе, планина је читава гомила брдâ, као што је и сваки талас на пучини морској састављен од безбројних таласића. Да би се планинска зграда разумела у свој целости, треба је проучавати и проћи у свима правцима, пети се на свако узвишење, продрети у последње ждрело. Као и све друго, тако је и то бесконачност за онога који хоће да је позна у свој њеној целини.

Врх, на коме сам највише волео седети, није био највиши врх на који се човек може посадити, те да као оно краљ са престола посматра испред себе и испод себе положене краљевине. Готово ми беше још и милије на нижем врху, с којега ми се поглед могаше уједно спустити на ниже стрâне, затим се пети поново, с косе на косу, до виших висова и до вршка, што допире до плавог неба. Ту, немајући због чега угушивати онај понос који бих осећао и на самом највишем врху пла-

нинском, уживао сам у лепотама и задовољству које ми стварахӯ снежна поља,[1] стење, шуме и пашњаци. Налажах се на полутини, између два појаса: земаљског и небеског, и осећах се и слободан и неусамљен. Нигде на другом месту не би за ме било слађег осећања спокојства!

Али доиста и јесте голема радост попети се на какав вӣс, што се вӣсӣ над околним врховима, долинама и равницама! С каквом слашћу, с каквом усхићеношћу посматра човек у целини огромну зграду, на чијим се врху он налази! Доле, на нижим косама, видео се само један део планине, највише једна једина страна; али с врха, опажају се сви они вршчићи што су били скривени један иза другога, па до брежуљака и ртова у подножју. Човек гледа подједнако, без разлике, околна брда; као и њима, тако је и њему глава у чистом ваздуху и на светлости; изгледа подигнут у небеске висине, као оно орао што се летом издигао изнад тешке земље. Под својим ногама, већ добро испод највишег врха, опажа он оно што светина оздо већ називље небом: то су облаци што иду лагано дуж брдских падина, цепају се наилазећи на стеновите шиљке и шумске пропланке, остављају овде онде по дубодолинама по који прамен магле, и лебдећи за тим над равницама, бацају на њих своје велике сенке у различитим облицима. С врха те узвишене звездарнице не виде се реке, нити се

[1] На високим планинама, тј. таквим, које висином прелазе преко 2500 м., водени падежи из ваздуха спуштају се око и изнад једне границе, назвате снежном границом (у Алпима од прилике на 2750 м.) као снег, који, збијајући се у више или мање чврсту масу, испуњава удољице између планинских врхова, блаже падине и т. д. Тај снег чини, да сва та површина изгледа као *снежно поље*, па се тако и назива.

види да оне теку као ови облаци, из којих су оне постале; ток и кретање река опажа се само по блиставом сјају воде, што се показује на разним местима, било при изласку из сурваних леденика, било у језерцима и водопадима у долини, или на тихим окукама у доњим равницама. При погледу на кружне засеке (циркове), на јаруге, долине, ждрела, човек чисто и нехотице саглѐда велики геолошки рад водā, које дубу стену, усецају своја корита у свима правцима около првобитног планинског трупа (масива). Гледа их, тако рећи, како непрестанце режу огромну масу, те односе њене остатке, види како њима поравњују долину или насипају какву луку морску. И гле! И ту лу́ку, и њу разазнајем с врха виса, на који сам се попео; тамо, на ту страну се и простире она велика плава бездна од океана, из које се планина уздигла и у коју ће се пре или после вратити!

Што се тиче човека, он је невидљив; али се опажа да га има. Као гнезда, у пола скривена у грању, опажам колебе, засеоке, села, растурена по долинама и по падинама озеленелих брда. Онамо опет, кроз слој ваздуха покварена многим дихањем, нешто беличасто показује неки град. Куће, дворови, високе куле, трула сливају се у сиву и прљаву боју, супротно отворенијој боји околних поља — изгледа вам као нека плесан! И гледајући ово човек с ту́гом помишља на свакојаку лаж и́ поквареност што се крију у том мравињаку, на пороке што бујају у овом готово невидљивом чирићу. Али, гледана с највишега врха, ипак је необично лепа огромна слика поља са градовима, селима и појединим кућама, растуреним овде онде по оној просторији. У светлости, која ово обасјава, све се спаја у једну складну целину; ви још

видите и ваздух, који разастире по целој равници своје покривало бледо-плаве боје...

Велика је разлика између правога облика наше тако дивне планине, тако богате у разноликим изгледима, и оног који сам ја замишљао у својем детињству гледајући на карте, по којима ме је поучавао у земљопису мој учитељ. Тада сам планину замишљао као огромну, издвојену, сасвим правилну масу, с једнаким странама по целој дужини, с врхом лако заокруженим, с подином благо нагнутом, која би се неосетно губила у пољима најближе равнице. Таквих планина пак нема на земљи. Чак ни вулкани,[1] што се усамљени појаве, далеко од сваког планинског масива, и што се мало по мало увећавају разасипљући по странама пепео и лаву (сл. 2.), немају ни мало ове геометријске правилности. Излазак унутрашњих материја бива час на средишни димњак, а час на понеку шупљину са стране; мали споредни вулкани појављују се овде онде по косама главнога брда и изгрбају му површину. И са̂м ветар доприноси да такво брдо добије неправилан облик, повијајући и набацујући по својој вољи облаке од пепела избаченог при ерупцијама[2] и сталоженог после по странама.

Ну, би ли се могла наша планина, стари сведок пређашњих доба, поредити с вулканом, с брдом тек

---

[1] *Вулкани* су обично купаста брда, која једном својом дубоком рупом стоје у вези са земљином унутрашњошћу, те или туда или на бочне пукотине излази у ваздух, густ и дебео стуб водене паре и разних гасова; од времена на време, кад се вулканска радљивост јаче разбуди, на те отворе излећу у ваздух још и вулкански пепео, усијано камење и растопљена камена маса или лава; ова маса се од тог отвора стане разливати као житка, усијана река низа страну. — [2] *Ерупција* је појав, кад вулкан почне избацивати водену пару, гасове, вулкански пепео, усијано камење и лаву.

Сл. 2. *Ерупција Везува 1872.*

од јуче посталим, и које још није издржало утицај времена? Од онога дана када се она земљина тачка,

на којој смо, почела први пут грбати, те да се постпно претвори у планину, природа (која и јесте само кретање и непрестано мењање) утицала је без престанка на измену изгледа овог чира: на једном месту је масу подигла, на другом је угнула; начичкала је врховима, посула трулима и купама; ову масу природа је и савила, набрала, прокопала, прерила, на бескрајно много начина изрезала јој покретну површину. Па се још и сад пред нашим очима тај посао наставља! Ономе, ко посматра планину кроз дуже геолошко доба, она изгледа онако исто таласава, онако исто нестална као морски талас, који бура подиже: то је вȃл или облак; кад је буде нестало, остаће само сȃн о њој!

Свакако, у овом променљивом или стално несталном уресу, створеном непрекидним утицајем природних сила, планина свакад показује неки узвишени ритам ономе који иде њоме да размотри њезин састав. Било да је најузвишенији део пространа висораван, обло брдо, управан зид, врх или осамљена пирамида или пак сноп одвојених шиљака: опет целина планине показује у опште изглед, који је у складу с изгледом врха. Од средишта тога масива па до његове подине врстају се са сваке стране други врхови или гомилице споредних врхова; понекад чак, на подножју последњег бедема, окруженог наносима у равници или морем, види се како се посред пољȃ или водȃ уздиже још једно брдо у маломе. Пресечни изглед (профил) свију ових узвишења што се наизменце врстају, спуштајући се постпно или нагло, даје нйз најлепших вијуга. Та кривудава пруга што спаја вршкове највишега виса с равницом, и јесте истинска падина. Тим

би путем могао и ићи какав цин с мађичким чизмама на ногама...

Планина, што ми за дуго беше уточиште, беше за цело врло лепа; њу нарочито међу осталима одликоваше правилност њених црта. С највиших пашњака, опажа се највећи врх, усправљен као оно пирамида (сл. 3.) с неједнаким банцима; блесак снежних маса што му испуњавају неравнине даје му, као супротност, тамну и готово црну боју; ну у толико је пријатније за око оно травно зеленило, што застире надалеко све споредне врхове. И када се већ спусте очи са те огромне масе страховитог изгледа, оне се с милином заустављају на благим, таласастим пашњацима; тâ, њихове су ивице тако дивне, њихов изглед тако кадифаст, да човек и нехотице помишља како би мило било каквоме цину да их руком помилује! Мало ниже, стрме стрâне, стеновити шиљци и нижи, шумовити висови заклањају ми у велико планинске падине; али целина ми изгледа у толико лепша и узвишенија, што мој поглед обухвата само један њен део. Као кип, чије би ми подножје остало скривено, блиста она јасном светлошћу посред неба, у облацима...

Лепоти врхова и разноликих узвишења одговарају лепе удољице, долинице и теснаци. Између врха наше планине и најближега виса венац се јако спушта и даје доста лак пролаз двема супротним странама. У том угнућу на венцу и отпочиње прва бразда змијасто извијугане долине која се одваја између два брда. Тој бразди придружују се друге и друге којима је испарана површина стенâ и које се састају једна изнад друге, упућујући се к једноме облуку, одакле се кроза читав низ теснаца и степенастих басена, цеде снежаници, упућујући своју воду у долину.

Сл. 3. ...*највећи врх, усправљен као пирамида.*

Ту, на неопазно нагнутом земљишту, указују се већ ливаде, шумарци од питомих дрвета, гомиле кућа.

Са свију страна спуштају се долинице у главну долину, једне питомијег, а друге суровијег изгледа. Иза какве далеке окуке, долине нестаје испред очију; ну, ако и не могнемо гледати јој дно, онда јој бар опажамо општи облик и ивице по мање или више упоредним линијама, које обележавају профили нижих узвишења. Укупно узета, долина се са својим безбројним огранцима, што са свију страна дубоко улазе у планину, може поредити с дрвећем чије се гране деле на све мање и мање гранчице. По облику главне долине и мреже од долиница, које су јој као огранци, најбоље се и може схватити истински рељеф[1] планинā које та долина одваја. Уосталом зар се са врхова, са којих поглед понајслободније лута у простору, не види мноштво висова, које човек пореди једне с другима и који се сви показују као једна целина? Преко тог кривудавог профила узвишењā, што се уздижу с ону страну долине, распознаје се у даљини други профил од већ плавичастих брда; затим, још даље, трећи, па и четврти низ брда, боје као небо плаве. Ови низови брда, које можемо везати за велики гребен главних врхова, тек у неколико су упоредни, па и ако су рецкасти, и час се привидно стичу, час размичу, према облику облакā и положају сунчеву. Два пута дневно нам се приказује огромна слика брдā; то је: кад коси јутарњи и вечерњи зраци наизменце баце у засенак стране окренуте од сунца, обасјавајући оне стране што су окренуте сунцу. Од најдаљих западних врхова па до оних, што се једва распознају на западу — све је то складна лествица сваковрсних боја и свакојаких бојених прелаза, што могу постати на сунчеву сјају

[1] Тј. спољашни или површински изглед.

и у прозрачном ваздуху. Међу овим планинама има и таквих које би један дах могао збрисати; тако су лаких боја, тако су њихне црте нежно повучене на небесном своду!

Али ако се подигне какав мали облак, ако се каква једва видна магла појави на хоризонту или само ако сунце, залазећи, разбаци своју сенку, то ће ових тако лепих планина, ових снежних поља, ових леденика, ових пирамида, нестати било поступно било у једном тренутку. Посматрали смо их у њихову сјају, а гле, како их сада нестаде на небу; сад су само сан, само нејасна успомена!...

III

Стена и кристал.

Тврда планинска стена, као год и стена што се простире испод равницâ, готово је свуда застрта дебљим или тањим слојем ораће земље и различитога биља. Овде су шуме; на другој страни жбуње, шибље, мирте,[1] трње; а на трећој страни, и то у највећој мери, видимо зелену траву, пашњак. Чак и онде, где се стена чини гола и стрчи у шиљцима или се уздиже као зид, камен је обрастао белим, црвеним или жутим лишајима који често дају један исти изглед чак и врло различитим стенама. Па чак и у хладним крајевима, на каквом вису, онде где почињу леденици, и на ивицама снежних поља, камен је често скривен биљним омотачем. Пешчари,[2]

---

[1] Шиб, увек зелен; расте и у приморју земаља око Средоземног мора. — [2] Стене, састављене од зрнаца кварца или песка, обично слепљеног кречом или глином. У природи су врло распрострти, а има их и различне тврдине.

кречници,[1] гранити,[2] изгледали би непажљиву путнику да су једна и иста формација...[3]

Међутим разлика међу стенама је велика. Минералог, који ходи по брдима с чекићем у руци, може скупити стотине и хиљаде комада различита камења које се разликује по изгледу и унутрашњој грађи. Једно је једнакога састава у свој својој маси; друго је састављено од различитих делова и међу собом се разликује по облику боји и сјајности. Има их шарених, ружичастих и пругастих, па онда: прозрачних, провидних и непровидних. Виђају се начичкани кристалима[4] правилног изгледа; а има их и који су урешени сликама дрвета, налик на бокоре тамаринске[5] или на лишће од папрата.[6] Сви се метали налазе у камену, било у чистом стању, било помешани једни с другима; час се они показују у кристалима или у грудвицама; час су то мале, врло танке навлаке, показујући се као тренутна преливања дугиних боја, налик на сјајне одблеске сапунског мехурића.

---

[1] Стена, од које се, кад је довољно чиста, добива креч (печењем). Највећи део кречника сталожен је у мору од љуштура разних морских животињица (фораминифера, корала, шкољака итд.). Често је цела планина од кречника. — [2] Стена, састављена од минерала фелдспата (у кристалима), кварца (белутка) и лишчица лискуна. Врло је тврда и често се употребљава за тесачке послове; обично пак за зидање, калдрму итд. У Србији је понајвише гранита на Копаонику, Жељину, у Поречу итд. — [3] Формација означава у геологији стене сродног или једновременог постања и представља неко доба у историји земљиној. Обично се разликују: архајска (исконска), силурска, девонска, карбониферска, пермска, тријаска, јурска, кретацејска (креда), терцијарна и квартарна формација (седиментарне формације). Каткад се и за еруптивне стене каже, да чине једну формацију (еруптивну). — [4] Кристалом се назива правилан облик неког минерала, ограниченог равним површинама (полиједарски облик). Такви су облици нпр. коцка, призма, пирамида итд. — [5] Tamarix је шиб, који расте у топлијим крајевима. — [6] Овакве слике на минералима зову се дендрити.

Затим, стена садржи многобројне окаменотине[1] животињске или биљне чији отисак она и чува. Колико је ту растурених података, толико је различитих сведока о животу створења што су живела у неизрачунљивоме низу минулих столећа...

Нека није ни минералог ни геолог од заната, опет ће путник, који само уме посматрати, јасно видети, каква је чудесна разлика међу свима овим стенама што чине масу планине. Толика је супротност међу различитим деловима те велике зграде, да се већ издалека може често распознати из које су они формације. Заиста и с врха, с кога се може прегледати каква широка просторија, лако се распознаје гребен или камаљ од гранита, као и пирамида од аргилошиста[2] и зид од кречника.

Ето, у непосредној близини главнога врха наше планине, готово се најбоље и распознаје гранитска стена.[3] Гребен црних стена одваја ту два снежна поља што блеште на све стране својом блиставом белоћом; рекао би човек да је то сјајно-црна дијадема[4] на мусулинском покривалу! Ето, преко овог гребена најлакше је и доћи до највишег врха планинског, јер се на тај начин избегавају јаруге које се скривају испод једноставне површине снежних поља; ту се може слободно стати ногом на чврсто земљиште, и, помажући се рукама, подићи се са банка на банак до стрмих стеновитих засека. Туда сам се ја готово увек пузао, када, оставивши стадо и свога друга, пастира, одла-

[1] Тако се често налазе у њима: окамењени пужеви, школьке, дрвена стабла итд. — [2] Црна, шкриљаста, глиновита стена која се лако цепа у плоче и табле. Од ње се и праве ђачке таблице. — [3] Тако нпр. средишни део Алпа је заиста и састављен од гранита. — [4] Круна.

жах да проведем по неколико часова на великом вршку. Гледан с неког одстојања кроз плавичасте слојеве ваздушне паре, гранитски гребен изгледа доста једнолик; планинци, искусни и готово неуглађени у својим поређењима, и дали су му име гребена. И доиста рекао би човек да је то нйз шиљатих, правилно распоређених зубаца. Ну, усред самих стена, човек се налази као у неком хаосу. Шиљци, крто камење, згомилано стење, слојеви наслагани једни изнад других, куле што се надносе, зидови што се једни на друге наслањају, остављајући тесне међусобне пролазе — ето такав је тај гребен што чини један рогаљ брда. Па и на тим висинама стена је готово свуда обложена лишајима као некаквим лёпом; али је на више места и разголићена трењем које је производио лед, па онда, отапањем снега, утицајем мразевâ, кишâ, ветровâ, сунчаних зракова; неки пак шиљци, громом смрвљени, стопили су се и при удару чак и намагнетисали...

Усред ових развалина лако је познати шта је још до скора било баш у унутрашњости стене. Ту ја видим кристале у свем њихову сјају; бистри кварц,[1] фелдспат[2] ружично бледе боје, лискун[3] који личи на сребрнасту љуспу. По другим деловима планине оголићени гранит показује другачији изглед: у једних је стена бео као мрамор па посут црним тачкицама; у других је плавичаст и таман. Готово је свугде велике тврдине, и камење што би се могло од њега ис-

[1] Кварц се уопште зове у нас још и белутак; његови провидни кристали зову се *биљур*. — [2] Главни састојак гранита и других огњених стена. — [3] Минерал, што кристализује табличасто и врло се лако цепа у листке. Често је безбојан и потпуно провидан (мусковит) и употребљава се за цилиндре на неким лампама, за прозорска окна на лађама итд.

тесати могло би послужити за грађење трајних споменика. Али на неким местима је тако крт, разни кристали у њему су тако слабо везани, да га можемо прстима строшити. Поток, што извире на подножју оваке трошне стене, почиње се разливати одмах ту, у гудури, по врло ситном песку, који се особито прелива због ситних лискуновитих љуспица; рекао би човек да гледа како се злато и сребро сјаје кроза таласаву воду! Шта се тек простих сељака и преварило, те лакомо јурнуло за овим благом које ђаволан поточић немарно односи!

Непрестана радња снега и воде износе нам и другу једну врсту стена, које такође великим делом састављају масу ове огромне зграде. Недалеко од гранитских гребена и камаља, што су уједно и најузвишенији делови планине те се појављују као њено језгро, указује се један споредни врх, особито правилног изгледа; рекао би човек да је то пирамида од четири стране, постављена на огромно подножје од висоравнî и косâ. То је врх састављен од црних, глинених стена које време непрестано руши свима својим ваздушним чиниоцима: ветром, сунчаним зрацима, снегом, маглом и кишом. Одваљене плочице овог црног глинца цепају се, крше и спуштају у масама, клизећи низ падину. Понекад каква овца или коза, скакућући преко ових осулина, и нехотице покрене миријаде овог комађа од камења с целе једне планинске стране...

Од црне, глинене стене сасвим је друкчија кречна стена, од које су неколики наднесени врхови. Кад се ова стена скрши, она се не ломи, као оно црни глинац, у небројену парчад, већ у велике масе. Такав прелом расцепи од основе до врха читаву једну стену од 300 метара висине; и с једне и с друге

стране имамо тада два вертикална зида до неба уздигнута; светлост једва допире до дна те нове бездне, и вода, која у њу силази озго са снежних висина, одбија горње блештаве снегове само површином својих брзака и водопада. Нигде, па ни на десет пута вишим планинама, природа не изгледа величанственије! Издалека пак, кречни део брда опет добива своје стварне размере, те се види како у њему преовлађују високе стеновите масе. Нарочито нас планина изненађује силном лепотом својих слојева и својих шиљака, те бисмо рекли да су то вавилонски храмови...

Исто тако, веома лепи за око, ма да од мањег релативног значаја, јесу и стењаци од пешчара и конгломерата.[1] Свуда где нагиб земљишта олакшава рад воде, она размекшава онај леп, којим су ове стене слепљене и дубе себи олучић, уску пукотину која мало по мало и расцепи стену на двоје. Други поточићи издубу исто тако у близини споредне пукотине и то тим дубље, што им је течна маса већа. Тако исечена стена најпосле постане налик на лавиринат[2] од обелисака̂,[3] кула̂ и тврђина̂. Има ових одломака од планине, чији изглед подсећа тако на опустеле градове, с влажним и кривим улицама, с исрезаним зидовима, с кулама мотриљама, с наднесеним кулицама и чудноватим киповима. Ја се још и сад опомињем, како сам се зачудио, готово ужаснуо, када се приближих једном улазу у једно ждрело које већ засењаваше вечерњи сумрак. Први пролом бејах издалека опазио, али на врху брда, до уласка, спазих

---

[1] Стена, састављена од крупнијих, заокругљених комада (валутака) различних стена, слепљених кречом или глином итд. Може се рећи, да је ово по постању управо слепљен крупан шљунак. — [2] Сплет (нпр. ходника). — [3] Четвртасти, шиљасти мисирски споменици или стубови.

још и неке особито чудне облике што ми личаху на поређане цинове. Приближивши се, видех да су високи стубови од глине, од којих сваки на врху носи по велики округао камен који се издалека чини као нека

Сл. 4. *Земљане пирамиде код Боцена у Тиролској.*

глава (в. сл. 4.). То беше стога, што су кише мало по мало раствориле и однеле сву околну земљу, а поштеделе то тешко камење; сада пак оно својом тежином збија и заштићава гигантске стубове од глине на којима се држи.[1]

[1] Од познатијих оваких земљаних пирамида јесу: пира-

Сваки гребен, свака планинска стена имају, дакле, свој особити изглед, према материји од које су и према снази којом се опиру чиниоцима што их руше. Тако постаје бескрајна разноликост обликâ, што се још с поља, на стени, увећава супротношћу снежних пољâ, траве, шумâ и биља. Лепоти црта доприносе још и непрестане измене површинског уреса.

Па ипак како је мало хемијских састојака који улазе у састав планине и својим разним спајањем дају њој ону тако чудесну разноликост у изгледу! Хемичари, који у својим лабораторијама[1] испитују стене, казују нам какав је састав њихних разних кристала или минерала. Они нам веле, да је у кварцу силиција, тј. оксидовани силицијум, елеменат[2] који је у чистом стању налик на сребро, а који је својим спајањем с кисеоником из ваздуха дао беличасту стену.[3] Они нам такође кажу да су: фелдспат, лискун, аугит,[4] амфибол[5] и остали кристали, којих има у тако великој разноликости у планинским стенама, спојеви, у којима се поред силицијума опет налазе други елементи и

миде код Боцена у Тиролској (види сл. 4.), вилине пирамиде у Савојској итд., а нарочито величанствене пирамиде на Колораду и на Великој Реци (Rio Grande) у Северној Америци.

[1] Радионица или соба за испитивање. — [2] Елементима се у хемији зову сва проста тела која се даље не могу разлучивати на простије састојке. До данас је познато на осамдесет таких простих тела у природи. Злато (чисто), сребро (чисто), бакар (чист), сумпор (чист), кисеоник, хлор итд. јесу елементи. — [3] Минерал кварц или беличаста стена на коју се овде мисли, управо је оксидовани силицијум. — [4] Минерал обично сиве до црне боје; кристалише у главном у призмама и чест је састојак нарочито оних стена које је на површину земљину изнела вулканска радљивост. — [5] Минерал најчешће зелене до црне боје; кристалише такође призматички и састојак је многих (особито вулканских) стена.

метали: алуминијум,[1] калцијум,[2] спојени с атмосферским гасовима[3] у разним размерама и по извесним законима хемијскога сродства. Цела планина, оближње и далеке планине, равнице из њихових подножја и земља у целини својој — све је то само метал у нечистом стању (спојеви). Кад би растопљени и смешани састојци (елементи) у целој земљиној кугли на један пут прешли у своје чисто стање, становницима Марса или Венере, ако би нас на телескопе посматрали, земља би изгледала као сребрна кугла што се окреће по црним небесима...[4]

Научник, који изналази састојке камена, налази да су све масивне стене,[5] у чијем саставу видимо кристале или кристалну основу, управо, као оно и гранит, оксидовани метали; такви су нпр. порфир,[6] серпентин[7] и огњене стене што из земље изиђоше при вулканским избацивањима, као: трахит,[8] базалт,[9] опси-

[1] Бео и врло лак метал. Данас се употребљава за многе ствари, па се од њега граде нпр. и пера за писање (алуминијумска пера) итд. — [2] Метал бео као сребро, а мек и на ваздуху запаљив (оксидује се). — [3] Ваздух у ширем смислу назива се атмосфером. Најглавнији су атмосферски гасови: азот и кисеоник; првога има четири петине а другога једна петина у ваздуху. — Иначе тачније у састав горњих минерала улазе елементи: калцијум, калијум, натријум, алуминијум, каткад магнезијум и гвожђе, силицијум, кисеоник и т. д. — [4] Нама се из равницâ са земље небо показује плаво. Међутим на већим висинама изнад земље тога плаветнила не видимо и ваздух нам се тамо у висини показује црн. — [5] Тј. оне које су изишле у растопљеном стању из земљине унутрашњости (еруптивне стене). — [6] Стена, по саставу слична граниту, али друкчијег склопа и, извесно, вулканског порекла. — [7] Стена зеленкасте до црне боје, обично прошарана једним белим минералом (хризотилом). У Србији су многа брда од серпентина; тако га има на Златибору, око Ибра, на Сувобору, Дели-Јовану, на Авали итд. — [8] Црвенкаста или беличаста, храпава и чврста вулканска стена; гради на земљиној површини брегове или се јавља у жицама. У Србији га има нпр. на Руднику, код Ибра, у врањском округу итд. — [9] Црна вулканска стена; често се излучује у облику стубова, великих грудава итд.

дијан,[1] пловућац;[2] све је то просто: оксидован силицијум, алуминијум, калијум, натријум,[3] калцијум.[4] Што се тиче стена које видимо као шкриљасте или у слојевима, распоређене једну поврх друге као листове, како да и оне не би биле метали, кад су већим делом постале раздробљењем и новим сложајем оних масивних стена? Камење, у парчад изломљено, затим поново спојено; песак, збијен у стену, пошто је претходно био измрвљен и просејан; глина што је очврсла, пошто ју је претходно вода испрала; црни глинци који нису ништа друго до отврдла глина: све су то само рушевине, остаци пређашњих стена, па се као и оне састоје од истих метала. Једини кречњаци, што чине тако знатан део земљина омотача, не постају непосредно од рушевина старијих стена; они постају од остатака, што су прошли кроз организме морских животиња. Материјал, од кога су они, улазио је као храна у органе за варење ових животиња. Али ипак и они, кречњици, такође су од метала: основа им је калцијум, спојен с угљеником, каткад и са сумпором и фосфором.[5] И тако смесе, различити и промењиви спојеви, допринели су, да углачана, једнолика, непробојна маса добије особите и врло лепе облике, да произведе басене језерâ и рекâ, да се заодене ораћом земљом и да најпосле уђе и у сокове биља и у крв животињâ.

[1] Црна вулканска, стакласта стена, врло сјајна и слична топионичким тросквама. — [2] Беличаста, шупљикава стакласта стена мале тежине; врло обична на вулканима. — [3] Метал врло сличан калијуму. Камена со је спој натријума с хлором. — [4] Бео метал; његов спој с кисеоником је креч. Иначе је врло распрострт, као и остали, у стенама и разним минералима. — [5] Елеменат (металоид) који се сам и лако пали на ваздуху; у помрчини светли; налази данас велику примену за грађење жижица због оне своје лаке запаљивости на ваздуху.

Па и чист метал се показује овде онде у планинском камењу. Усред рушевина и око извора често се виде гвожђане масе. Кристали, у чијем саставу имамо гвожђе, бакар, олово, спојене с другим елементима, такође се налази у тим растуреним остацима; понекад се у речном песку заблиста и по који комадић злата. Ну, у тврдој стени нису ни драгоцена руда ни кристал распоређени без реда: они су тамо у рачвастим жицама што се гранају особито међу слојевима различитих формација. Ове металне жице, као оно мађијски лавиринтски конац, водиле су рударе, а после њих геологе, у саму унутрашњост, у историју планине.

Некада је, казују нам бајке, лако било сакупљати сва та блага у унутрашњости брда; довољно је било имати нешто мало среће или наклоности богова. Тако, неко се могао спотаћи, па се онда, рецимо, придржати о какав жбун. Крта стабљика попустила би, одвлачећи собом по какав грдан камен, што би, рецимо, затварао дотле незнану пећину. Пастир, ако би он био тај срећник, смело се увлачио у тај отвор, изговарајући увек по неколико мађијских речи или додирујући какву амајлију на себи, затим, пошто би задуго ходио по том мрачном ходнику, долазио би наједном под неки кристални или дијамантски свод; кипови од злата, сребра, богато окићени рубинима,[1] топазима,[2] сафарима,[3] подизаху се свуда око те дворнице: само је требало сагнути се те подићи благо! Тако веле бајке. Данас пак, не долази се простим вражбинама, већ радом, до злата и осталих метала

[1] Драги камен, велике тврдине и лепе црвене боје. — [2] Драги камен, тврд скоро као и рубин; често бистар или жућкасте боје. — [3] Драги камен лепе, плаве боје.

што се налазе у стенама. Драгоцени комадићи су ретки, већ су нечисти, измешани са земљом и већина добива свој сјај и вредност тек пошто се хемијски одвоји у пећи за топљење...

IV
Постање планине.

И тако, огромна планина показује и у најмањем своме делићу или молекилу спој различитих састојака, измешаних међу собом у промењивим размерама. Сваки кристал, свака руда, свако зрно песка или комадић кречњака има своју бескрајну повесницу, као и саме звезде. И најмање парче камена или стене има своју повесницу постања као и васељена. Али, ма да се астроном, геолог, физичар и хемичар узајамно помажу, опет им се још у многомеваља питати: да ли су већ добро упознали тај камен и његово тајанствено постање.

А како је с постањем планине? Је ли поуздано да су њено постање пропашли? Можемо ли, гледајући све те стене: пешчаре, кречњаке, глинце и граните, испричати како се та грдна маса нагомилала и у небо издигла? Да ли се ми, кепеци који планину посматрамо у васколикој њеној лепоти, можемо обрнути за часак самим себи, и поносно рећи планини: „Ето, и најмањи твој камен може нас смрвити, али ми те опет разумемо; знамо како си постала и знамо твоју повесницу“?

Као год и ми, а и више но ми, и деца, кад гледају природу и њезине појаве, питају се о њима и гледају да их разумеју. Простодушни и поверљиви, они примају ма какав празан и варљив одговор или

објашњење од оца или кога старијег, који и сам о о том много не зна. Ако не добију одговор који би их задовољио, она ће тражити ма каквог објашњења и тражиће га све док год га не нађу, јер дете не уме остати у сумњи: пуно осећања о себи самоме, улазећи поносно у живот, дете осећа потребу да зналачки говори о свачем. Уосталом, ништа и не треба да му остане незнано.

Тако су исто и народи, који тек беху изишли из својега првобитног варварског стања, стварали за све, што им је упадало у очи, по какво одлучно објашњење. Прво објашњење, и то оно што је најбоље одговарало образованости и обичајима тих људских група, усвајано је и сматрано је као добро. Ту је извор легендама.[1] Идући од уста до уста, легенде постадоше божанском речи и најпосле се појавише неки сталежи, који их сташе поткрепљивати својом моралном важношћу и својим обредима. Отуда налазимо у митској заоставштини[2] готово свих народа приче у којима нам се казује како постанак планина, тако и постанак река, земље, океана, биља, животиња, па и самога човека.

Најпростије је тумачење оно које нам казује: како су богови или духови бацили планине озго с небеса и расејали их тамо амо, или их још при том и отесали као стубове, који ће држати небески свод. Тако су, вели се, створени Ливан[3] и Хермон;[4] тако је на крају света усађено и плећато брдо Атлас.[5] Уосталом, планине, пошто су већ створене, често ме-

[1] Легенде — приче. — [2] Тј. у старим бајкама или причама о боговима. — [3] Планина у Сирији. — [4] Планина у Палестини. — [5] Велики планински венац у сев. Африци. По мњењу старих на том је крају већ био крај света.

њаху место, и прича каже, да су се богови њима бацали и тукли као оно камењем из праћке. Титани,[1] који и не беху божанства, преврнуше сва брда по Тесалији, да од њих начине грудобране око Олимпа;[2] за њихове мишице не беше ни сам гигантски Атос[3] одвећ тежак, те га они са дна Тракије однеше насред мора, на место на ком се и данас подиже. Жена једнога џина са севера беше напунила пуну прегачу брежуљака, па их сејаше гредом, да себи обележи пута. Видећи једнога дана младу девојку где спава на сунчаној припеци, Вишњу[4] дохвати једну планину и држећи је на врху свога прста заклањаше њоме лепу спавачицу. Тако су, вели легенда, постали штитови од сунца.

Уосталом, боговима и џиновима није ни требало увек да се појимају за брда те да би их померили с места на место; прост један миг њихов довољан је био за то. Камење трчаше на звук лире Орфејеве;[5] планине се подизаху да чују Аполона;[6] тако, на прилику, поста Јеликон,[7] становиште муза̂. Пророк Мухамед појавио се на 2000 година доцније; да је дошао раније, кад је веровање било простодушније, не би никако ни ишао к планини — она би сама дошла к њему.[8]

[1] Џинови, синови Земље, који по предању старих Грка, беху објавили рат староме Сатурну (богу времена), али их смрви Зевс. — [2] Планина у Тесалији, на којој, по веровању старих Грка, становаху богови. Олимп је висок 2974 метра. — [3] Планински врх на атонском полуострву или Светој гори близу Солуна. — [4] Божанство у индијској св. Тројици; бог, који одржава васелену. — [5] Митски песник и музичар. — [6] Син Зевсов, бог светлости, стихова и музике — по веровању старих Грка. — [7] Планина у старој Беотији (Грчкој). — [8] Једна прича о Мухамеду истиче као његово оштроумље то, што се он одлучио сам прићи брегу, кад већ брег није хтео њему. Отуда пословица: „Кад неће брег Мухамеду, онда ће Мухамед (прићи) брегу.“

Уз ово тумачење постанка планина које се везује за вољу богова, митологија многих народа даје и друго тумачење нешто мало лепше. По тој су замисли стене и брда живи органи, природно израсли на големом телу земљином, као што израшћују прашни кончићи из крунице неког цвета. Док се на једној страни земља спушташе да прими на се морске воде, дотле се с друге подизаше ка сунцу да од њега добије животворну светлост. Ово би било од прилике као што и биљке уздижу своју стабљику и окрећу своју круницу према сунцу које их обасјава и које им даје сјај. Ну старинске су легенде већ изгубиле своје верне, и сада су оне за човештво само просте песничке успомене; оне су отишле у снове, и проналазачки дух, ослобођен једном ових заблуда, дао се жудно на изналажење истине. Али и данашњи људи, као год и они у стара времена, још могу, посматрајући планинске врхове позлаћене светлошћу (в. сл. 5.), стављати себи питања: „Како ли су се они могли тако подићи у небо?“

Чак и у наше време, када научници оснивају своје теорије[1] само на посматрању и искуству, има их чије замисли о постању брда личе доста на старе легенде. Ето, зар не знате за једну дебелу новију књигу која се стара објаснити нам да се сунчева светлост, у којој се купа наша земља, претворила у тело те се згусла у висоравни и у планине по земљи? Зар се у другој једној не тврди да се услед привлачне снаге сунца и месеца, којој није доста што два пут на дан подиже морско огледало, испупчила и земља и да су се подигли чврсти таласи до региона[2] вечитога снега? Нај-

[1] Научне, вероjатне замисли. — [2] Области.

Сл. 5. *Планински врхови, позлаћени светлошћу.*

после, трећа једна казује како су комете,[1] залутавши

[1] Репате звезде. Њихове путање махом нису онако тачне као планетске, те се за њих чешће и каже да лутају.

по небесима, удариле о нашу земљу, удубле јој омотач, као оно кад камење пробије какву санту, и из њега истерале дуге низове и громаде планина!...

Срећом видимо да стварање не престаје на земљи, и да нам земља непрестано показује како мало по мало мења неравнине своје површине. Она се руши, али се из дана у дан и обнавља; она поравњује своје планине, али да њихним градивом сазида друге; она дубе долине, ну зато да их опет заспе. Прелазећи дакле по површини земљиној и брижљиво посматрајући природне појаве, можемо својим очима видети како се стварају брежуљци и брда, ма да се они, истина, стварају лагано и не напрасно, као што би хтели пријатељи чудеса̑. Ми видимо како планине постају било непосредно из недара земљиних, било посредно, ерозијом или дубењем висоравни̑, слично лаганом вајању каквог кипа из мраморне стене. Киша, која падне у изобиљу на какво острвско или континентно земљиште високо стотинама или хиљадама метара, издубе поступно по његовим косицама бразде, вододерине, databaseдолине и дôље;једнолика површина висоравни искида се и претвори у врхове, ивице пирамиде, издубе се у циркове,[1] вртаче и провалије; накратко: тамо, где се пређе једноставно земљиште разастирало по огромним просторијама, појаве се мало по мало планински системи. Шта више има и таквих крајева на земљи где се висораван, изложена киши само с једне стране, и преобраћа у планине само једном страном. Такво је у Шпанији оно ступњевито земљиште Манше (Нове Кастилије) што се спушта према Андалузији одсецима Сијере Морене.

[1] Кружни удољасти засеци на планинама, и местимице са врло стрмим странама, у доњем крају отворени.

Сем ових спољних узрока што преобраћају висоравни у планине, врше се и у земљиној унутрашњости лагани преображаји чије су последице огромна спуштања земљишта. Вредни људи, који, с чекићем у руци, ходе по читаве године преко брда те проучавају њихов облик и састав, опажају у скорашњим слојевима, који су наслагани у мору а чине некристалисани део планина, огромне раседе или пукотине, што се простиру на стотине километара у дужину. Читаве масе, хиљадама метара у дебљину, повиле су се и склештиле при овом раседању и паду, или су се и сасвим преврнуле, тако да им је оно што им је пређе била горња површина сада постало подина. Спуштајући се поступним падањем, слојеви су оголитили костур кристаластих стена које су га омотавале као огртачем; на видик су дакле изнеле језгро планине, као што оно застор на мах дигнут открива неки скривен споменик.

Али у историји земље и у историји планина, као спољашњих неравнина на земљи, тоњења су била по себи мање значајна него набори. Глина, слојеви пешчара, металне жице, разне стене, изложени лаганим вековним притисцима, убирају се исто тако лако као год каква рубина, и набори што на тај начин постају, стварају брда и долине. Налик на површину океана, таласа се и земљина површина, али је ово таласање сасвим друге снаге: оно подиже Анде[1] (в. сл. 6.), Хималаје[2] (в. сл. 7.) изнад средњег уравња равницâ.

[1] Велики планински венац, што почиње од јужног краја Јужне Америке па иде упоредо са западном обалом овога копна све до крајњег севера његова (до панамске превлаке). На Андима је највиши вис Акопкавга (6834 м.). — [2] Велики планински ланац на северу Индије у Азији, дугачак до 2000 км. а широк до 350 км. На њему су највиши висови на земљи, као: Гаурисанкар (8840 м.), Канчинчинга (8580 м.), Давалагир (8200 м.) итд.

Земљине стене (слојеви) изложене су непрестано бочним притисцима што их различито угибају и испун-

Сл. 6. Изглед перуијанских Анда.

чавају, те су стога слојеви у непрестаном њихању. Све је то слично набирању коже на јабуци или каквом другом сличном плоду...

Неки врхови, који се издижу непосредно из земљишта и којима се висине поступно увећавају почевши од уравња океанова па до ледених ваздушних висина, јесу планине од лаве и вулканског пепела. На више места по површини земљиној можемо овакве врхове проучавати до миле воље и гледати, како се уздижу и како бивају све већи. Вулкани у правом смислу речи, у многоме различни од обичних планина, имају један средишни димњак, кроз који избијају пара и истрошено комађе стена. Ну, кад се ове стене охладе, димњак

Сл. 7. Хималајске планине.

се затвори, и падине вулканске купе, под утицајем кише и биља, изгубе своју првашњу правилност, па најпосле постану налик на падине других брда. Сем тога, има стеновитих маса које, подижући се из земље, било у течном, било у кашастом стању, излазе сасвим просто из какве дугачке пукотине у земљишту,[1] а не избацује их вулкан кроз кратер,[1] као што бива са згурама из Везува[2] и Етне.[3] Лава, што се гомила у врхове и рачва у гребене, разликује се само својим скорашњим постањем од оних старих лава које овде онде стрче по земљиној површини и дижу се као старије планине данас снегом покривене. Некада усијане, гомиле лаве хладе се мало по мало, промењују се на спољашњој страни и покривају земљом; у њихне пукотине продире кишница и после избија у облику поточића и река; најпосле на њиховој основици постепно се створе нове геолошке формације, и слојеви шљунка, песка или глине окруже их као и остале планине. Тек зналачко око може после распознати, да су оне избиле као минерална растопљена маса из велике пећи, тј. из наше земље...

Међу старим брдима, и то међу овим масивима и планинским системима који се још називљу „кичменим стубовима“ континената, има их много, што су састављени од стена врло сличних данашњим гомилама лаве и које с овима имају сличан и хемијски састав. Као год што су и ове гомиле лаве, порфири, трапови[4]

[1] Ждрело на главном вулканском каналу зове се кратер. — [2] Вулкан у Италији, близу Напуља. То је уједно и једини вулкан на јевропском копну. Везув је висок на 1220 м. — [3] Вулкан на острву Сицилији. Етна је висока преко 3300 м. — [4] Једна вулканска стена.

и мелафири,[1] изашли из земље кроза широке пукотине и разастрли се по земљишту као каква гумаста материја што се за часак стине од додира с ваздухом, тако би се рекло да је и већина гранитских стена постала на исти начин: и оне су кристаласте као и лава, а и њихови су кристали од оних истих простих тела, силицијума и алуминијума, које видимо и у лавâ. Није ли оправдано мислити да су и сами ови гранити били негда кашаста маса и да су се и њихни усијани потоци и сливови пробијали кроз пукотине у земљишту? Да, али је то ипак још само хипотеза,[2] а не и доказана истина. Као год што лава, која избија из земљишта, понекад уздиже поједине делове земљишта заједно с њихним шумама и њихним травним пољима, исто тако, мисли се, да је и ерупција гранита или других сличних стена била најчешћи узрок уздизању различитих слојева планинских, тј. главног њеног градива. Слојеви кречника, песка и иловаче, које су морске или језерске воде некада сталожиле у паралелним слојевима на дну својега корита и који беху спољна опна земљина, спуштани су и уздизани на тај начин масом која је долазила из дубина и тражила каквог изласка. Негде је горње слојеве изломио кључ гранита који је са све већом снагом продирао и претворио их у острва и острвца; те слојеве тако поремећене, пуне пукотина и стиснуте у чудновате наборе, видимо овде онде по утолеглицама и шиљцима продрле стене. Негде је пак гранит себи отворио само један излазак у земљишту, сабивши и пореметивши и с једне и с друге стране спољне сло-

---

[1] Вулканска стена; често пуна особитих шупљика. — [2] Претпоставка.

јеве; има пак и таквих места, где гранит није ни избио на површину, али је ипак издигао и испупчио горње слојеве. Под притиском, који их је угибао, ови слојеви нису више остали равни, већ су се претворили у брежуљке и планине. Тако су се, дакле, и висови, састављени од слојева лагано наслаганих на дну мора или језера, могли уздићи у највеће врхове, онако исто као и лавини млазеви. Бушећи дакле наслагане слојеве допрли бисмо увек до порфирског или гранитског језгра...

И кад усвојимо да се већина планина појавила слично појави лаве,[1] опет остаје још да се мишљењем пронађе узрок који је из унутрашњости изнео све ове растопљене материје. Обично се претпоставља да их је произвело скупљање спољашњег омотача земљине кугле која се полако хлади испуштањем топлоте у светски простор. Некада је наша земља била усијана метална лопта. Обрћући се по хладним небесима, она се мало по мало стинула. Ну, да ли је очврсла само та опна, као што се радо прича, или се, управо, стврднула чак и средина ове лопте? То се још не зна, јер се ничим не доказује да сва лава наших вулкана излази баш из једног заједничког огромнога резервоара који заузимље сву унутрашњост земљине кугле. Знамо само толико, да ове гомиле лаве избијају понекад из пукотина земље и теку по површини. Вероватно је, да су исто тако и гранити, порфири и остале сличне стене истицале из пукотина земљине коре, слично биљном соку који цури из ране какве биљке. Биће да излив растопљенога камења долази из унутрашњости од притиска

[1] Што, да богме, не стоји, јер то може вредети само у мањој мери и то за вулканске брегове.

земљине коре које се због својег властитог хлађења поступно смањује и стеже.[1]

V
Окаменотине (фосили).

Ма какво било порекло планине, ми њену историју познајемо и из оног времена које је било много пре, него што је наше човечанство умело писати своје летописе. Једва да се изређало сто педесет људских поколења од како су извршена прва дела наших предака, о којима је заостало сведоџаба; живот наше расе пре тога доба откривају нам само непоуздани споменици. Међутим, историја мртве планине писана је видљивим словима већ од толико милионâ столећâ!

[1] Да не би пишчев поетичан приказ постања планина довео до погрешних или нејасних закључака о овој ствари, сматрамо за потребно напоменути, да су планине по постанку резултат врло снажних покрета у земљиној кори. Према опште усвојеном сматрању у геологији, земљина кора не лежи на каквој чврстој подлози, већ на усијано-течној маси, која заузима средишне делове наше планете (пиросфера) и непрекидно се хлади. Последица је овога хлађења, да се земљино језгро, притиснуто и са свих страна окружено земљином кором, згушњава и скупља па повлачи за собом и земљину кору. Отуд постају, у земљиној кори, као у каквом своду, хоризонтални, бочни притисци који производе убирања горњих земљиних слојева. Према величини и правцу бочног потиска и према природи стена, ова набирања земљиних слојева могу бити врло разнолика и производити разноврсна испупчења и издубљења на земљи. Тако постале неравнине први су зачеци стварања планина. — При постајању планина (а под тим треба нарочито разумети венчане планине нпр. Кордиљере, Пиринеје, Алпе, Карпате, Балкан итд.), видну улогу имају нарочито две врсте покрета у земљиној кори. Тако хлађење и скупљање земљиног језгра чини, да се поједини делови земљине коре дубоким пукотинама поиздвајају на велике комаде, од којих потом услед тежине по један или више њих, полагано склизну и спадну дубље од нивоа заосталих комада; заостали су комади земљине коре тада као велике пласе (тимори) и разликом у ви-

Велика је истина, која већ искакаше пред очи и нашим прецима из детињског доба цивилизације и коју су они различито причали у својим бајкама: да су

сини према сниженим комадима око њих приказују планину. Овако што виђа се нарочито код неких планина, за које се употребљавају називи *пласате* или *тиморске* планине (масиви). Као најпознатији пример овога помињу се обично Шварцвалд и Вогези; рајнска долина, која је између њих, управо је такав потонули, склизнули, велики комад. Ону другу врсту покрета у земљиној кори чини управо набирање земљиних слојева у системе, назване наборским системима. Наборски системи су као заталасане врло дуге просторије земљишта чији би нам пресек показао читав низ борâ посталих од убраних слојева. Мало пажљивијим посматрањем земљиних слојева могу се већ и на први мах опазити ове боре, а велике веначне планине не могу се ни схватити друкчије, већ као велики набори и наборски системи. Такви су нпр. Кордиљери, Алпи, Хималаји, Апенини, Карпати, Балкан итд. Наборни системи имају правац управан на ону страну од које су дошли бочни потисци који су их убрали. Осим тога на њима се због неједнаке чврстине слојева местимице слојеви раскидају и један мимо други промичу (раседају), те тако стварају прилику за појаву вулкана и за продирање вулканских стена из земљине унутрашњости на површину. Вулканска су брда на веначним планинама управо, дакле, као неки чирови насађени на оним местима, где су се затегнуте планинске боре раскинуле и раселе те допустиле продирање усијаних маса из унутрашњости.

Стварање планина — тј. склизавање дебелих комада земљине коре и набирање земљиних слојева — не бива нагло и на једанпут, већ се то врши полагано и кроз дуге, геолошке векове. Спољашњи облик, рељеф планина, израђују време (атмосферски падежи, ветар, мраз, припека), текућа вода и леденици; овај њихов рад (денудација) наступа већ од првих започетака набирања и израђује на новопосталим неравнинама стране, долине, омања брда, литице, чуке, зубе итд. Понегде је — а то је случај на неким висоравнима — рâд текућих вода тако силан, да он па том месту издели земљиште тако, да се на њему појаве читави системи омањих планина и брда (ерозивне планине).

Најпосле вреди поменути, да се раније приписивало постајање планина притисцима који делују оздо навише у правцу од земљиног језгра па управно на површину, и сматрало, да ове притиске производи продирање еруптивних стена. Данас је већ тако сматрање потпуно одбачено, јер, као што је и речено, еруптивне се масе јављају само као градиво које је испунило већ готове пукотине; оне не би ни могле изазвати онако силне покрете који стварају наборе по хиљаде километара дужине и неколике стотине километара ширине.

планински слојеви, које видимо наслагане као камење у каквој згради, били сталожени из воде. Проходајмо обалом једне реке; погледајмо једног кишног дана привремену барицу што постаје у угнуту земљишту, па ћемо видети, како вода дохвата шљунак, зрна песка, прашину, растурене остатке биља и животиња итд., те их правилно таложи по дну и обалама свога корита. Најтеже комађе смешта се онде, где вода губи своју првашњу брзину, лакше честице распоређују се у слојеве с равном површином; најпосле, слојићи глине, који једва да су тежи од воде, таложе се тамо где се изгуби водена матица. По ниским обалама и по језерским и морским басенима слојеви су поступно насланог мула и оних остатака још много правилнији, јер ту вода не тече онако брзо као матица у реке; све што пада на површину мора или језера, просејава се кроз дубину њихних вода и остаје ту; код њих нема ничега што би реметило равномерни рад таласа̂ и струја̂.

На тај се начин у великој природи врши деоба рада. На каменитим океанским обалама (в. сл. 8.), о које се ломе таласи пучине, види се само нагомилан ситан и крупан шљунак. Даље од њих простире се у недоглед дно с врло ситним песком по ком се пенушају таласи плиме и осеке. Испитивачи, што истражују морску дубину, казују нам, да се материјал с пучине, с просторија̂ великих колико читаве области, а изнесен из дубине нарочитим справама, састоји увек од једноликог мула, више мање измешаног с глином или с песком, према природи саме морске обале. Испитивачи су утврдили и то, да је стена, што постаје на неком другом месту у мору, на његовом дну, чиста креда. На ово дно падају непрестано с водене

Сл. 8. *Изглед каменитих океанских обала.*

површине као киша: шкољчане љуштуре, дршке од сунђера, сваковрсне животињице, нижи организми,[1] било силикатни или кречни, па се мешају са многобројним створовима што живе, умиру и нагомилавају се на дну, и то у толиким гомилама, да граде слојеве тако дебеле, као што су слојеви у наших планина. Уосталом, зар планински слојеви и нису састављени од материјала и остатака исте врсте? У незнаној будућности, када се данашње океанске бездне претворе у равнице[2] или се као висови уздигну на бео дан, наши ће потомци видети геологијска земљишта, налик на она која ми данас посматрамо а којих ће тада можда нестати, јер ће бити разнета радом речних или атмосферских вода̂...

У току столећа̂, слојеви морских и језерских формација,[3] од којих је већином наша планина састављена, издигли су се на велику висину изнад мора и сад стоје према њему косо и набрано. Било да су подигнути притиском оздо, или баш да се спустио океан услед земљиног хлађења и скупљања[4] или услед ма каквог другог узрока и тако по старом дну оставио слојеве пешчара и кречника, при чему би ово дно тако дало континенте — то ствар не мења; главно је, да се ти слојеви сада налазе ту, и ми сад можемо до миле воље проучавати материјал и остатке које су они собом изнели из подморског света...

---

[1] Ниже животиње. — [2] Томе тежи водени рад на копну, јер копнене реке свакога тренутка носе огромну количину земље која се најпосле зауставља у мору. — [3] Тј. састављени од стена, сталожених у морима или језерима. — [4] Снажни покрети у земљиној кори, о којима је поменуто при говору о постојању планина, узрок су, те у току векова поједини делови копна, а нарочито они, који су у приморју, долазе под воду, као што се други опет из мора издижу, те морско дно излази на сухо.

Заостаци у овом материјалу јесу окаменотине или фосили, тј. остаци биљака и животиња, који су се очували у стени. До душе, нестало је честица, од којих беше животињски или биљни костур ових тела; нестало је меснатог ткива, капљица крви као и капљица биљног сока. Али је све ово замењено каменитим зрнцима која су очувала не само облик, већ често и боју уништенога створа. У овом се камењу налазе у огромним количинама љуштуре мекушаца,[1] и силицијски или кречни колути, куглице, бодље, дршчице, прутићи итд. од фораниминфера[2] и диатомеја;[3] пуно је у њима и калупа који потпуно замењују негдашње тело ових организованих створова; виде се даље: костури риба̂, с њиховим перајима и крљуштима; распознају се покрилца инсеката, њихови душњаци[4] и жигови; чак се распознају и трагови ногу, па на тврдој стени, која некад беше невезани песак на обали, распознаје се и отисак кишних капљица и отисак бразда̂ које су оставили негдашњи таласићи на обали...

Окаменотине, врло ретке у извесним стенама морске формације, а напротив врло честе у осталим слојевима и чинећи готово васколику масу мермера и креде (в. сл. 9.), помажу нам да распознамо релативну старост слојева, наслаганих у току толиких векова. Доиста, сви слојеви с окаменотинама нису извртани и поремећени раседима (пукотинама); већина је њих чак очувала и свој правилан првобитни положај, тако да се окаменотине могу посматрати и сакупљати онако како су

[1] Најобичнији су мекушци пужеви и шкољке. — [2] Ситне животињице, врло просте грађе (праживотиње); имају обично ситну округласту љуштуру. Неке живе на површини а неке у дубини топлих мора. Окамењене љуштурице ових животиња послужиле су као главни део при стварању неких кречника, креде итд. — [3] Једноћелични окреци с љуштурицом. — [4] Органи за дисање у инсеката.

се и јављале. Тамо, где слојеви, сталожени из морских и језерских вода, заузимљу првобитни положај, тј. онај који имађаху некад, тамо је шкољчана љуштура која се налази у горњем слоју, јамачно млађа, доцнија, од оне у слојевима што леже оздо: њихов је живот растављен стотинама, хиљадама година, које представ-

Сл. 9. Окаменотине у комаду креде.

љају те масе пешчара или креде, што их налазимо између њих.

Да су на земљи, од кад се првипут на њеној охлађеној кори јавише живи организми, живеле једне исте врсте биља и животиња, тада се не би могло су-

дити о релативној старости два, једно од другог одељена, земљина слоја. Ну, у току векова појављивали су се врло различити створови, те тако и налазимо у наслаганим слојевима врло различите окаменотине. Извесни облици, што се показују у врло великом броју у стенама наслаганим у најстарија времена, постају све ређи и ређи у стенама млађега порекла, па их затим сасвим нестаје. Нове врсте, што долазе за пр-вашњима, имају, као и свако створење понаособ, своју периоду појављивања, распростирања, опадања и смрти. Свака би се врста животињског или биљног фосила могла поредити с големим дрветом чији се корен пружа дубоко у старије, ниже, земљиште, а чије се дéбло грȁнȃ и губи у доцнијим (вишим) слојевима...

Геолози, који се по разним крајевима света баве испитивањем стенȃ и проучавају им делић по делић, е да би ту открили трагове некадашњих живих створова, могли су према правилном и поступном појављивању разних окаменотина распознати релативну старост различитих земљиних слојева које су воде сталожиле. Чим су се увећала упоредна посматрања, било је одмах лако, гледајући ма и на једну једину окаменотину, рећи: из кога је земљина доба она стена у којој је окаменотина нађена. Нека на каквом било комаду пешчара, шкриљца или кречњака угледамо јасан отисак шкољке или биљке: то нам је каткад већ довољно. Не бојећи се да ће се преварити, природњак ће на основу тога моћи изјавити, да камен, на којем је обележен овај отисак, припада том и том нȉзу стена и да га ваља уврстити у то и то доба земљине повеснице!...

Ове окаменотине, које нас тако руководе, и које се, док беху живе, играху пре толико милиона година

по муљу океанских бездана, налазимо данас у планинским слојевима на свима висинама. Њих има на већини пиринејских врхова; од њих су састављене читаве масе у Алпâ; на Кавказу и на Кордиљерима такође ћемо их наћи, па бисмо их могли видети и на врховима Хималаја, ако бисмо се успели на те висине. И не само то. Ови слојеви с окаменотинама, који данас надмашају средњу висинску зону облака, беху некада на много знатнијим висинама. На више се места на каквој планинској падини увиђа да су често камени слојеви више мање прекинути. Можда ће геолог овде онде по долинама и наћи на неке остатке од тог земљишта, или ће, што је обичније тек даље одатле, на супротној падини планине, наћи на непрекидност слојева. Тада настаје питање: шта је било од оног комађа у средини? — Њега је некад ту било, јер и сама гранитска маса, која се кроза њ из унутрашњости пробила, није му могла што друго учинити до само га разломити; али изломљени комади ипак су остали на косој падини у главном, као што су и били...

VI

Рушење врхова.

Па ипак је ових огромних планинских маса, ових брда наслаганих на брда, нестало као оно што нестаје облака које разагна ветар с неба; слојева дебелих по три, четири и пет километара и о којима нам геолошки пресеци показују да их је некад било, нестало је, а њихов је материјал послужио за ново стварање. Истина планина нам се чини још страшна, и ми, с дивљењем и ужасом, посматрамо како се њени високи

врхови пењу до изнад облака у ледени ваздушни простор. Јасно је за свакога, да су ове снежне пирамиде, које нам закривају половину неба, веома високе; чак нас вртоглавица хвата кад гледамо њихне провалије које, да богме, не можемо ни измерити својим погледом! Али ипак је све то сада само развалина, једна проста рушевина!...

Слојеви глинца, кречњака, пешчара, које видимо на планинској подини и који се овде онде уздижу и у мање врхове, чињаху некад изнад гранитског врха непрекидне слојеве; њихова огромна дебљина само је увећавала већ и онако велику висину оног највишег врха на планини. Висина планине била је тада два пута већа; врх је тада допирао у онај ваздушни крај, где је атмосфера тако ретка, да се ту ни орао на крилима не би могао одржати. И не само поглед, већ и уображење се ужасава кад помисли на оно шта је планина била некад а шта су јој опет у току векова одузеле снежне и ледене масе (глечери), кише и буре! О, колико је то бескрајна историја, колико је безбројних промена у појавама биљака, животиња и људи, од како су брда тако изменила облик и изгубила половину своје висине! Уосталом, ово се огромно одношење није могло извршити, а да на више места не остане несумњивих трагова о томе. Комађе које се спустило с врхова заједно са снежним масама и које је лед гонио пред собом а воде га просејавале, мрвиле, претварале у шљунак или у крупнији и ситнији песак — то се комађе није све вратило у море, одакле је изишло некад, у раније доба; на просторији, која дели стрме планинске косе од ниског океанског приморја, још се виде огромне гомиле тих маса. У овом средњем појасу, где се брежуљци нижу

као дуги таласи, исто као и морски таласи, цело је земљиште састављено од нанесеног камења и гомилâ шљунка. Све су то делови планине коју су воде искидале, па их после истрошиле, у честицама пренеле и наслагале као огромне наносе по великим долинама. Потоци, што слазе с висина (в. сл. 10.), рију до миле воље по тим заравњеним гомилама снесеног комађа и у своме кориту непрекидно им руше обале. На странама дубокога јарка, којим се воде вијугају, јасно се опажају разнесене гомиле различитих стена које су послужиле као градиво за велику зграду планине: овде су вам гранитске стене и комађе порфира; тамо шкриљци са шиљатим ивицама упола зарођени у песку; на трећем опет месту комађе кварца, пешчарâ, кречничких валутака, комађе рудâ, ȍкрӯњени кристали! Ту се такође налази и окаменотина из различитих времена, а по просторијама, по којима су се воде подуже разливале, заостало је и много костура оних животиња што пливају. Ту је нађено и хиљадама костију хипариона,[1] ауерокса,[2] великог јелена,[3] носорогâ,[4] мастодонâ,[5] мамута[6] и других великих сисара који су некад ходили по нашим пољима а којих је после нестало, јер су владу над светом морали уступити човеку. Потоци, што су донели све ове заостатке, односе их комад по комад и троше их у прах. Костури и окаменотине,

---

[1] Копитар, сличан коњу; живео у доба које се у геологији зове млађе миоценско. — [2] Преживар, праотац литавскога говечета. — [3] Живео око тресетишта; изумр̂о у дилувијалном добу. — [4] Дебелокожари с једним или два месната рога на носу. Данас живе у Африци и Индији. — [5] Дебелокожар са сурлом, сличан данашњем слону. Живео је за време млађег терцијара; крајем терцијара изумр̂о (у Јевропи). — [6] Дебелокожар, доста сличан индијском слону. Живео је у хладним крајевима за време дилувијалне формације. Од њега су нађени не само костури и зуби, већ у Сибиру и доста добро (у леду) одржана лешина.

глина и песак, комађе шкриљца, пешчара и порфира — све се то мало по мало руши и спада, све се носи

Сл. 10. *Виловити плански поток.*

к мору. Оно огромно оголићавање, што се извршило на великој планини, понавља се у маломе и на гомилама осулинā; поткопане и испране водама, оне се

поступно смањују цепајући се у подвојене брежуљке. Па ипак и тако смањена у току векова, сва поткопана и разрушена, опет би ова плоча, овај плато од снесених трошака што се налази на дну планине, били довољни да узвисе за неколико хиљада метара онај велики врх, само кад би поново заузели своје првашње место међу слојевима планинским. „Лижући брда,“ вели се у једној старинској молитви индијској, „небесна крава, а то ће рећи киша из неба, створила је поља.“

Ми и сами видимо, како се с чудноватом активношћу врши овај рад на оголићавању стена. Има планина састављених од градива врло лабаво везаног; код њих и сами лако видимо како се руше, како се, тако рећи, растурују: по косама брда дубу се јаме, насред гребена отварају се пукотине; подлокана усовима и олујним кишама, велика маса, која доскора беше једноставна и засебна, издели се мало по мало у два раздвојена врха који као да све више беже један од другога у колико је дубље урезана бездна што их одваја (в. сл. 11.).

Урвање, разоравање и усецање узимљу у пролеће, кад је земљиште наводњено отопљеним снегом, такве размере, да би се рекло: читаво ће се брдо срушити и спасти у равницу. Једног благог и пријатног дана бејах зашао у један планински кланац, да још једном видим његова снежна поља, док их пролетње воде нису снеле. Она још једнако затвараху улаз у теснац, али се већ на више места готово не могаху распознати — толико беше на њима црнкастих и блатавих осулина. Шкриљасте стене, којих поглавито и беше у кланцу, беху као да су се претвориле у неку кашу, па их видно нестајаше с њихових пљоснатих страна; црно блато, што се цеђаше са зидова

Сл. 11. *Два раздвојена врха у доломитским планинама у Тиролу.*

теснаца и одмах претвараше у поток, губљаше се с потмулом хуком у снегу који беше већ упола течан. Ода свих страна видех само слапове прљавога снега и осутог комађа! И нехотице се ужаснут питах: да ли се и стене, топећи се као год и снег, неће спојити изнад равнице у једноставну блатаву масу те надалеко претрпати поља! Поток, који овде онде виђах кроз пукотине у које се беху сурвали горњи слојеви снежних поља, беше као да се претворио у реку од мастила: толико му вода беше пуна осутог и строшеног комађа! Беше то огромна маса од покретног блата! Па онда, на место јасног и веселог жубора, који се обично чује, поток непрестано одјекиваше хуком, какву само и производи комађе које удара једно о друго и котрља се по дну корита. И овај огромни рад на разоравању врши се нарочито у пролеће, у доба, кад се земља обнавља!...

Сем тога, један огроман а невидљив рад врши се у самом камену. Све промене, које производи атмосферска вода, само су спољашне промене; унутрашњи преображаји, што се врше у молекилима стене, имају, по својим последицама, значај који није ни мало мањи од онога првог. Док се планина руши и цепајући се на спољашњој страни непрестано мења изглед, дотле она и у унутрашњости добива нов састав, па се и сами слојеви мењају по своjем саставу. Узета у целини, планина је огромна природна лабораторија, у којој су све физичке и хемијске силе у послу, служећи се још оним главним чиниоцем којега човек нема на расположењу, а то је: временом.

Тако, на прилику, огромна планинска тежина, која износи на стотине милијарда тона, притискује таквом снагом на доње стене, да већини њих даје са

свим друкчији изглед од изгледа који су оне имале када су биле тек изашле из морâ. Тако на прилику под тим ужасним притиском глинци и остале шкриљасте формације добивају мало по мало шкриљаст склоп. У току небројених хиљада столећа збијени делићи истање се у листиће, те се потом могу лако издвајати, ако стена буде, након каквог геолошког покрета, поново изнесена на површину. Утицај земљине топлоте, који бар од неког извесног одстојања расте с дубином, такође припомаже да се промени склоп стенâ. На тај су начин, на прилику, неки кречњаци претворени у мрамор.

Ну, не само да се молекили стена међусобно зближују или удаљују и различито ређају, према физичким погодбама у којима се налажаху кроз читав нûз столећа, већ се исто тако мења и састав камења. Све је, дакле, непрестано укрштање, непрестано кретање телâ која се померају, међусобно мешају и једно за другим иду...

Вода, што продире кроз пукотине дубоко у планину као и вода што се враћа као пара из дубинâ, служи као главно преносно средство овим елементима што се међусобно привлаче па затим одбијају, завитлани у велики вртлог геолошкога живота. По планинским пукотинама кристал потискује и замењује други кристал; гвожђе, бакар, злато или сребро замењују глину или креч; тамна стена добива дўгине боје од повећане количине каквих састојака што у њу продиру а имају већу сјајност. Премештајем угљеника, сумпора, фосфора креч постаје глиновит, доломитан гипс — кристаластим гипсом. Ови нови спојеви чине да се стена шири или скупља, а отуда се у срцу планинском полако збивају читаве револуције. Набрзо стена, збијена на одвећ узак простор, подиже, цепа

слојеве изнад себе, производи срозавање читавих страна и лаганим радом, чије су последице исте које и од какве јаке експлозије, производи нов распоред планинских стена. Затим се стена скупља, пуца, дубе се у пећине, у ходнике (галерије), па настају велика стропоштавања, што све тако мења изглед и спољашњи облик брда! Свакој унутрашњој измени у саставу стена одговара измена спољашњег, површинског изгледа. Планина је, дакле, само скуп свих геолошких промена. Она је расла кроз хиљаде столећа, опадала је кроз друге хиљаде, и у њеним слојевима се ређају без краја све појаве растења и опадања, стварања и рушења, што се у већем размеру врше на свеколикој земљи. Повесница планине је управо повесница саме земље; то је непрекидно рушење, бескрајно обнављање!...

Свака стена има у себи једну геолошку периоду. Ето човек би мислио да, на прилику, у оној планини, која се са тако примамљивим изгледом и у тако дивном облику подиже из земље, гледа дело једнога дана: толико та целина има јединства, толико појединости увећавају општу сагласност или хармонију! Међутим та је планина резана миријадама столећа! Понеки стари гранит на њој казује нам о старим временима, када биљно влакно не беше још застрло земљину кору. Гнајс,[1] који је можда и сам постао у доба, када се биљке и животиње не беху још појавиле, казује нам да су таласи већ рушили планине у доба, када се он створио на негдашњим океанским обалама. Плоча глинца, у којој се одржала каква кост неке животиње или ма и неки слаб отисак, казује нам

[1] Стена, по саставу истоветна с гранитом, али шкриљастога склопа; спада у најстарије стене на земљи.

повесницу неизбројних поколења што су једно за другим долазила на површину земље у непрестаној борби за живот; трагови каменог угља говоре нам о оним огромним шумама, од којих је свака, затрвши се, оставила само танак угљени слој;[1] кречна морска обала, гомиле животињица, које нам микроскоп[2] открива, износе нам опет пред очи радњу многих организама којих беше тма божја на дну морâ; сваковрсни заостаци и трошке причају нам о кишној води, снежним пољима, леденицима, о потоцима што су некада осипали и рушили брда, као што и данас чине и што непрестано мењају позорницу својега делања.

При помисли на све те револуције, на све те непрекидне преображаје, на тај непрекидни низ појава што се збивају на планини; при помисли на улогу коју планина има у општем животу земљином и у повесници човечанства, разумећемо и оне прве песнике који на подножју Памира[3] или Болора причаху прве бајке о постању. Они нам веле да је планина — творац. Она излива у равнице плодне воде и шаље им нанос који исхрањује; она рађа сунчевом помоћу биље, животиње и људе; она сеје цвеће по пустињи и множи по њој срећне градове! А по једној старој јелинској бајци, онај, што подиже брда и даде облик земљи, беше Ерот, вечито млади бог, првенац хаосов,[4] бог вечне љубави, природа што се непрекидно обнавља...

---

[1] Камени је угаљ постао угљеновањем огромних количина биља (шума) које је некада расло. — [2] Справа за увећање ситних предмета, гледаних на њена стакла. — [3] Планина у средњој Азији. — [4] Хаос означава првобитну збрку или неред, у коме је, по веровању старих Грка, био сав свет у почетку.

VII
Урвине.

Не само да се планина непрестано поравњује ерозијама којима подлеже због кишâ, мразевâ, клизавих снежаника и усова, већ се од ње још непрестано откида големо комађе које се сурвава с великом брзином. Таква је катастрофа[1] честа по оним деловима планине где су слојеви — били склештени, били наднесени — на широко међу собом одвојени материјама различите природе које вода може однети или растворити. Нестане ли ових састојака у средини, то се слојеви, оставши без ослонца, морају пре или после сурвати у долину. Крај великих одсека ово отпало комађе гради брежуљак, брешчић па чак и нову, споредну планину...

Један врх, уосталом доста висок, на који сам се особито волео пети због његове издвојености и лепоте његових коса, увек ми се чинио да је, као и сами онај главни врх, независна стена, припојена својим дубоким слојевима за земљу испод себе. Па ипак то беше само коса, одваљена од оближње планине. То сам познао једног дана по положају слојева и по препуклим површинама које се још виде на двема супротним странама. То срушено брдо, што данас носи на себи селанца и поља, шуме и пашњаке, пошто се оцепило, још се и обрнуло на својој основици и претурило само преко себе. Једна му се страна заронила у земљу, с друге од често ишчупало из земље. У свом паду, затворило је улаз у читаву једну долину, те се и поток, који је некад мирно текао по њој, морао претворити у језеро и испунити

[1] Несрећан догађај.

онај кружни засек, у ком је сад затворен и из кога се данас стâче нѝзом брзакâ и слаповâ. Без сумње, ове се измене догодише пре но што се људи населише на овоме месту, јер предање о томе догађају ништа не помиње. Тек геолог прича сељаку историју његове властите планине.

Међутим планинци добро знају она урвања мање значајна, онај пâд стенâ које, не мењајући видно изглед крају, ипак му уништавају пашњаке, затиру села заједно с њихним становницима; о томе планинцима није потребно причати. На жалост они су одвећ често сведоци ових ужасних догађаја. Обично они буду о том извештени на неко време пре тога. Унутрашњи потисак планине која се ствара, непрестано збацује камење с врха стрáнâ. Најпре се откида упола одвојено комађе и одскачући кòтрља се по падинама. Затим и теже, такође одвојене масе, полазе за тим мањим камењем, оцртавајући, као и оно, огромне кривине у ваздуху. После долазе читави стеновити одсеци; све, што се може срушити, кида везе које га везиваху за унутрашњи планински костур, и на мах ужасна тӯча од стеновитог комађа пада на потресену равницу. Ова ломљава је неисказана; рекао би човек е се сударило сто оркана! Комађе стена, измешано с прашином, са земљом, с деловима од биљака, помрачи небо и у сред дана; понекад и муње, поставши од узајамних судара стена, севају кроз ту помрчину. Након олује, кад планина престане трести равницу и ваљати у њу своје одваљене стене, кад се ваздух поново рашчисти, становници даљих, неоштећених села прилазе и посматрају пустош (в. сл. 12.). А имају шта и видети! Колебе и вртови, ограде и пашњаци ишчезли су под грозним хаосом од камења;

Сл. 12. *...становници прилазе и посматрају пустош.*

пријатељи и сродници успавали су се већ у вечити сан. Неки планинци су ми причали, да су у својој

долини и по трећи пут на истом месту, заселили једно село које је пре тога било два пут уништавано усовима камења. Становници би с драге воље умакли одатле и пробрали себи за станиште какву пространију долину, али их ниједна суседна општина не хте примити, нити им уступити земаља; тако су морали остати и даље изложени да погину од наднесених стена. Сваког вечера, понеколики одјеци звонâ подсећају их на ужасну прошлост и предсказују им судбину што можда и њих чека једне ноћи!

О мноштву стена из оне гомиле, што се види на сред њива, причају се страшне приче које казују о по ком упропашћеном животу; ну, исто тако се показује и понеко комађе које није имало жртава. Једна од ових огромних наднесених стена, а која беше са свију страна при основи дубоко укопана у земљу, подизаше се баш у крај пута. Дивећи се њеној величини, њеној огромној маси, њеном ситном зрну, не могах се отрести од неке јéзе. Једна стазица, што се од пута одвајала, вођаше право на подножје огромне стене; близу ње, на основици јој беше згомилано нешто изломљеног посуђа и угља; на стену беше наслоњена ограда једнога врта а дуж целе једне стране ове огромне масе беху лéје зѐлѐни, упола зарасле у травуљину.

Ко то беше изабрао ово чудновато место да у њему засади врт и да га затим остави? Мало по мало, па схватих то. Та стаза, гомила угља и врт беху доскора једнога кућерка који је сада стена заронила. Оне ноћи — то сам касније сазнао — кад се догодило ово стропоштавање, један човек спаваше сам у тој кући. Изненада пробуђен, чу он ломљаву камена што скакаше с шиљка на шиљак по планинској па-

дини, па у страху полете на прозор, да се склони иза стрмените потокове обале. Тек што беше искочио из стана, а грдна се стена сруши на колебу и зарони је неколико метара у земљу. После свог срећног спасења, овај је честити човек опет начинио колебу; с пуно поуздања шћућурио ју је сад испод једне друге стене, што се такође опучила с ужаснога планинског одсека...

У понекој планинској долини урвањем стена, које добивају врло различна месна (локална) имена,[1] граде се теснаци, кроз које и потоци с муком крче свој пут. Нема ништа занимљивије од крша ових маса, које су се растуриле у бескрајни лавиринат. Тамо горе, на падини брда, још се, по боји и облику стена, може знати место, где се рушење збило; ну, човек се пита с чуђењем: како је једна, по изгледу тако мала, просторија могла изручити у долину толику гомилу камења. Усред овог ужасног и чудноватог стења путник би помислио да је у неком засебном свету, у којем га ништа не подсећа на ову нашу планету чија се површина њему чини једноставна и благо заталасана. Овде онде уздижу се стене, сличне фантастичним споменицима; то као да су куле, обелисци, истесани тремови, окрњени стубови, срушене или и очуване гробнице. Мостови, састављени од само једне стене, заклањају поток; човек види, како вода пада у дубину, како ишчезава испод огромног свода, па јој најпосле већ ни шӯма не чује. Међу овим чудесним зградама налази их се дивовскога облика, као што су и облици окамењених животиња чије се кости понедак налазе растурене у земљишним слојевима. Мамути, мастодони,

[1] На прилику: clapiers (зечје уши), lapiaz, chaos итд.

дивкорњаче, крилати крокодили, сва ова фантастична створења стоје у том ужасном хаосу. Хиљадама комада овога камења згомилано је у теснацу, а само један од њих толиког је обима да би могао послужити као камени мајдан и дати грађе за читава села.

Ово штркљасто стење, ове „зечје уши“, које с толиким чуђењем гледам и кроз које идем језиво, ипак нису ништа наспрам неких планинских урвина чије комађе покрива врло простране крајеве. Има планинских громада, чији су врхови од једноставних и тешких стена које опет леже на трошним слојевима, те их воде могу лако збрисати. На овим је брдима падање камења обична појава као год и усови и киша. Људи непрестано погледају на врхове, да би видели е да ли се не спрема какво урвање. У једном недалеком крају, што се називаље земљом развалинâ, налазе се две планине које су, по причању становника, некада међу собом војевале. Добивши живот, ова два камена дива наоружају се властитим својим стенама и стану се сатирати и уништавати. Само у томе узајамном сатирању они нису могли много успети, јер још и данас постоје; али се могу замислити оне грдне гомиле стенâ што осташе иза ове борбе, надалеко растурене по равницама! Понекад је и човек, не гледајући на своје ништавило, огледао подражавати планини и то од жеље да уништи друге људе. И управо у теснацима, на местима где је ждрело уско и надвишено стрменитим одсецима, планинци и сурваваху стене на главу својим непријатељима. Тако су Баски,[1] скривени по шумарцима на косама планине

[1] Мали народ (пола милијуна) на падинама пиринејским; очувао је и до данас свој језик, различан и од француског и од шпанског.

Алтабискара, дочекали француску војску, коју вођаше див-јунак Роланд, а којој је требало пробити се кроз уски пролаз ронсевôски. И кад редови најмљених војника, налик на дугачку змију кад улази у какву пукотону, испунише теснац, зачу се вика, и стене се сташе осипати као тӯча на ову гомилу што се креташе по дну. Поток у равници напуни се крвљу што тецијаше као из бурета из изломљених удова; он ваљаше људска телеса и смрвљене удове, као што ваљаше камење кад набуји. Изгибе сва фрушка војска од које се за час направи само крвава гомила. И данас се показује на подножју Алтабискара место, где је погинуо Роланд, јунак над јунацима, заједно са својим ратним друговима; али је одавно нестало оног камења којим беше засута његова војска — покрили су га трава и трњак...

Резултати малених радова људских нису ништа наспрам природних урвања што се збивају под утицајем киша или услед унутрашњег планинског притиска. Чак и након многих векова велике урвине камења задржавају свој изглед рушевина, чинећи на човека једино утисак ужаса и страха. Али, ако већ природа поправи ову пустош, то ова места, где су се урвале стене с одсека и очистиле га, постану баш најлепши положаји на планинама. Уосталом, зашто и не? Воде су вршиле свој посао кроз читав нӣз столећа; доносиле су глину и ситан песак да обнове своје корито и да на обалама створе слој земље; потоци су мало по мало искрчили своја корита излокавши или однезши камење што им беше на путу; загонетни под, састављен од мањих стена, поново се заодео травом и прометнуо у пашњак пун стабљика и стрњика; па и саме велике стене заоделе се махови-

ном и овде онде показују се као дивотни брежуљчићи; гомилице дрветâ расту украј сваке истакнутије стене и претварају већ и онако красан крај у планину за око необично примамљиву. Као год и лице човечје, тако се мења и изглед природе: неотесаност се заменила осмехом...

VIII
Облаци.

Колико се год планина чинила велика, она је ипак према величини земљине кугле проста једна бора, сразмерно многи мања но што је брадавица на телу каквога слона: тачка, зрно песка! Па ипак ово, и ако наспрам величине земљине тако мајушно, узвишење купа своје стрâне и свој венац у ваздушним крајевима, који су и веома високи и веома различити од крајева у равницама, у којима се настањују народи. Пешак, који се за неколико сахата попне од подножја брда до стена на врху, превали у самој ствари пут с више противности, но што би му дао пут око света, преко морâ и континенталних низија, за који би употребио читав нîз година!...

То је стога што на океан и на крајеве, који су тек мало издигнути изнад морског уравња, притискује као грдан терет — ваздух који се на висинама проређује и постаје све лакши! — Стотинама па и хиљадама брда уздижу своје врхове у ваздушни слој, којега су молекили међу собом два пута више размакнути, но што су молекили у ваздушном слоју доњих равница. Појаве светлости, топлоте, климатске прилике, биље — све је другачије тамо горе; проређенији ваздух пропушта лакше топлотне зраке, па

било да они долазе од сунца или да се одбијају од земље. Кад сунце греје на ведром небу, онда се топлота брзо увећава на горњим косама; ну, чим оно зађе, сместа се охладе и високи планински делови: топлоту, коју су добили, губе врло брзо зрачењем. И тако на висинама готово увек влада хладноћа. У нашим је планинама у средњу руку по један ступањ хладније на сваких 200 метара висине у вертикалном правцу...

Ми, јадне чаршилије, који смо осуђени на покварену атмосферу и који уносимо у своја плућа ваздух препун сваковрсних отрова и већ издахнут из многих других груди, ми се, кад идемо по високим брдима, највише и чудимо ономе, за чудо чистом, ваздуху; он нас највише и развесељава. О, како тада весело дишемо, како усишемо тихи ветрић, како се опијамо њиме! То је за нас амбросија,[1] о којој говоре старе митологије! Под нашим ногама шири се далеко, врло далеко по равници, магловит и прљав простор, у коме се ништа не може оком разликовати. Ето, тамо је наш велики град! И ми с ужасом помишљамо на године које смо морали проживети под тим покривалом од дима, прашине и нечиста задаха.

Каква је пак супротност између овог изгледа равница̂ и изгледа планине, кад јој је врх слободан од магле и кад га можемо посматрати издалека кроз тешку атмосферу која притискује равницу! Тај је призор леп нарочито кад киша спере на земљу прашину из ваздуха, те кад ваздух буде, тако рећи, подмлађен. Тада се стене и снежна поља видно одвајају од небесног плаветнила; брдо, поплаветнело као и ва-

[1] Храна, коју су, по митологији, јела стара јелинска божанства на Олимпу.

здушни слојеви, показује се на небу и поред огромне даљине у васколиком рељефном изгледу својих врхова и гребена; распознају се долинице, теснаци, провалије; шта више, понекад, у црној каквој тачци, што се полако помера по снежним пољима, може човек догледом распознати и каквога свога пријатеља који се пуза на врх. У вече, после сунчева заласка, планинска се пирамида показује у својој најчистијој и уједно и најсјајнијој лепоти: остала је земља у сенци, сумрачак обавија хоризонте равница, улаз у ждрела већ се завио у ноћ. Ну, тамо горе све је још у светлости и весело (в. сл. 13.). Снежаници, већ збијене масе снега које сунце још обасјава, одбијају од себе његове ружичасте зраке; они пламте и њихова светлост изгледа тим живља, што се год више навлачи сенка која поступно обухвата косе па их застире као неким црним покривалом. Најпосле једино остане врх брда који сунце још може дохватити преко кривине земљине; он светли као нека варница, и човек би рекао е је то један од оних чудесних дијаманата што се, по индиским бајкама, блистаху са највишег врха божанских планина. Али већ, ето, нестаде и тога пламена; и он ишчезе трепутно у ваздуху! Ну, гледајмо и даље: у место сунчева одблеска имамо још одблесак пурпурне паре на хоризонту! Планина се још једном засветли, ну слабијом светлошћу. Изгледа, као да више нема тврде стене под њеном блиставом одећом; остаје само зрачна опсена, ваздушаста светлост, човек би рекао, да се оно високо брдо одвојило од земље те плови по чистој небесној пучини!...

И тако редак ваздух у високим ваздушним крајевима увећава лепоту планинских врхова, спречава-

Сл. 13. Планинска пирамида (Монте Роза на Алпима) при сунчеву заласку.

јући поквареном ваздуху из доњих слојева да се дохвати висина̂. Ну, он такође нагони и невидљиву пару што се подиже из мора и равница̂, да се згусне у облаке на косама планинским. Обично се испарена вода, што је у доњим ваздушним слојевима, не налази ту у тако знатној количини, да би се могла сместа претворити у облаке и пасти као киша; ваздушни слој, у којем она плива, одржава је у стању невидљива гаса. Ну, чим се тај ваздушни слој попне у небо и собом однесе своју пару, он ће се поступно охладити и његова вода, згуснута у подвојене молекиле,[1] наскоро ће се опет појавити. У први мах вам је то готово неопажљив облачић, прост бели пра̂м на плавом небу. Томе се прамену придружују други, и сада то постаје вео, кроз чије расцепе око може овде онде сагледати и плави ваздужни простор. Најпосле, то постаје густа маса што се или развија у трубе или гомила у пирамиде. Има тих облака таквих, да се уздижу изнад хоризонта као праве планине. На њима се тада јасно оцртавају планинске главице и њихова трула, планински снежаници и блистава ледена поља, засењени теснаци и провалије — накратко, цео планински рељеф! Само што та парна брда лете и што су нестална; једна их је ваздушна струја створила а друга их ваздушна струја може поцепати и разбити. Једва да трају по неколико часова, док је трајање камених брда и планина милионима година! У самој ствари да ли је та разлика баш тако голема? Према животу земљине кугле, облаци и планине су исто тако појаве од једнога дана. Минути се и векови мешају међу собом кад утону у бездан времена...

[1] Молекилима се у физици називају најситнији делићи, од којих су тела сложена.

Облаци се нарочито радо гомилају око стенâ што се подижу високо у небо. Једне привлачи ка стени електрина која је супротна њиховој елекрини; друге погна ветар по ваздушном простору те ударају о косе брдске, о ту велику препреку која се испречила на њихову путу. Трећи опет, невидљиви на топлијем зраку, показују се само при дотицању ваздуха са хладним каменом или снежаницима; управо рећи, сама планина згушњава пару и истискује је из ваздуха! Колико ли сам пута, посматрајући врх брда или какав испољен гребен, видео како се прамење од зачетих облака скупља око леденог шиљка! Стане се дизати дим, налик на дим што се пење из кратера; наскоро се њиме омота сваки вршчић брега, и најпосле се цело брдо умота чалмом од облака коју је само оно изаткало у прозрачном ваздуху. Чисто би се рекло, као да су ту у послу неке невидљиве руке које раде на стварању бура и падању киша! И, кад становници равница угледају, да је планине нестало у гомили облакā, они знају већ по шеширу, који тај див меће на главу, какво им весеље он спрема! Кад се две мале ваздушне струје сукобе на планинском врху, и то једна топла а друга хладна, онда се магла, што на мах постане, испне као у вртлогу горе у небо; планина постане вулкан, и пара из ње стане излазити као у беснилу, разлéћући се у огромној кривој линији далеко по небесима...

Издвојени облаци шире се слободно по небу, поново се састављају, згомилавају се или се осипају под утицајем ветра, разастиру се или одлећу и пењу се чак до горњих ваздушних слојева, далеко изнад најузвишенијих врхова на земљи; разноликост је њихових облика много већа од разноликости оних облака

[ш]то опасују врхове планинā. Али и ови исто тако [п]оказују чудну променљивост у изгледу. Час су то [и]здвојене магле што се померају заједно са струјама хладна ваздуха; њих тада видимо, како се вијугају уз гудуре или иду по косама, кршећи се о шиљасте стене. Час су то дебели облаци који уједно скривају целу планинску косу; кроза њихову густу масу, што расте или се смањује, што се помера или се цепа, позна-јемо од времена на време наш врх брда који нам се сад указује тим већи, у колико га више видимо оти-снута у вртлог покретне паре. Каткада су пак ваздушни слојеви различите температуре и, наслагани један на други, имају потпуно хоризонтални положај те се чине као геолошки слојеви; такав облик имају онда и облаци које видимо да ту постају: и они су распо-ређени у правилне и паралелне тавање, те више или мање закривају на једној страни шуме, на другој па-шњаке, снежна брда и стење. Понекад су опет вр-хови, горње косе, цео горњи део планине утонули у тешку масу облака, сличну суром или црном небу које као да се на земљу спустило; планина се уда-љује или приближава према игри парних гомила што се смањују или увећавају. Наједанпут од подножја до врха свега нестаје: брдо се сасвим изгубило у магли; с врхова силази олуја, шиба ово море од тешке паре, и наш див се стане појављивати (в. сл. 14.) „натмурен, црн, у вечном лéту облака“...

IX

Магла и олуја.

Кад човек иде планином кроз маглу, налази као у неком новом, ужасном и уједно фантастич[ном]

Сл. 14. ...„*Натмурен, црн, у вечном лёту облака*“...

свету. Па и кад ходи добро утрвеном стазом по благим косама, и гледа на оближње делове брда, чији

му нејасан профил као трепери час у гушћој, а час у ређој магли, он осећа известан страх.

Ваља већ да је човек добро познао природу, па да не осећа немир кад западне у маглу; најмањи предмет добива огромне, бескрајне размере: чини нам се, као да нам се блйжи нешто неодређено, нешто црно и као да хоће да нас ухвати. Да није то грана или какво дрво? Можда је то само жбун? Чини вам се, да се читава мрежа од узâ испречила пред вас, а кад ближе, а оно то је проста паучина! Једнога дана, када се магла беше разредила и када се засветлише сунчеви зраци које по мало пропушташе пара, застадох, пун чуђења и дивљења, спазивши како једно див-дрво пружа атлетски своје мишице к врху једнога гребена. Никада нисам имао среће видети дебљега дрвета и на згоднијем месту да се може јуначки борити с олујом. Дуго га посматрах; ну, мало по мало учини ми се, да оно прилази мени и да се у исто време све већма смањује. Али, када сунце победнички разби маглу, опазих, да је то високо дѐбло прост мален жбун, израстао из пукотине оближње стене...

Путник, што се изгубио у магли, усред провала и потока, налази се доиста у ужасном стању: ода свих страна погибао, смрт! Ваља ићи и то брзо ићи, те да се, што је могуће пре, стигне на равно земљиште у равници или до благих коса с пашњацима, и да се наиђе на какву спасоносну стазу. Ну, у тој општој пустињи, човек се ни по чем не може управљати, и у свему види само сметње. На једној страни нестаје земље: рекао би човек, да је дошао на ивицу какве бездне. На другој се страни истакла стена; њезин се одсек чини неприступачан. Да избегне пропасти,

човек покушава да се попне на стрмениту стену; стаје ногом на неку утолеглицу у камену и пење се од стене до стене; наскоро већ буде као да виси између неба и земље. Најпосле већ стигне на врх. Али, ево, где се сада опет иза ове прве стене уздиже друга с несталним и нејасним профилом. Дрвеће и шибље, што расте на окомцима, пружа своје гране кроз маглу чисто непријатељски; понекад чак види се само, како се нека црнкаста маса вијуга у суром засенку; међутим, то је грана, и само се не види од кога је дебла. Лице се већ окупало ситном кишом; сваки жбун и шиб постали су као резервоари с леденом водом која путника пробија, као да је ушао у какво језеро. Удови се коче; корак постаје непоуздан; човек може лако склизнути са траве или с влажне стене те се скотрљати у провалију. Страховит шум долази оздо и као да предсказује судбоносан час; чује се како пада камење што се одваљује, како грање, пуно кишних капљица, фијуче на своме деблу, па се чује и потмула хука водопада и тужно ударање језерских валова[1] о обале. С ужасом човек гледа, како магла постаје тамна као сумрак и помишља на ужасну смрт, која може доћи било од хладноће, било ако се опучи са стене.

Чуђење па чак и страх, који планине из неких климата изазивају у човека, долазе отуда, што су оне готово увек обавијене маглом. На тај се начин многа планина у Шкотској или Норвешкој чини ужасна, ма да је она у самој ствари много мања од многих других висова на земљи. Људи често виде, како их омотава пара, и како се после местимице указују и

[1] На високим планинама, као на Алпима, Кордиљерима, Хималајима итд. мала су планинска језера врло честа појава.

опет скривају, тако рећи, путују посред облака, привидно се удаљују да се одмах опет зближе, смањују се, ако сунце јасно осветли њихове ивице, а постају веће, кад се оките маглом. Сви ови променљиви изгледи, сви ови лагани или брзи преображаји планине чине те она у неколико личи на чудесног дива који узноси своју главу изнад облака. Оне планине, о којима певају Осијанови[1] спевови, сасвим су друкчије од непокретних јегипатских врхова са сталним профилима које озарује чиста сунчева светлост: оне вам гледају у очи; понекад се смеше, понекад прêте, али оне ипак живе вашим животом, осећају заједно с вама. Бар тако човек мисли, те им и песник, који о њима пева, придаје човечју душу...

Лепа по пâри, што је омотава, кад се гледа оздо кроза чист ваздух, планина је исто тако лепа и ономе који је посматра озго, и то нарочито јутром, тј. кад и сами највиши врх допре у небо и кад јој се подина окружи морем облакâ. Доиста је то прави океан који се шири на све стране докле око може догледати. Бели таласи магле таласају се по површини тога мора, али не онако правилно као течни таласи, већ у неком величанственом нереду, у којем се поглед губи. На једном месту видимо их, како су се ускомешали, увили у трубе или колуте од дима, затим се расипају у прамење као оно снег и ишчезавају у ваздушном простору. Напротив, на другом месту, они се таласају у засенчене или замрачене долине. На трећем је опет месту непрестани вртлог, кретање таласа што се витлају и потискују у чудноватим круговима... Понекад је

[1] Шкотске планине. — Осијан, шкотски бард (песник) из III века. Под именом Осијана певао је у прошлом веку (1762.) Макферзон апокрифне песме.

парни застор доста једноставан; уравањ маглиних таласа̂ остаје на готово једнакој висини свуда около стена што се пружају као гребени; на више места, врхови појединих ђрежуљака подижу се изнад магле као острва или стењаци. Понекад се замагљени океан раздели у одвојена мора, па се местимице може видети и дно долина̂, налик на неки доњи свет, у којем нимало нема оне миле ведрине као на највишем венцу. Сунце обасјава косо све магловите увоје што се подижу изнад тог великог мора; ружичасте, пурпурасте, злаћене боје, помешане с чисто белом, бесконачно мењају изглед том таласавом застирачу. Сенка од брда̂ простире се надалеко кроз пару и непрестано се мења према ходу сунчеву. Посматрач види чак и своју властиту сенку, која постаје на парном застирачу и то покаткад у огромној величини, па је с чуђењем проматра. Мислио би човек да гледа неко спектрално чудовиште које он нагињањем, ходом или махањем руку по вољи помиче.

Неке планине, што се уздижу посред плавога мора пасатских ветрова,[1] готово су увек до пола омотане магловитим застором што путнику, кад дође до врха, готово увек скрива изглед велике азурне равнице; ну, око врха, по чијим пашњацима ја ходим, парни застори дижу се и спуштају, мењају се и разасипљу сасвим по случају: то су појаве, које немају никакве сталности. После толико сахата̂ или дана̂ таме, сунце најпосле пробије ту магловиту масу, раскине је, разаспе је у прамење, претвори је у ваздушну пару, и наскоро она земља доле, што беше лишена благе све-

[1] Пасатским ветровима зову се сталне ваздушне струје, које дувају од земљиних стожера к полутару; оне се лако осећају у топлим крајевима.

тлости, буде опет обасјана животворном светлошћу. Ну, исто се тако дешава да се магла згусне и згомила у збијене и вихорасте облаке. Облаци се најпре међу собом привлаче, затим се одбијају; у пари, која се згомилава, скупља се све више електрицитета: јавља се бура и у њеној хуци као да се губи доњи свет.

Кад већ једном отпочне, бура се не пење увек на висове што су над њом; често она остаје у доњим слојевима атмосфере, где је и постала, и посматрач може, седећи спокојно горе на сухој трави високих обасјаних пашњака, видети како се доле, испод њега, непријатељски облаци бѐсно сударају и уништавају. То је призор и величанствен и ужасан. Нека плавкаста светлост избија из ових узаврелих гомила; бакарни одблесци, боје што се преливају у љубичасту, дају овој парној маси изглед неке огромне усијане топионице; чини се, као да се земља отворила, па испушта из својих недара читав океан од лаве. Муње, што скачу с облака на облак кроз тај хаос, вијугају се као ватрене змије. Цепање ваздуха, појачано одјецима планинским, иде као бескрајна грмљава. Као да све стене у исти мах пуштају своје громове! У исто време чује се потмули шум што долази од доњих пољâ кроз узвитлане облаке. Њега чине пљусак или грâд, или он долази од крхања дрветâ што се ломе, од стенâ што прскају, од точилâ што се стропоштавају, од потокâ што бујају, хуче и роне своје обале. Сав тај различити лом меша се уједно и допире до горњег, ведрог дела планине. А тамо горе све се то чини као нека тужбалица, као јадање што долази из равнице у којој живе људи!...

Једнога дана када, мирно седећи на једном врху под благим небом, гледах како бура отпоче беснети

на подножју планине, не могах се оглушити о ту жалбу која ми као долажаше из људскога света. Сиђох озго и зароних у црну масу узвитлане паре; зароних, тако рећи, посред громова, у муње и у море кише и туче. Силазећи једном стазом, што се претворила у поток, скаках с камена на камен; занесен беснилом елемената, грмљавом, жубором водâ, шуштањем зањуљаних дрвета, трчах с неописаном радошћу. Кад најпосле стигох у тишину, где нађох ватре, хлеба, суха руха, сву милошту доброг планинчева дочека, готово сам се кајао за оно страсно уживање које сам мало час тамо уживао. Чинило ми се да сам и ја тамо горе, у киши и ветру, био саучесник оне хуке и буке за неколико сахата, и свесно се удруживао с несвесним елементима.

X
Снежна поља.

„Бела, блештава, снежна“ — то је готово увек била прва реч коју су за високе планине имали народи који су један за другим долазили на њихну подину. Подижући очи на врхове, опажали су, изнад облакâ, блиставу белину снежних и ледених поља, и њихово је дивљење било у толико веће, у колико су се више доња поља својим једноликим и мрким земљиштем разликовала од белих врхова (в. сл. 15.). Људи нарочито и погледају на оне ледене масе што се на сунчевим зрацима блистају као сребрне плочице чак и у средини лета, дакле у доба, када се по путовима подижу облаци вреле прашине и када уморни путници жудно траже хладовину, те да из ње посматрају те ледене масе. Чак и ноћу назиремо ова ви-

Сл. 15. *Изглед белих алпијских врхова (хотел на Црном Језеру и брдо Сервен или Матерхорн).*

сока снежна поља на планини по слабом одблеску који нам од њих долази, рекло би се, као из неког далеког света...

Често и средње косе, па и доњи гребени, нису без снежних слојева. Већ пред крај лета, када су потоци спели у равнице отопљену воду с усова̂, кад је дрвеће стресло са себе снег који му је грање повијао и кад су се и саме ситне маховине, оживевши околну просторију, ослободиле снежног прамења које их је окружавало: већ тада нагло хлађење ваздуха претвара планинску пару у снег. Та, ето, колико јуче, сви се нижи делови на планини и њихови пашњаци беху сасвим опростили ињa; могла се чак разговетно распознати мрка или жућкаста боја голога стења, па и шумско и травно зеленило и руменило шибља! Али, ето, кад смо се пробудили јутрос, пред нама стоји бело снежно рухо у које се увили чак и нижи гребени планине. До душе, то снежно рухо, тај бели огртач, како о њему говоре песници, пробијени су и поцепани на хиљаду места. Кроза њ пролазе многа планинска узвишења, и тамне стене својом бојом, супротном снежној белоћи, тако одају много разговетније рељеф појединих окомака. По дубоким пропастима прамење се наслагало у дебеле слојеве а по стрмим косама начичкало се по пукотинама лако, као танки извезени вео; по ридовима се пак виђа као сјајан вȇз само овде онде. Сваки планински набор оцртан је већ издалека у свом правом облику блиставом масом снега који се по њему разасуо. Шиљке и удољице сваке испољене стене обележавају различито дебели снежни слојеви, који се смењују с наготом стене. Тамо, где је стена састављена од правилних слојева, снег је обележио врло јасно деобне пруге слојева. Он и лежи

на горњој површини, издвојен од осутих зидова. Ништа он ту није изменио, и већ се на први поглед види, како се слојеви по стењацима и главицама протежу с чудноватом правилношћу до на неколико миља; рекао би човек, е су то слојеви које је тако наслагала рука неког особитог див-неимара!...

Па ипак овај пролазни летњи снег, што омотава планину као неки вео, и који, у место да јој скрива облике, баш напротив одаје их у најмањим њихним појединостима, — ипак је он, тако рећи, каћиперство природе. Он наскоро ишчезава са нижих брежуљака и истакнутијих брдâ; сваког дана сунчани зраци померају му доњу границу на више, ка врховима; па чак по каткад, кад су лепи дани, догађа се да му можемо пратити отапање сахат по сахат. Свака пропаст, која негде пресеца планинске падине, показује по једну страну, већ очишћену од снега, а то је она коју сунце у подне слободно осветљава, док јој се на другој страни, на оној која је окренута ка северу хоризонта, јасно бели снежна маса. Затим мало по мало, па и ова страна збацује снег са своје траве и својих стена; и онда остаје од летњега снежног пâда само још мало локвицâ, што се поступно смањују, те се показују као остаци минијатурних усова, којима су била испуњена ждрела. Ови се усови мешају са земљом, са шљунком, и поток, што туда тече, односи им кап по кап каљаве каше!...

Милина је погледати овај снег од неколико дана. За поглед је врло пријатан његов промењиви украс; он се, доиста, и јавља само за то, да га наскоро нестане. Ко хоће да посматра снежна поља у њихову правом изгледу и да их појми у њихову раду као природне чиниоце, треба да их види зими, у време

највеће студени. Тада је све застрто грдним слојевима воде, која је кристалисала у облику иглица и прамења; планина, њени предњи делови (подгорина) и брежуљци на њеној подини тада и немају свог правог облика. Дебела маса што их покрива, крије им право обличје и даје им нове изгледе. На место висовâ, зубâ, шиљака са изрецканим профилом, брдска коса се сад дивно таласа у слободним, ну кривудавим потезима. Као год што и вода, под утицајем тежине, уравњава своју поршину и разлива се хоризонтално, тако се исто и снег, покоравајући се царочитим законима, слаже у заравњене слојеве. Ветар, што у вихару наноси овај снег, наноси га најпре у јаруге и удољице, за тим њиме заравњује све ивице и полаже га по свима узвишицама; неравну, искрзану, дивљу планину замењује тако друга планина разговетнијих и лепших ивица и прекрасних кривинâ. Ну, и поред дивоте ових контура, изглед је овога дива ипак врло страшан. Овде онде изнад огромних блиставих и белих литица стрче окомци, стене, што се испружиле далеко у страну, а на којима се снег није могао одржати, те им се по супротној боји зидови сасвим црне. Човека обузима ужас, кад погледа на ове дивовске зидине, које се на снегу чине као оно хридови од угља на обалама каквог поларног океана.

При овом преображају равнице су измениле изглед још више но и сами планински гребени или косе. Снег је, спустивши се са свих страна, испунио удубљења, поравнио јаруге, заравнио омање неравнине. Потоци и водопади покривени су; залеђено је све, и све почива под тим огромним покровом. Па и сама језера су сахрањена; лед на њиховој површини носи огромне снежне слојеве, и често се не зна ни где се

налазе језерски басени; тек по некад ако се кроз какву клисурицу може видети на дну провалије или долинице тиха, црна и без сјаја језерска површина; рекао би човек, е је то неки бунар, нека провалија без дна!...

Испод великих врхова и горњих региона, где се снег гомила у слојевима, високим као кућа, показују се овде онде јелове шуме, али и то само у пола. На свакој грани ова дрвета носе толико снега, колико га у опште могу понети, а да се не саломе; све ово грање скупа гради као неке сводове, са којих се уздижу неједнако згомилане масе снежних кристала; тек по гдекоја непослушна гранчица ослободи се ледене тамнице, те пружи у слободан ваздух своје угасито зелене, готово црне стреле, од којих свака на свом крају носи по један поприлично тежак снежни слојић. Кад кроз ове гранчице духне ветар, онда са њих спада с металним звеком комађе снега; по тој склонитој шуми и сјајном крову, што је заклања, завлада тада опште шуштање; понекад се направи пукотина, понеки се усов опучи доле, створи се покаква провалија, коју заклони тек неки нови смêт новим снежним мостом. Помислите, шта би тек било од путника, који би зими залутао у такву шуму, по којој он лети ходи без бриге, газећи кратку траву а заклоњен дебелим хладом од дрвећа! Тâ, њему би на сваком кораку претила погибао да падне у провалију, и да га затрпа снежни усов!...

Доле, у долини, као да је мучније распознавати сеоске куће него ли шуме и гајеве. Кровови, сасвим застрти снежним слојем, под којим се угибају, не могу да се разликују од околних снежних пољâ; једино, што плавкаст дим подсећа, да под тим белим покро-

вом живе и раде људи. По неки зид, или звоник, прекида ову монотону слику. Уосталом, на овом месту снег је више развејан него тамо даље од људских станова. Обрћући се у ковитлац око домова, ветар је подигао с једне стране снег у брежуљке и барикаде;[1] с друге стране га је готово сасвим развејао. Неки мали неред у природи показује да је ту близу човек, премда је и тамо, као и по другим местима, безгранична тишина и ретко кад да по који шум наруши мртву тишину, што влада у долини и на планини. Па ипак понекад човек и остали становници планински морају да изиђу из својих јазбина̂ и да поремете велику тишину природе. Само мрмот,[2] скривен у својој јазбини, под дебелим снегом, може преспавати дуге зимње месеце и чекати, у неком полумртвом стању, док пролеће не поврати слободу потоцима, трави и цвећу. Дивокоза пак, која није толико срећна, и коју снег гони са високих планинских врхова, мора да лута око шума, те да тражи склоништа у че̏стама и да гризе кору и лишће. Па и човеку ваља излазити из стана, било да размени какве своје производе, било да купи животне намирнице, било да испуни породичне или пријатељске обавезе. И тада треба прокрчити снежне гомиле, што су се згомилале пред вратима, и с великом муком прокрчити себи стазу. Ја гледах тако једном, озго из једне колебе на једном вису, нека од ових малих, готово невидљивих створења, неке од ових црних мрави, што се зову људи; гледах их како лагано иду као по неком путу, између два снежна зида. Никада ми се човек није учинио тако

---

[1] Брапе. — [2] Горски миш; сисар из реда глодара, који преспава зиму.

ништаван. У том великом белом застирачу, ови ми шетачи беху као тачкице, шимерички апсурди;[1] чисто се питах, како су такви пигмеји,[2] могли починити она велика дѐла из историје, и поступним напредовањем остварити оно, што се данас називље цивилизацијом, залогом потоњег благостања и слободе.

Па ипак и поред ових ужасних зимњих снегова, човеков разум и смелост учинили су, да се он могао појавити као победилац, створивши трговачке путове, што му допуштају да слободно шаље своју робу а и да са̂м готово у свако време путује. Ето, већ ни дивокоза не трчи више по планинским врховима; мноштво тица, које су лети узлетале високо изнад највиших хридова мудро се спустило у топлије крајеве у равници. Ну човек још и сад иде путовима, што се пењу од ждрела до ждрела, од косе до косе, чак до какве пролазне преседлице, и спуштају се на другу страну. За лепог годишњег доба, кад весели потоци скачу у слаповима украј пута, тада чак и кола с коњима могу с по муке уз звук прапораца прелазити оним путем, што је с великом муком прокрчен озго стра́ном на окомку. Кад снегови опет покрију пут, ваља променити преносна средства; двоколице и кола замењују се саоницама, што лако клизе по згомиланом снежном прамењу. Прелазак преко брда̂ бива и тада с истом брзином с којом и у најтоплије дане у години; при силаску пак бива то брзином, да се човеку памет заврти.

Путујући тако на саоницама по планинским висовима и може човек добро познати велике снегове и снежна поља. Лака дрвенарија у саоницама клизи

[1] Ништавила, у којима се природа преварила. — [2] Мали људи.

нечујно; не чује се клопарање колске гвожђарије по тврдоме земљишту, и човек би рекао, као да путује по ваздушном простору, као да га носи какав дух и као да је и сам какав дух! Час заобиђете око кривине какве провалије, час око стене каквог камаља; идете са дна провалије до врха бездни, и, крај свију ових, тако различитих облика, што се ни̂жу пред очима, планина задржава једнако своју једноставну белоћу. Ако сунце осветли површину снежних поља, по њима заблистају неизбројни дијаманти; а ако је мутно време, онда се све стапа уједно, у суро. Комади облака, снежни брежуљци, не разликују се више једни од других; човек би рекао, да плива у безграничном ваздушном простору и да не припада више земљи...

Па како се човек стане још већма предавати сну, када пређе преко највише ивице на седлу па почне силазити супротном страном, понесен од окуке до окуке муњевитом брзином! Гледајте силазак каравана, па ћете врло лепо видети, кад се последње сôнице крену, да је првих већ нестало иза стена код провалије. Укажу вам се, па их затим поново нестаје; још једном их угледате, па се после опет изгубе. Та̄, сјуриле се као у бездну, у коју се сурвавају гомиле снега, велике као брежуљци. Човек, и са̂м један снежни усов, клиза се преко усова̄, и гледа, како поред њега пролазе, као олујином ношени, циркови, провалије, ртови; чини му се, да су и сама брда, што се губе у ваздуху, захваћена фантастичким вихром, и као да су увучена у неку паклену трку! Па кад се после бесног јурења стигне на подножје планине, у равнице, које су већ очишћене од снега или само још попрашене снегом; кад се почне дихати другим

ваздухом и кад се угледа нова природа, други климат — онда се човек пита: е да ли, збиља, није био играчка какве халуцинације;[1] да ли је доиста ходио преко дубоких снежних поља, поврх крајева, којима се још једино вију облаци и олује!...

Ну кад има сметовâ, прелаз је доиста погибан, и путник га се мора дуго сећати и дуго памтити доживљаје са таког пута. У тим приликама ветар непрестано подиже снег у вихару и њиме застире пут, скидајући га са странâ и набацујући га на већ прокрчени пут. Коњи, који иначе тако вешто стају ногом на чврсто земљиште, муче праву муку, прелазећи преко гомила још нестврднутог навејаног снега; док један од њих упада до сáпâ, пред другим се уздиже читав брежуљак згомиланог снега. Олујина, што им дува око ушију, снежно прамење, што им упада у очи и у ноздрве, сурове псовке кочијашке, нису им ни мало пријатне ствари, и већ су близу да се ражљуте и поплаше. Саонице се плазају по ускоме путу, нагињу се час према зиду планинском, час према провалији. Тâ, бездна је ту (сл. 16), иде се њеном ивицом, њена перспектива види се на далеко и као да говори: ко падне у ту провалију, тај оде у други неки свет. И доиста, кочијаш је већ оставио бич, сад само држи у руци нож, спреман да пресече кајише од хамова, ако би се коњи поплашили или склизнули са снежне стране, те јурнули од једанпут у провалију...

Исто је тако ужасан положај и несретнога пешака, кад иде преко снежних поља, па га изненадно ухвати смет. Гледан оздо из равницâ, смет је за дивљење. Врх брда, шибан ветром, пуши се као каки

[1] Халуцинација — привиђење.

Сл. 16. ...*бездна је ту!*...

кратер; неизбројне ледене честице, које подиже олуја, скупљају се у облаке, и витлају се изнад планинских

врхова. Ивице врхова̑, ометене у овој магли снежних вихара, не распознају се онако тачно; чисто би се рекло, да плове по ваздуху. Па и сама планина као да се њиха на својој грдној подини. Па шта бива с једним путником у том големом олујном вихару, на тој ветрометини, која звижди по високим врховима? Ледене иглице, што падају на њ ка̄о стреле, ударају га у лице, готово да га ослепе; продиру му и кроз саме хаљине, и он, увијен у свој дебели огртач, једва се брани од њих. Ако погрешно корачи или скрене с пута, изгубив стазу, онда је готово неизбежно пропао. Он иде насумице пропадајући из рупе у рупу; понекад упадне до појаса у суви снег, стоји тако као да чека смрт, затрпан неко време у јами што му се мало час под ногама отворила; затим се поново подиже као очајник и наново отпочиње свој неједнаки ход кроз снежне облаке, којима га ветар засипа у лице. На́мети чине, да му се хоризонат час бли̑жи час да̑љи; час види око себе само бео дим од прамења што се витла, час већ распознаје лево и десно покакав планински врх у мору, спази, како се он издваја из облака и гледа у њ, „без мржње и без љубави“, али и без осећања наспрам његова очајавања. Уосталом бар види у томе као неки знак, који га храбри на даљу издржљивост! Али му и то много не помаже. Не могући гледати, преплашен, укочен од хладноће, он најпосле губи вољу; окреће се на месту и стане јурити без циља. Кад најпосле западне у какву провалију, остаје му да преплашен, ужаснут, гледа још неко време ветрометину и вихаре, докле га мало по мало не освоји сан — претеча смрти! И кад, након неколико месеца, снег буде отопљен топлотом и очишћен усовима, какав пастирски пас наћи ће му лешину, а његов по-

плашени лавеж дозваће госу и показати му једну жртву више...

Некада људски остаци, нађени на планини, нису дирани с места, где би их тако пастир пронашао. Још би се само набацило камење на тело, и сваки би путник сматрао за дужност да придода свој каменчић тој могили.[1] Па и сад, када планинац прође поред каквог од таквих старинских гробова, увек подигне са земље по један камен те њиме повећа могилу. Покојник је одавна заборављен, можда се никад није ни знало за његово име; ну пролазник никад не заборавља прошапутати: вечна памет његовој души!

XI
Усов.

За дугом зимом и њеним ужасним сметовима дошло је најпосле и благо пролеће, са својим кишама, својим топлијим ветровима, својом животворном топлотом. Све се подмлађује: планина као год и равница добива ново лице. Она стреса са себе снежни огртач; њене шуме, њени травњаци, њени слапови и њена језера поново се указују на сунчевим зрацима.

У долини се човек већ опростио оних снежних гомила, што му сметаху. Почистио је праг на вратима, поправио путеве, скинуо снег с крова и згрнуо га из вртића, па чека да сунце учини остало што треба. Већ присоји или стране, што су највише изложене југу, почињу се ослобођавати свога белога покрова, овде онде се кроз снежни слој указује стена, земља, или спарена трава. Ови црнкасти простори

---

[1] У Алпима је такав обичај.

шире се мало по мало, они личе на гомиле острва, што непрестано расту и најпосле се састављају. Беле (снежне) плоче смањују се бројем и простором; топе се и човек би рекао да се поступно пењу уз планинску страну. Шумско дрвеће, препувши се из свога мртвила, почиње се заодевати својом пролетњом одећом; помогнуте тичицама, што лете с гране на грану, гранчице стресају са себе терет од иња и снега, који су на себи носиле, те већ слободно развијају своје нове пупољке у прилично топал ваздух.

Па и потоци оживљују. Снежни слој који је заштићавао земљиште, чинио је, да топлота земљишта не буде онолико смањена колико на спољашњој површини, коју су брисали хладни ветрови; с тога су се и кроз дуге зимње месеце одржали овде онде испод ледених поља мали водени резервоари, или језерца слична капљицама у дијамантскоме суду. У пролеће, ове плитке зделе, којима воде све жичице отопљенога снега, не могу више да приме течне масе; ледени се омотачи цепају, басени се преливају, и вода тражи да прокрчи себи пута испод снегова. У свакој гудури, на свакој земљишној утолеглици врши се овај скривени рад, и поток у долини, примивши све ове поточиће, што слазе с висова, наново отпочиње свој ток, који беше прекинула зимња хладноћа. С почетка пролази он као кроз тунел[1] испод нагомиланог снега; за тим услед све већега топљења, шири своје корито, уздиже своје сводове. Наступа тренутак, када се маса, што је над њим, не може више у целости одржати; она се руши као што би се рушио кров каквога храма, чији су стубови уздрмани. Тако се отварају канали кроз снежне го-

[1] Тј. пукотином испод нагомиланог снега.

миле, и вода из њих умиче у долину. Кад се човек нагне на ивицу оваких провалија, може на дну распознати нешто црно, с мало неравне, несталне пене: то је вода од потока. Из мрачног отвора чује се при том и потмуо шум од шљунка, што се тре. После овог првог пропадања почињу се отапати и пропадати друге, све веће и веће снежне масе, те поток, поставши ускоро у велике слободан, има сада само да обаљује бедеме дебелих и збијених снежних гомилâ. По неки се од тих бедема опиру седмицама и месецима томе раду водâ. Чак и крај слапова, слеђене снежне масе, које непрестано прелива вода, што их запљускује, упорно задржавају свој облик; рекао би човек као да се не желе отопити. Често се види испред тог течног поточног слапа, бедем залеђеног снега, који се био створио као неки заклон од замрзлог слапа и преко зиме уставио ток воде.

Вода из поточића и потока, преправљајући своје корито у свакој долиници, која се простире дуж планинске подине, у сваком теснацу, који раздваја планинске косе, подрива снежним пољима подлогу, на којој се ослањају. Те́жа[1] чини, да се тада стварају усови, те планина, као какво живо створење, збацује од времена на време са својих плећа снежну одећу што је покрива. С врхова и страна стропоштавају се у свако доба године, па и усред зиме, снежне гомиле, које свлачи њихова тежина; ну, докле год су ови усови састављени само од горњих делова снежних поља, дотле су они незнатан догађај у животу планинском. Али по некад склизне с виса и цело снежно поље, цела снежна маса или снежаник, и сурва се у

[1] Те́жа је природна сила, која делује на сва тела на земљи и вуче их к земљи.

Сл. 17. ...*Ово ужасно урвање збрише за час по целу планинску страну...*

долине; пут је оваком усову већ припремила отопљена вода, која продире кроз још залеђене слојеве на површини, и која је земљиште већ направила довољно клизавим. Наступа тренутак када се читаво снежно поље не може више да одржи на коси; тада оно попушта и големим потресом, који преноси на оближње снежанике, чини да и ови попусте. Одмах се цела та маса стропошта планинском страном, ваљајући пред собом сав крш што јој је на путу: дрвета, камење, читаве стене итд. Ова ужасна урвина (сл. 17) повлачећи са собом све што дохвати, затирући шуме на далеко, за час збрише по целу планинску страну, на неколико стотина метара у висину, и местимице испуни целу долину. Потоци, што наилазе на ту препреку, морају се привремено претворити у језера...

Планинци и путници говоре само с ужасом о овим грдним усовима. Отуда су и неке долине, што су већма изложене овим ужасима, добиле у месним говорима и страшна имена, као „долина ужаса“ или „ждрело страха“ итд. Познајем једну, од свију ужаснију, у коју мазгари никад не ступају а да не држе очи управљене на висове (сл. 18). Нарочито су путници, који у њу уђу, брижни и ћутљиви у лепе пролетње дане, кад је ваздух топао и благ, а и пун влаге. Они знаду да усову треба прост ударац, какав мали потрес ваздуха или земље, па да се одвали. С тога они и иду туда као какви лопови, брзим и нечујним кораком; шта више, по некад обавијају сламом звонца на мазгама, да не би метални звек разгневио тамо горе злога духа, који им грози. Тек, пошто већ прођу ужасне гудуре (сл. 19.), у које планине збацују своје снежне и друге усове, тек тада могу мало одахнути и без погибли помишљати

Сл. 18. *Пут, у Андима.*

Сл. 19. Дубоко ждрело у Сијера-Морени у Андалузији.

на своје мање срећне преходнике, чију су страшну повесницу колико јуче причали један другом. Често, док тако путници тихо силазе у равницу, на једном

их тргне и окрене каква громова jёка, какав велики лом, што се стане разлегати од стене до стене. И шта виде? Тамо, куда су они прошли пре неколико минута, стропоштале су се већ снежне гомиле и испуниле цело ждрело...

Срећом по распореду и облику падина̄ планинци могу распознати погибна места. Они дакле не праве своје колебе испод страна, где постају усови. Исто тако и стазе брижљиво проводе онуда, куда имају колико толико заштите. Ну све се мења у природи, и многој кућици, многој стази, које се некада нису имале ничега бојати, сада прети погибија. Нестало је можда стене од каквог гребена; променио се правац падања усова; мала шума, која је колико толико служила као заштита, подлегла је притиску снежних гомила, и сад су, дабоме, сви рачуни планинчеви неосновани, пропали; погибија више није немогућна. Шуме су готово најбоље препреке усовима, и многа села и немају другог средства за одбрану од ових снегова. О, па с каквим поштовањем, с каквим готово религиозним обожавањем цене они своју свету шуму! Странац, који ходи по горњим планинама, диви се тој шуми због лепоте њених дрвета, због супротности између њена зеленила и белих снежних слојева. Али они друкчије на њу гледају. Они су јој дужни за живот и спокојство; они њој имају да захвале, што могу вечером мирно заспати, не плашећи се да ће ноћу бити затрпани! Пуни захвалности према шуми заштитници, они су је направили божанством. Тешко оном, ко се секиром дотакне кога од њених спасоносних дебала! „Ко обара наше свето дрво, убија планинца," вели једна њихова узречица...

Па ипак је било тих убилаца и то још у великом броју. Као год што још и у данашње доба, тако звани „цивилизовани“ војници присиљавају на покорност становнике какве оазе,[1] обарајући палме,[2] од којих живи племе те оазе, исто се тако често дешавало да су најамници каквог власника, хотећи покорити планинце, секли дрвета, која су служила селима као одбрана од пропасти. Чак су тако радили и пастири из какве друге долине. Тако се радило, а тако се и данас ради, у рату. Исто тако ове шуме убија и лакома спекулација. Кад каквом куповином или случајним наслеђем или добитком какав трговац постане власником неке свете шуме, о, онда тешко деблима чија судба зависи од његове милости и ћуди! Јер, одмах ће дрвари отпочети свој посао у шуми, обараће се дебла, бацаће се у долину, тесаће се у даске и исплаћиваће се лепим звучним талирима. На тај се начин утире широк пут усову. Можда ће сељаци тога села, и поред све погибли, остати ту и даље из љубави према родноме огњишту; али пре или после погибао ће постати голема, доћи ће тренутак, да се на врат на нос селе, да носе драгоцене предмете и остављају кућу на милост и немилост наднесеним снежаницима...

У сваком планинском селу пуно је прича о ужасном паду усова̂; њих особито радо слушају деца, кад се шћућуре уз колена мајкама. Оно, што је барски гас[3]

[1] Питома места, као острва, усред пустиње. — [2] Дрвеће што расте по топлијим крајевима; обично је врло високо. Неке палме (кокос, урма) носе врло слатке плодове. — [3] У рудницима каменог угља често буде у већој количини једног провидног гаса, назватог барским гасом или метаном, који се врло лако пали (нпр. кад радници необазриво крешу жижице у окну, у коме има овога гаса), те за час произведе огромне несреће заробљавајући и рудник и људе у руднику.

за рудара, то је усов за планинца. Он грози његовој кућици, његовим житницама, његовој стоци; он може затрпати и њега самог. Колико ли је сродника, колико ли пријатеља његових, што спавају вечним сном под снежним слојевима! Када планинац вечером прође поред места, где је та огромна маса засула његове сроднике и пријатеље, чини му се да планина, са које се усов откинуо, и њега пакосно посматра, те одмах удваја кораке и уклања се с тужног места. По некад пак остаци од рушевина подсећају га на ненадно спасење понекога друга. Ту се једне пролетне ноћи сјурила једна гомила снега виша од великих јела и сеоске звонаре. Читава гомила кућица и стаја би зарођена том ужасном гомилом. Без сумње, мишљаху планинци што дотрчаше из оближњих села, б.з сумње су све зграде срушене а становници су смрвљени под рушевинама! Тек ипак они се јуначки дадоше на посао, да раскрче ту огромну гомилу. Четири ноћи и четири дана, радише они. И гле чуда! Кад се својим будацима најзад дотакоше крова прве кућице, чуше изнутра песме и натпевања! То беху гласови пријатеља, за које се држало, да су пропали. Њихове су кућице издржале жесток ударац и одолеле му; срећом и ваздуха је у њима било довољно. И док су били засужњени, проводили су време спајајући каналима испод снега своје кућице и копајући тунел за излазак; певали су пак стога, да би се узајамно храбрили на послу...

Ако шумâ заштитницâ нестане, мучно их је заменити. Дрвеће полако расте, нарочито на планинама; по усовским гудурама оно никако и не расте. Истина вештачким би се радовима снежне гомиле могле задржати на високим странама, те да се тако преду-

преди пустош при њиховом стропоштавању у долине; могла би се страна поделити у хоризонталне лествице, на којима би снежни слојеви морали остати као на ступњевима каквих дивовских стуба; могла би се и древета заменити редовима гвозденог коља или грудобранима, који би спречили клизање горњих слојева. Ови су покушаји већ с успехом чињени, али једино у долинама, у којима станује богатији и многобројнији живаљ. Сиромашнији сељаци пак, сем ако их потпомогне свеколико друштво, не могу ни помислити да даду тако рећи нови рељеф планини, те се и усови непрестано спуштају на њихове ливаде обичним својим путовима. Они се морају ограничити једино на то, да заклоне своје кућице грдним комађем камења које разбија снежне урвине и дели их на два дела. Но и то је могућно само ако се те снежне урвине не спуштају у већим масама, јер онда могу већ и једним ударцем све уништити...

Од свију рушилаца планинских, усов је најснажнији. И земљу и комађе стена, све он свлачи као што би свукао набујали планински поток. Осем тога, поступним топљењем снежних слојева, који му беху у доњим деловима, он тако троши земљиште, да се ово претвара у меко блато, прошарано дубоким пукотинама те пропада од своје властите тежине. При том земља постаје течна и до великих дубина тече дуж падина, одвлачећи собом стазе, стене, па и шуме и куће. Тако бива да се једномано опуче читаве планинске падине, истрошене овако снегом, па се сруше као каква стена заједно са својим њивама, својим пашњацима, својим шумама и својим становницима. Својим нагомилавањем и лаганим цеђењем своје растопљене воде кроза земљу, може дакле снежно прамење

мало по мало дохакати планини. У пролеће свака дубодолина јасно показује овај рушилачки рад: њега већ довољно обележавају слапови, плазине, усови, снежна поља, стене и воде, што се све у то доба уједно спушта с планинских врхова и упућује у равницу.

XII
Глечер или леденик.

И усред лета, када су већ снежне слојеве отопили топли ветрови, огромне ледене гомиле, затворене по високим долинама (в. сл. 20.), чине, да још местимице траје зима, која услед те супротности постаје још чуднија. Када сунце сија свом својом светлошћу, путник осећа доста непријатно његову непосредну топлоту и топлоту, што се одбија од ледених поља; ту је тада због сувог ваздуха, коме жедна површина глечера непрестано одузимље његову влагу, привидно топлије но и у долинама. У околини чује се певање тица на олисталом дрвећу, цвеће се блиста по трави, боровница дозрева. Па опет зато украј овог веселог света, ево туробног глечера или леденика с разјапљеним пукотинама, с гомилом камења, с ужасном тишином, с привидном непомичношћу: смрт крај живота!...

Тек, и велика ледена маса се креће! Полако, ну с неодољивом силом, дѣла и она као и ветар, снег, киша, текућа вода, на обнављању површине земљине. Свуда, где су глечери преживели које од доба старости земљине, њихов је рад производио измену у изгледу земљишта. Као и усови, тако и они односе у равнице рушевине одроњених планина, без икакве жестине, трајно и непрекидно.

Овај рад глечерски који је тако мучно запазити у његову тајном ходу, ма да има онако велике по-

Сл. 20. *Леденик на Пастерцу на Алпима.*

следице, отпочиње од највишег врха планине, с површине снежних слојева. Онамо горе, по цирковима, где су наметени облаци белога прамења, шибаног олујом, једнолика просторија смрзнутога снега не мења изглед. Из године у годину и с века на век, увек је ту једна иста белоћа, црнкаста у сенци од облака а блистава на сунчевим зрацима. Чини се, да је ту снег вечан, па тако за њ и кажу становници равницâ, који га оздо гледају, како се блиста у небесима. Они држе, да он вечито остаје на висинама и да га ветар, ако га и подигне при олујама, спушта на исто место.

Међутим, то је све друкчије. Један део снега испари се и врати у облаке, одакле је и дошао. Други део смрзнутога снега, што је изложен или сунчевим зрацима или утицају топлог јужног ветра, прошара се отопљеним капљицама, које или клизе по површини или продиру дубље у слојеве све дотле док се, поново дохваћене хладноћом, не смрзну у ситна невидљива зрнца. Тако се преображајем милионâ честицâ, што се топе па затим поново слеђују, да се још једном отопе и изнова очврсну, маса смрзнутог снега неосетно преображава;[1] у исто време она се помера с места, услед тежине, која повлачи бар неколико милиметара истопљене капљице, те мало по мало, снежне гомиле, што су некада нападале по врху планине, најпосле сиђу на ниже косе. Њихово место горе заузимају друге снежне масе, које ће се такође, после многих топљења и смрзавања, спустити, не претрпевши готово никакву видну измену. Нема сумње, оне имају пред собом бес-

[1] Она тако буде скроз састављена из округластих, снежних зрнаца, која се међусобно слепе и чине једноставну масу. У Швајцарској се у француским кантонима таква маса назива: *неве*, а у немачким: *фирн*.

коначне векове, и тек лагано иду к мору, у које ће се једнога дана морати утопити. Извесно, и два људска поколења могу се већ изменити у доњим равницама, а такав снежни прамен, што је пао на високи врх, још ће бити у оној смрзнутој снежној маси...

Ну ма како да се овај прамен, преобраћен у кристал, креће лагано, ипак он иде напред и помера се. Маса смрзнутог снега, поставши једноставнија и већ у лед претворена, заузимље место у планинској гудури, камо је одвлачи њезина властита тежина. Привидно вазда непомична, ова ледена гомила постаје сада истинском реком, што тече по каменом кориту. Десно и лево по косама, зимњи је снег сасвим отопљен, и цветна га је трава заменила. Читав свет инсеката живи и зуји по трави у пашњацима; ваздух је пријатан, те човек изводи своја стада на травне окомке, са којих се надалеко може догледати ледени поток. А овај се непрестано мучи да сиђе у равницу; он би се разлио чак по равним пољима на подини брда̄, досегао би и до самога мора, да блага топлота у доњим равницама, топли ветрови и сунчани зраци не отапају његов лед с доњега краја...

Ова чврста река, овај глечер, понаша се у своме току, како би се понашала и истинска река живе воде. И она има своје окуке и своје вртлоге, своје опадање и своје надолажење воде, своје „тишине,“ своје брзаке и своје слапове. Као год што се и вода разлива или сужава према облику својега корита, тако се и лед управља према обиму гудуре у којој је; и најважније је, да се и он уме тачно повијати по стени (в. сл. 21.), и то како у пространоме басену, где су зидови један од другог удаљени, тако и у теснацу, у коме је пролаз готово потпуно затворен.

Гоњен масама, које непрестано расту од горњег слоја смрзнутог снега, глечер једнако и даље клизи по дну,

Сл. 21. Изглед једног норвешког глечера, чији се лед попео по стени.

па било да се пад овога дна једва може и опазити, било да је по њему читав низ провалија...[1]

[1] Годишње глечер не прелази више од 60—120 метара; а негде и мање.

Свакако пак немајући оне гипкости, оне покретљивости, коју има течна вода, лед вазда врши с неком дивљачком грубоћом све покрете, на које га натерује природа земљишта. На својим слаповима, он не може, да се претвори у једноставну плочу, као оно водени млаз, већ се, према неједнаком дну и кохезији[1] ледених кристала, ломи, цепа, сече се у комаде, који се различито нагињу, једни друге збијају или се разлажу у чудновате обелиске, у куглице, у фантастичне гомиле. Чак и тамо, где је дно ове големе бразде доста правилно нагнуто, површина глечерска нимало не личи на једнолику површину речну. Трење леда о ивице његова корита не шара га онаквим таласићима, какви се стварају при удару течне реке о обале, већ га ломи и цепа, стварајући пукотине (в. сл. 22), које се лавиринтски укрштају.

Зими, па и кад је пролеће већ обновило накит доњих поља, многе су пукотине сакривене густим снежним масама, које се простиру у непрекидним слојевима по површини глечерској; и тада, ако зрнасти снег није још омекшао од сунчеве топлоте, лако је ходити поврх ових скривених провалија; путник може за њих и не хајати, као што не хаје ни за оне отворене пећине у планини. Ну сваког се лета мало по мало нестапа површина снежних слојева. Глечер, који се непрестано креће и чија испуцала маса непрестано трепти као у дрхтавици, збацује са себе онај снежни огртач што га покрива; овде онде његови сводови се руше и урвају у великом комађу у пукотине; често остају само уски мостови, на које се човек усуђује на-

[1] Кохезијом се зове физичка сила, што спаја молекиле тела и држи их у вези.

ступити тек пошто је ногом огледао чврстину снега. Тек тада постаје по неки глечер погибан за прелазак,

Сл. 22. *Пукотине и провалије на једном глечеру.*

и то због својих широких пукотина што се гранају у бескрајност. Са ивица провалије понекад се виде, доле у унутрашњости, слојеви наслагана плавкаста

леда, који су некада били снежна поља и које одвајају црнкасте гомиле, остаци од рушевина, што су падале на смрзнути снег; каткад пак лед, светао и једноставан у свој својој маси, личи да је само један једноставан кристал.

Колика је дубина те пропасти (в. сл. 23.)? Ко то може знати? Брег од леда и помрчина прѣче погледима да допру до стена на дну; тек се по каткад чује тајанствени шум, што долази из провалије: то или жубори вода или се какав камен одвалио, или се какво парче леда одломило и стропоштало...

Испитивачи су слазили у ове бездне, да им измере дубину и да проуче температуру и састав дубоких ледених слојева. Понекад су могли то чинити и без велике погибли, улазећи с бока у те пукотине, преко стена, што служе као обала леденим рекама. Често им се пак требало спуштати на ужима као оно рудару кад слази у срце земље. Ну док се дошло дотле, да научар може тако, са свом потребном обазривошћу, силазити да испитује такве ледене бунаре, колико ли се тек несрећних пастира у њих сурвало и тамо нашло смрт! За неке планинце зна се опет да су, павши на дно ових пропасти, онако изубијани, крвави, залутали, изгубљени у мраку, очували своју храброст и наду, да опет угледају дана. Били су срећни, те им се нада и испунила. Један је од њих пратио ток једног потока испод леда, и тако извршио право путовање испод огромног свода, са којег санте падаху готово сваког часа. Заиста, после такве једне екскурсије, човеку остаје још само да сиђе у гротло каквог кратера те да испита и подземни резервоар лавин!...

Сл. 23. *Пропаст у Гринделвалдском глечеру.*

Без сумње, велике је хвале заслужан јуначни научењак, који слази глечеру у дубине, да му испита[1] распуклине, ваздушне мехуриће, кристале. Ну, шта још ствари можемо ми посматрати и на површини? Колико још дивних појединости можемо и тако опазити; колико ли нам се пак закона указује, кад просто посматрамо глечерску површину, ако само знамо посматрати!

И доиста, у овом привидном хаосу, све се управља по законима. Зашто се, на прилику, спроћу те и те тачке брега, ствара вазда распуклина у леденој маси? Зашто се, на извесној дубини, ова распуклина, што се поступно раширила, поново сужава те се глечер слепљује? Зашто се површина правилно испупчава на једној тачци, а цепа се на другој? И, зар видећи све ове појаве, које грубо репродукују таласе, таласиће, вртлоге или тишине речних вода, не схватамо много јасније оно јединство, које, у бескрајно различитим обличјима, влада у свима стварима у природи?...

Кад смо се дугим истраживањима потанко упознали с глечером, и кад умемо протумачити све мале промене, што се збивају на његовој површини, онда је права радост, право уживање ходити по њему, каквога лепог летњега дана. Сунчева му је топлота повратила покрет и глас. Водене жичице, с почетка готово невиђене, стварају се овде онде, затим се спајају у блиставе поточиће, који се почињу змијасто вијугати по дну речних корита у малом, што су мало час сами себи прокопали, па их на мах у каквој ле-

---

[1] Многобројни су научници, који су највише допринели нашем знању о глечерима. За та испитивања везана су имена Сосира, Хумболта, Агасица, Тиндала, Рихтера, Ритимајера, Хајма, Гикија, Пенка итд.

деној распуклини нестаје са шумом, који личи као на неку сребрно звучну тужбалицу. Они бујају или опадају, према променама у температури. Ако облак закрије сунце, ако се охлади ваздух, одмах ће и њима бити мучно тећи; ако топлота постане јача, поточићи на површини почну тећи као виловити потоци; они односе собом разноврсни песак и шљунак, те то слажу у слојеве, стварају од тога спрудове и острва; пред вече пак стишавају се, а на скоро ноћна хладноћа поново их слеђава.

Под топлотним зрацима, што за час оживљавају глечерско поље топећи га на површини, оживи и мали свет шљунка, што је пао са суседних планинских зидова. Гомила шљунка, што је крај какве водене жице, рони се мало по мало и пада у пукотине. Иначе је по глечеру пуно и црних рипа од камења; оне упијају, скупљају топлоту, те упадајући у лед испод себе шарају га ваљкастим рупицама. На против, мало даље велике гомиле осутог и великог камења не даду сунчевој топлоти да продире доле; и док се лед свуда у наоколо топи и испарава, дотле ове гомиле камења стварају стубове, који као да расту, дижу се из земље као мраморни стубови; пу сваки се од њих најпосле крши под тежином, а све оно комађе, што је на себи носио, стропоштава се с ломљавом, те да сутра дан понови таку исту еволуцију[1]. Колико ли су још дражесније све ове мале драме мртве природе, кад се у њих умешају животиње или биљке! Намамљен топлим ваздухом, лептир долеће овде тек на по који часак, док се биљка, павши са осулинама с оближњих стена, користи својим кратким продужењем живота, те

[1] Пут; развитак.

поново хвата корена и развија на сунцу и своју последњу круницу. На поларним морским обалама, морепловци су видели обале, покривене читавим застирачем од биља како по земљи тако и по леду...

XIII
Морена и глечерски поток.

Све се ове мале појаве, што се догађају сваког дана, чине ситна ствар у земљиној повесници. Па, збиља, и шта је рад глечеров једног летњег дана? Његова се маса тек за неколико сантиметара помакла на ниже[1]; само су се две или три стене одвалиле од литица те пале на покретно ледено поље; поток, што собом односи истопљену воду, мало се већма разлио и у његову се кориту мало јаче сударало и ломило многобројно комађе и шљунак. Иначе, све је задржало обичан изглед. Рекло би се, да природа нигде није спорија у своjем раду на вечитом обнављању...

Па опет зато ови мали преображаји, свакога дана и свакога минута, доносе најпосле големе измене у изгледу земљином, стварају праве геолошке револуције. Овај шљунак, ово комађе стена, што пада са горњих окомака на ледено корито, гомила се мало по мало на подини литица по леденој маси у огромне камените опкопе; они се спуштају полако заједно с леденом масом, што их носи, а на месту, које су они оставили, замењују их други одломци, осути са тих

[1] Средина великог алпијског глечера (другог по величини) *Леденог мора* на Монблану зими се дневно помера од прилике за 26 сантиметара, а лети за 40—50 сантиметара; средња дневна брзина тога глечера износи од прилике 0·2—0·7 метара. *Доњоарски глечер* дневно се креће за 14—21 сантиметара. Велики скандинавски *лодалски глечер* помера се дневно за 10—65 см. итд.

истих планинских литица. Тако, дуге поворке стена, згомилане без реда, тамо амо, прате глечер у његову ходу; леденој реци придолазе реке од камења, што се слевају са сваког разореног гребена, са сваког планинског цирка, које су усови провалили или разорили.

Кад дође до излаза из високих ждрела, у појас блаже температуре, глечер се не може више одржати у кристаластом стању; тада се отапа у воду и отреса свој камени терет. Сви ови одломци стена сурвавају се у страшном нереду и запречују долину; на ивици по којег глечера стварају се тако права брда од невезаног камења, готова да се сваког часа растуре. Сад ако после дугог низа снежних година, ова глечерска маса порасте и продужи се, она захвати ове гомиле или ова брда од камења и потискује их мало даље у долину. Кад се позније, под утицајем блаже температуре и зиме с мање снега, буде глечер стопио на целом свом доњем крају, те оголио стене, што му служаху као корито, тада ће *морена од стена* — то је име за такву гомилу, — ослобођена притиска што је потискиваше напред, остати осамљена на извесном одстојању од глечера; иза ње ће се указати го̄ углачан камен, испаран и углачан огромним теретом, што се по њему недавно кретао; камен ће местимице бити још и покривен црвенкастим блатом, које је постало мрвљењем снесеног шљунка и стена. Пред ободом глечера створиће се мало по мало друга морена од нагомиланог камења...

Тако, дакле, на великим даљинама напред у долини, на читаве миље, па и на десетине миља, опажају се несумњиви трагови старога делања ледених маса. Читаве равнице, некада испуњене водом, постепено су напуњене блатом и шљунком, који је глечер

пред собом потискивао; планинске стене и зуби, који се налажаху чврстој реци на путу, изгубљени су, однесени и углачани; најзад разасуте стене и морене остављене су на далеко, па чак и до планинских коса од других планинских ланаца. Порекло се овога камења распознаје лако по његову саставу, по распореду његових кристала или његових окаменотина; често пак карактерни знаци тако су јасни, да се може обележити чак и онај планински цирк, са кога се одвалила находстена. Колико је година или векова трајало ово путовање? Без сумње веома дуго, ако судимо по великим стенама, које преносе данашњи глечери, и чији је ход мерен. Међу овим стенама — путницима, има их и таких, које су научари прославили својим посматрањима и које кад видимо, гледамо их већ као какве познате пријатеље...

Ово камење, свучено у равнице, ове гомиле блата, на далеко однесене, сви ови трагови старих глечера, помажу нам, да схватимо, какве су биле велике наизменичне промене у климату, какве измене у рељефу и земаљском изгледу у току земљиних векова. У прошлости, коју нам откривају ове рушевине, наша планина и њезине суседке уздизаху се далеко изнад својих садашњих врхова; велики врхови надвишаваху и највише облаке, те се сва пара, што пливаше по ваздушном простору, таложила или као снег или као ледени кристали по падинама тога огромног планинског масива. Циркови с нашњацима, зелене долине, стране, данас обрасле дрвећем, све је било застрто једноликим леденим слојем; у долини се не виђаше ничега, ни водопада, ни језера, ни потока, ни ливада. Голема слеђена река, исто толико дебела колико су сада стеновити планински слојеви, испуњавала је све дубодолине, па се, изп-

шавши из морена̂, разливала на далеко по равницама преко брежуљака и долина. Таква је била у доба наших прапрадедова слика, коју им је приказивало брдо с пуно леда; нашим праправнуцима, после бескрајног низа векова̂, ова ће слика бити друкчија. Можда ће глечер, тада сасвим отопљен, бити замењен малим каквим потоком; неће бити ни саме планине; њено ће место обележавати мало узвишење земљишта, а данашња равница, скроз измењена променама на површини, биће тада можда претворена у нове висове, што ће се поступно пети у небеса!...

Ну док ми овако размишљамо о повесници планине и њезина глечера, о ономе, што су они били и што ће некада бити, ето нам већ оног поточића где се жуборећи пробија кроз ледене масе и улази у свет да ради на делу непрекидног обнављања земљина! Вода, поставши беличастом или млечном од неизбројних честица истрошене стене, које носи, није ништа друго већ сам глечер, папрасно претворен у течно стање. При том, колика је супротност између чврсте масе с њеним распуклинама, с њеним пећинама, с њеним каменим гомилама, с њеним блатавим странама и ове воде, што весело избија на божји дан и жуборећи вијуга кроз цвеће! Најзанимљивији призор плапински доиста и јесте ова изненадна појава потока, који је текао скривен у целом своме горњем току, бујајући од милиона капљица̂, што су капале с распуклина у своду! Пећина из које излази тај поток мења облик свакога дана, према падању и топљењу ледених гомила; обично је лако и продрети до извесног одстојања у ту пећину и дивити се њеним округластим сводовима, прозрачним зидовима, плавкастој светлости и променљивим одблесцима. И овај чудни призор, она неодређеност, онај

страх којим је срце обузето, чине те човек држи, е је пренесен на неко свето место. Хиндуске хаџије који се, пошто дођу на извор Ганга,[1] усуде још продрети и под онај мрачни свод, из којег избија ова света река, држе да су „три пута и много пута благословени!“

Глечерски потоци доносе у равнице с великом правилношћу — која зависи од правилности годишњих доба — плодотворну воду и блатне наносе, што су постали од оног огромног просејавања, које се непрестанце вршило под глечером. У хладно годишње доба наших умерених појасева, када кише најчешће падају по пољима и, када њихова вода у место да се испари, полази ка рекама, тада се глечер још већма следи, прионе свуда за свод, који му служи као корито, и пушта само мали поточић; понекад пак поточић и са свим пресуши; ни капка воде не слази с планине! Ну, што год се више топлота повраћа и што год весело биље тражи веће количине воде за своје лишће и своје цвеће; што год испаравање постаје брже, што год се, дакле, површина рекâ већма спушта: толико више расту глечерски потоци, претварају се привремено у велике реке и дају потребну влагу жедним пољима. На тај се начин утврђује једна од најкориснијих узајмица за благостање крајева, које наводњавају воде што од чести долазе од глечерâ. У доба када и сувише нарасту притоке, које надолазе од кише, глечерски потоци тада реци доносе тек мало воде; напротив ови се потоци изливају баш онда, кад остале реке готово пресуше. Због овог уравњавања и одржава се извесна једнакост у реци, у којој се састају различите воде.

[1] Велика река у Индији; извире из једног глечера на Хималајима.

Сл. 24. *Набујали виловити поток.*

У општој земљиној економији, привидно непомични глечер, увек тако лаган и тих по својој снази,

велики је регулациони чинилац.[1] Ретко кад он собом чини какав непредвиђени неред у природи. То се може, на прилику, десити, када какав глечер, потискујући пред собом широк грудобран од спузаног и сваљаног комађа или наилазећи са̑м на какав поток што истиче из главног глечера, стане нагомилавати воду и тако правити све веће и веће језеро. Грудобран или бра́на ће се задуго опирати притиску течне масе; али се може десити, да услед знатног топљења снега, услед померања испреченог глечера или услед тога, што су воде полако однеле оне камене рушевине, бра́на од леда и згомиланих стена напрасно и попусти. Тада се језеро сруши као ужасан усов; вода, измешана с камењем, с леденим сантама и свакојаким комађем, донесеним са обала јој, бесно се сурвава у доњу долину, односи мостове, руши воденице, односи куће с обала, односи дрвета с нижих страна, па, изоравши и само ливаде, као што би их изорало какво грдно рало, ва̑ља све пред собом и меша са хаосом својега потопа. У долинама, кроз које пролази поплава, пустош је огромна, те се прича о њој преноси с колена на колено. Ну то су веома ретки догађаји, који постају готово и немогућни у цивилизованим земљама, јер угрожено становништво брижљиво отклања погибао, копајући ваде које одводе оне језерске резервоаре што се граде иза покретног грудобрана од леда и камења. И тако зауздан у својим испадима, глечер остаје добротвор оних крајева, што леже надомак његових вода. Он их сам наводњава у доба, када се имају највише бојати последица суше, он их сам препорађа наносима свеже земље, пуне свих хемиј-

[1] Чинилац који управља.

ских потребних састојака за храну. Глечер је у самој ствари језеро, море слатке воде, које има у себи на милијарде кубних метара; ну ово језеро, што виси по боковима брдâ, шири се полако и одмерено. Оно има у себи доста воде, те би могло поплавити сва ониска поља, ну оно штедљиво распоређује своја блага. И тако ова ледена маса, што се чини као смрт, само доприноси животу и плодности земљиној...

XIV
Шуме и пашњаци.

Својим снегом и ледом, који се топе и од којих лети надолазе потоци и реке, планина одржава биљни свет, који је и мало даље од ње, у околини. Ну она има доста влаге и за храну своје властите флоре:[1] шумâ, травâ и маховине. По броју својих врста ова је флора много већа, него флора на толиком истом простору у равницама. Кад човек погледа планинско зеленило оздо, не може опазити све појединости те лепе зелене слике. Али она ипак не крије оку величанствену целину и не смета му, да ужива у оним хиљадама супротности, које се у том биљном свету стварају од висине, неравнине земљишта, нагиба падинâ, обиља воде, близине снежних поља и свих осталих физичких погодаба.

Право је уживање, видети у пролеће, када у природи све васкрсава, како травно и цветно зеленило осваја белину снежних поља. Травне стабљике, које сад опет оживе и изнова светлост угледају, губе

---

[1] Све биље неке околине, узето укупно, назива се флором те околине.

мало по мало своју суру боју и свој мртви изглед; најпре постају беличасто жуте, па затим лепе зелене боје. Цвеће стане брзо и у великој множини шарати ливаде: овде имате љутиће, тамо се укажу бокори сасе или јагорчевине, мало даље пак опет нестаје зеленила под снежном белоћом дивног појетског суноврата (narcissus) или под љубичасто-црвеном бојом крокуса,[1] у кога управо и нема ничега другог сем цвета, почев од корена па до крунице; украј воде отвара свој нежни цвет парнасија. Белих или плавичастих, ружичастих или жутих цветића местимице има у тако великим множинама, да они дају своју боју целој травној падини, па се са супротних страна може чак распознати и која врста биља преовлађује у тој ливадици, која се све више увећава повлачењем снега испред овог зеленог застирача. Исто се тако наскоро и дрвета показују у свој својој слави. Доле, на првим косама, воћке, ослободивши се пре неколико недеља зимског снега, покривају се већ другим снегом, тј. својим цветом. Мало више, кестенови, букве, различито шибље, заодевају се својим лишћем зеленкасте боје. Чисто би се рекло, да човек гледа како се планина од дана до дана све више заодева чудноватом тканином, у којој је кадифа испреплетена свилом. Мало по мало ово се скорашње зеленило шума и шибља помиче и к врху планинскоме; оно се као по стубама пење уз долинице и гудуре да освоји и највише окомке међу глечерима. Тамо горе пак све се појављује у тако веселом изгледу, каквом се не бисмо надали. Чак и тамно стење, што се чинило црно према снежним пољима, почиње китити своје удољице

[1] Шафран; биљка с црвенкастим, левкастим цветом и (подземним) стаблом као у лука. Расте по влажнијим местима.

малим зеленим жбунићима. И оно узимље учешћа у веселом доласку пролећа...

И ако нису бог зна како величанствени по превеликом свом зеленилу и чудесној множини својега цвећа, ипак су високи пашњаци милији него доње ливаде; њихове су рудине веселије и лепше. Ту човек с по муке хода по маленој трави и пријатније се упознаје с цвећем што цвета у миријадама зелених жбунића. У осталом, ту је неописан сјај цветних круница. Сунце ту греје топлијим зрацима, његово хемијско дејство моћније је и брже; оно ствара у биљноме соку обојадисане састојке врло савршене лепоте. Наоружани својим лупама,[1] ботаничар и физичар достојанствено потврђују тај појав. Ну и прост шетач, без њихових направа, распознаје добро голим оком да цветно плаветнило ниједнога цвета у равници није тако као јасно небесно плаветнило мале линцуре. У журби за животом и што већом употребом повољних чинилаца, биљке се журно улепшавају и ресе живљим бојама. Та, за бога, весело ће доба мало и трајати; за летом, којега брзо нестаје, доћи ће смрт!...

Поглед на ову страну чини, да се око засењује сјајем који показују широки травни ћилими, ишарани живим ружичастим звездицама пуцавца (силене), плавим гроздићима жабинца (миозотиса), широким цвећем алписке главичнице: aster alpinus-а итд. На оцеднијим косама, по сред голог стења, расту: црниraћун ванилина мириса и лавовска шапа, чије цвеће никад не вене, већ остаје као образац вечите сталности.

Од ових биљака са сјајним цвећем, има их, што се нимало не плаше близине снега и слеђене воде.

[1] Лупа је справа, којом се служимо при гледању ситних предмета, јер се на њу виде увећани.

Оне нимало нису зимогрожљиве; јер кристали смрзнутог леда ништа не сметају слободном току биљног сока кроз ткања нежне солданеле, која шири поврх снега своју круницу јасне и нежне боје. И кад сунце сија, о њој се може рећи пре но о палми по оазама, да јој је корен у леду а врх у ватри. Па и онде, где већ престају снежна поља, рукави потока — чија млечна вода као да је постала од тек отопљена леда — окружавају по какво цветно острвце, по какав дивни бокорић са стабљикама, које непрестано дршћу. Мало даље је снежни одар, који је стена бранила од сунчаних зракова, сав ишаран цвећем. Топлотом овога цвећа, и ако малом, отопљен је снег около њега, и човек би чисто рекао да оно расте из кристалног пехара с плавичасто осењеним дном. Али друго, осетљивије цвеће не сме се никако непосредно дотаћи снега; оно се стога брижљиво и опкољава покаквим бусеном меке маховине. Такав је, на прилику, црвени каранфилић на снежним планинским врховима; рекао би човек, е је то рубин, стављен на зелени кадифени јастук насред одра од белога перја...

По планинским пак падинама наизменце се ређају шуме и травна поља, и ако не случајно и слободно. Велика дрвета, што су ту на каквој страни (в. сл. 25.), стално означавају да је ту већ доста дебео слој хумусне[1] земље и изобиља воде за наводњавање. Тако се по распореду шума и пашњака може издалека прочитати по нека тајна планини, само, наравно, ако ту није човек дивљачки посредовао обарајући дрвеће и мењајући изглед брду. Има читавих крајева у којима је човек, лаком на богаство, исекао све др-

[1] Хумус је земља с биљним, иструлилим деловима.

Сл. 25. *Шумовита и травна падина на једној планини (на Шварцвалду).*

веће; није оставио ни пања, и зимски снегови, које више не задржава та жива препрека, спуштају се сада слободно низ усовима, оголићавају земљиште, испреврћу га до стења, и собом односе и све остатке жилâ.

Старинског је поштовања готово нестало. Некада се дрвосеча приближавао са страхом планинској шуми; ветар, чију је хуку ту слушао, беше за њ глас боговски; под кором беху скривена натприродна бића, а сок дрвета сматрао је он као божанску крв. Кад би му ваљало прићи са секиром у руци до којега од тих дебала, прилазио би дршћући. „Ако си бог, ако си богиња, говораше апенински планинац, ако си ма какав божић, опрости!“ При том је морао побожно читати и одређене молитве. Ну да ли и после својих молитава беше услишан? Замахујући секиром, видео је он како се гране њихају изнад његове главе, и то га је морало потресати; силан су утисак на њ правили и сами чворови на кори: чинило му се као да су се разгневили, па га ужасно погледају. Први ударац по влажном дрвету подсећаше га на ружичасту крв и тело обожаваних нимфа.[1] Свештеник је, без сумње, допустио то обарање. Али шта ће рећи само божанство? Да неће секира одједанпут одскочити, па се забити у тело онога, који њоме измахује? — И у данашње доба има светих дрвета; планинац не зна тачно због чега је то, а не воли ни да га когод о томе пита. Ну, још на многим местима, има храстова, који се поштују и које су домороци окружили оградама, заштићујући их тако од животиња и беспослених пролазника. У старој Бретањи, кад би какав човек био на смрти, па кад се свештеник не би могао

[1] Нимфе су биле богиње шума, река и планина (у старих Грка).

наћи у близини, човек се могао исповедити и под оваким дрветом; гране су слушале, и њихно је шуштање носило на небо последњу молитву самртникову.

Свакако, ако се овде онде какво старо дебло и поштује због какве успомене на стара времена, сама шума не улева више страхопоштовања; сада на то не пазе толико дрвосече колико њихови преци, нарочито ако не обарају шуме, које служе као заклон од усова. Довољно им је само ако их могу корисно експлоатисати, тј. добивати продајом шума више, по што имају да троше за сечење и пренос. Уосталом, доста је шума још и сад у првашњем недирнутом стању, нарочито ако је експлоататору било мучно доћи до њих и извући оборена дрвета. Ну, кад су путови приступачни; када планина има добрих точила са којих се може већ и само једним пуштањем сплазати са висине од неколико стотина метара велика количина обаљених дебала; кад је доле на подини косе речица довољно снажна да снесе дрва на сплавовима у равницу или да покреће велике машине за стругање: тада су шуме у великој погибли од дрводеља. Ако их они паметно експлоатишу, ако брижљиво одмеравају своје сече, тако да остављају нешто шуме и за потоње године па не уништавају ни плодност земље у шуми: онда су човечанству врло добро дошла нова блага, која му дрвосече дају. Ну, када они наједанпут посеку и униште читаву шуму, као да су жудни уништавања, е, тада, зар се може човек уздржати, а да их не проклиње?

Лепота шумâ, што нам још заосташе по планинским падинама, подсећа нас, да тим већма жалимо за шумама, којих су нас ревносни спекуланти већ лишили. По првим косама до равнице још су и одр-

жани шумарци од кестенова због лишћа, које сељаци сакупљају ради простирања стоци, и због плодова, које они сами једу зимњих вечери. Чак и у тропским крајевима[1], где се наизменце виђају гомиле најразличитијега смоластог дрвећа, нема много шума које би показивале више лепоте и разноликости, него ли шуме кестенове. Ето, травне падине, што се простиру испод дрвета, прилично су без шибља, те се оку указују многи лепи изгледи испод грања. На више места овај зелени свод пропушта светлост сунчану; сива или слабо жута сенка понекад затрепери кроз лишће; маховине и лишаји, што омотавају неравну кору, чине те су ова светлост и ове тренутне сенке још примамљивије. Па и сама дрвета, била осамљена, или била по два или по три у гомилици, показују различит облик и изглед. Рекло би се, као да су готово сва, према браздама њихове коре и разграњавању, била увијена с лева на десно; ну док једна имају доста равно дебло и док правилно гранају своје гране, дотле су друга пуна чудних неравнина, чворова, па им је и лишће искривљено и неправилно. Има старих дрвета с огромним деблом, која су погубила све своје велике гране под ударцем олује и која су их заменула малим шиљастим бодљама; друга су очувала све своје гране, ну изнутра су иструлила; време је изгризло њихова дебла, и дубоко их издубло. Понекад је просто остала само једна страна дрвета, обавијена кором, и носи сву тежину горњих делова. Местимице се такође опажају по земљишту остаци по којег пања огромне величине; самог дрвета је нестало; ну свуда около ове биљне рушевине расту кестени, некада спо-

[1] Топли и жарки крајеви.

јени у гигантски стуб, а сада осамљени, појединачки и танки. Тако ова шума показује највећу разноликост: поред дивних древета, прекрасна изгледа и величанствене висине, ево и других чији чудновати облици изазивљу у уобразиљи она чудовишта из басана или из снова.

Много су мање различите, по својим особинама, букве, које се тако исто воле удруживати у шуме, као и кестенови. Све су готово праве као стубови и кроз дуге пропланке између њихових дебала око може на далеко догледати. Букве су голе, имају кору светлу и лишаје отворених боја; само су при дну обрасле зеленом маховином. Малене китице лишћа украшавају местимице доњи део дебла; ну тек на 15 метара изнад земље подижу се гране и граде од древета до древета један непрекидни свод, кроз који продиру упоредни зраци, што шарају траву. Изглед је шуме некако сур, али ипак пријатан; блага светлост, састављена од свију оних сјајних и зеленкастих снопова од светлости одбијене од лишћа, обасјава пропланке па се меша с њиховом сенком, те тако шума добива неко пепељасто лице, без великог сјаја ну и без помрчине. При тој светлости јасно се распознаје све, што живи под великим дрветима: инсекти, што гмижу, цветићи, што се лелујају, гљиве и маховине, што покривају земљу и жиле; на самим пак дрветима са сунчаним се зрацима чудновато стапају и мешају бели или златно жути лишаји. Изглед букове шуме није исти у сва годишња доба. Кад наступи јесен, њено се лишће обоји различитим бојама, међу којима је понајвише мрке и црвенкасте боје; затим увене и падне на земљу, коју покрије у дебелим слојевима; ове пак масе лишћа шуште већ и при најмањем ветрићу. Кроз ого-

лело грање у шуму слободно продире сунчева светлост; снег и магла такође могу лако кроза њ продирати. Шума остаје суморна и туробна све до пролећа; тада и поред снега, што се топи, процвати прво цвеће, румени пупољци разлију по свему грању благи сјај, налик на зорин...

Далеко је суморнија и страшнијег изгледа јелова шума, што на планинској падини расте на истој висини као и букве, али је само друкчије изложена према сунцу. Гледана из даље, чини се као да чува неку ужасну тајну. Од њена грања долази потмули шум, затим га нестаје, па се поново јавља као удаљена хука таласâ. Ну овај се шум простире нарочито горе, по грању; доле је све тихо, суморно, страшно; гране се с црним лишћем спуштају готово до земље; човека чисто хвата страх кад пролази испод ових тамних сводова. Снег, који напада на ове снежне гране, не слама их и оне јуначки збацују од времена на време тај сребрнасти прах на траву. Рекао би човек, да је у ових дрвета особита ћуд, тим упорнија, што сва имају исту мисао и исти циљ. Кад се пењемо кроз шуму наврх планине, опажамо, како се дрвећуваља све више и више борити за обезбеђење свога опстанка у студеном ваздуху. Кора му је храпавија, дебло му није онако право, гране су му све чворноватије, лишће му је чвршће и ређе: снегу, олујама и хладноћи могу се дрвета одупирати једино узајамним заклоном; да су осамљена, угинула би, а здружена у шуму, држе се и живе. Ну чим почну озго од врха планинскога ма где попуштати дрвета што граде први грудобран, одмах наскоро олујина уздрма и њихове суседе и обара их. Шума је као и војска, она има у редовима своја дрвета, као оно што војска има вој-

нике у убојном реду. Тек једна или две јеле, јаче од осталих, могу остати још мало напред, налик на какве браниоце осталих. Чврсто усађене у стену, учвршћене на својим дебелим жилама, пуне неравнина и чворова што их штите као какав оклоп, пркосе оне јуначки олујама и машу поносито својом малом лиснатом перјаницом. Ја сам видео једног од тих јунака, који се беше докопао једног осамљеног врха и стајаше ту као владар над повеликом дубодолином и гудуром. Његове жиле, које одвећ плитка земља није могла покрити, обавијаху се на далеко по стени; пузећи и змијасто кривудајући, оне се уздизаху у једноставно ниско и чворновато стабло, које као да осваjаше планину. Гране се тога јуначког дрвета беху увиле под ветреним ударцем; ну јаке, збијене и међусобно подупрте, моћи ће оне пркосити још стотинама олујинâ...

Дрвета расту и изнад јелове шуме и ове њене мале предстраже. Ну, то су врсте, које се већ не подижу право у небо, већ напротив пузе по земљи и бојажљиво се увлаче у пукотине, да би се склониле од ветра и хладноће. Оне расту у ширину; гране, вијугаве као што су и жиле, повијају се изнад жила и користе се с оно мало топлоте што се ту, при земљи, осећа. Оне су у том сличне овцама, које кад хоће да се зими, поћу, згреју, збијају се једне уз друге. Смањујући се, истичући олуји и хладноћи тек малу површину, и планинске се смреке могу одржати у животу; њих видимо где се пењу уза снежне планинске врхове још и на стотине метара изнад оне највише, најсмелије јеле. Па онда и шибље, као што су алпијске руже и трњаци, достиже до великих висина, јер му у том особито иде на руку сферични или округласти облик његових збивених стабљика, по њима

и о њих лако ветар клизи. Па ипак, још мало на више ваља се и њима сасвим одрећи борбе с хладноћом; оне уступају место маховинама, што се простиру по земљи, и лишајима, што се припијају за стену. Биљни свет, који је и изишао из камена, најпосле се и враћа у камен...

XV
Планинске животиње.

Богата у својим шумама, шибљу, трави и маховини, планина се чини веома сиромашна у животињама. Она би се чинила готово сасвим пуста, да пастири нису на њу довели своја стада оваца и крда крава, које видимо из далека по зеленим пашњацима, као црвене или беле тачке, и да вазда ревносни чобански пси не трче непрестано лево и десно; од њихова лавежа одјекују стене и прекида се тишина. Али то су привремени досељеници, који дођоше пролетос из доњих равница и који ће се морати у зиму вратити натраг, осим ако их људи не скрију по стајама у дубодолинама. Једина су планинска чеда, која сретамо пењући се уз косе, инсекти, који гмижу стазом, тискајући се у траву или зујећи кроз ваздух; даље, лептири, међу којима се опажају црни сјајни ербби и величанствени аполон, живи цвет што лети поврх цвета; местимице се пак и по какав гмизавац (змија или гуштер) укаже између камења. Шуме су веома неме, врло мало тица пева у њима...

Па ипак планина, природни гра̑д што се подиже посред равница, има такође својих гостију: једно су бојажљиви бегунци (в. сл. 26.), што траже себи неприступна склоништа; друго су смели крадљивци, грабљивци, који са својих високих стражара вребају на

Сл. 26. ...*Бојажљиви бегунци (дивокозе) на неприступном склоништу* (стр. 129.).

далеко по хоризонту пре но што се упусте у своје пљачкашке походе.

Чудновато је — а тиме се одвећ добро поима људски кукавичлук — да се човек баш највише и диви оним планинским животињама које друге раздиру и убијају. Баш ове животиње радо градимо царевима, и у митима, баснама, легендама па и у понекој старој јестаственици збиља им се и даје име царско.

Из реда ових тица имамо на планини најпре орла и друге грабљивице, крволочне тице, које су сви земаљски власници изабрали за обрасце, дајући им понекад по две главе; чисто човек да рече, да би и они сами хтели имати два кљуна за гутање! До душе орао је леп кад поносито стоји на неприступачној стени, а још величанственији, када се мирно вије по ваздуху као господар ваздушнога простора; ну, зар се и нас мора баш тако много тицати његова лепота? Треба ли заборавити: ако му се владар диви, да га пастир — мрзи! Он је непријатељ стаду и пастир ратује с њим на живот и на смрт. Ну, ускоро ће орлова, јастребова и соколова бити само по нашим музејима; већ се на многим планинама не види више ниједно гнездо, или највише ако у оном, што је заостало, живи само по једна усамљена неповерљива тица, старац упола узет, кога ће већ скоро појести и сами његови паразити.[1]

И медвед такође ждере овце, те, пре или после, пастир ће га истребити из наших планина. До душе, и поред све своје чудесне снаге, и поред све умешности с којом зна кршити кости, он није љубимац владарски; они без сумње не налазе у њему доста лепоте, те га стога и не стављају на своје грбове. Ну у накнаду за то понеки га народић ипак воли због његових одлика.

[1] Готованске животињице, што живе на његову телу (ваши).

Па и сам ловац, што га гони, не може а да нема помало нежности према њему. Када му Остијак[1] зада смртни ударац и простре га крвава на снег, пада на колена пред његовом лешином, те је моли за опроштај: „Ја сам те убио, о боже мој! ну био сам гладан, породица ми је била гладна, а ти си тако добар, да ћеш ми опростити злочин.“ До душе, медвед на нас не утиче као божанство; тек, како ли се нама чини и честит и искрен и добродушан! Па како ли се тек чини да је пун породичних врлина! Како је благ према својим младунцима и како су ови и весели, и несташни и фантастични! Управо у медвеђој пећини или у његову огромну гнезду, лепо застртом маховином, ваља и тражити оне патријархалне обичаје, који нам се толико хвале. Истина је, да ова велика животиња по некад напада на овце пастиреве и чини штету; ну ипак зар она није право благо од умерености? Та она се задовољава да брсти лишће, да пасе боровницу, да једе медене колаче; тек по који пут се усуди и у долину сићи, да једе грожђа и крушака!

Један швајцарски природњак, Ченди (Tsendi), уверава нас, да, кад ова животиња сретне у путу какву девојчицу где носи котарицу с јагодама, она само нежно положи шапу на котарицу, да узме свој део! Бар тако се једном догодило. Ступи ли пак човеку у службу, зацело је врло послушан, доброћудан, великодушан и хладан према увредама! Не могу а да и не сажалим ову животињу; она се кроз кратко време више неће видети по нашим планинама, јер се ловац особито дичи њеним шапама кад их прикује на своја врата! Та ће се раса затрти; ну, зар се можда, с мало

[1] Један сибирски, номадски народ.

више умности, не би и она могла прилагодити и употребити за наше послове?

Што се тиче вука, кад њега буде сасвим нестало са планина, нико за њим неће зажалити! Та, он је прави крволок, злурад, вероломан, низак и са сваке стране гадан. Он само мисли, како ће рашчупати жртву и напити се топле крви. Све га животиње мрзе, али и он сам мрзи њих све; напасти пак сме само на слабе и рањене. Једино га глад може нагнати да нападне и на јаче од себе. Иначе, како ли се хитро баца он на плен што је већ пао на земљу, на непријатеља који се већ не може бранити! Чак, кад ловачки куршум обори каквог вука, његови другови, још за живота његова, јурну на њ да доврше његову несрећу, па да после поделе његове остатке. Међутим, ипак се људи каткад и на њега угледају! Крвави Рим нам је оставио успомену свакојаких злочина; он је збрисао хиљадама градова, уништио милионе људи, накљукао се блага земаљских, постао с помоћу вероломства, насиља и безбројних срамних дела владарем старога света, па се још, поред свих тих злочина, оцрнио изабравши за своју мајку и покровитељку — вучицу! Народ, по чијим се законима, само у другом обличју, и ми још управљамо, беше збиља суров, готово дивљи, али ипак није требало да изабере баш тај символ:[1] он не беше тако рђав, као што би се могло држати по његову символу!

Ономе, коме је мила планина, мило је чути да је вук, то мрско створење, ипак животиња великих равница. Уништење првобитних шума и све већи број ловаца принудили су га да се склања у гудуре на височима, и ако је он ту прост уљез; он је створен

[1] Знамење или грб.

да као стрела прелази по 50 миља преко степа, а не да скаче по каменитим странама. Међутим, животиња, која је због облика свога тела и својих еластичних мишића више подобна да скаче са стене на стену, да прескаче преко провалија, то је дивна дивокоза, антилопа[1] наших крајева. Ето, то је прави становник планински! Никаква провалија њу не ужасава (в. сл. 27.), никаква је снежна страна не плаши; она прелази у неколико скокова вртоглаве одсеке на које се ни најстраснији ловац не би усудио попети; она скаче у једном скоку на шиљке, који су ужи но што је простор испод њених ногу; то је животиња без крила али као крилата! Иначе је мирна и друживна; она би се радо мешала с нашим стадима оваца и коза; без сумње не би требало ни много муке, да се и она придружи малом броју наших домаћих животиња. Али је лакше убити је но одгајити је. Таки смо ми. И оно мало дивокоза, што је још заостало, чувамо једино још за уживање ловцима. Вероjатно, да ће та раса наскоро ишчезнути. Тек најзад, зар није боље и умрети слободан но живети робом?

Још више но и дивокоза, по странама и стенама, окруженим са свих страна снежним пољима, изабрале су становиште друге животиње. Једна је од њих једна врста зечева, која уме вештачки мењати своје руно према годишњим временима, тако да се не разликује од околног земљишта; тим се она спасава испред оштрога ока орлова. Зими, кад су све косе покривене снегом, њезин је огртач исто тако бео као и снежно прамење; у пролеће, кад се кроз снежни слој стану указивати биљке и гомиле шљунка, прошара се руно

[1] Антилопе су вижласти преживари, сродни нашим козама а живе у топлим крајевима.

Сл. 27. *Дивокозе над провалијом.*

ове животиње сивим пегама; лети је оно боје, које и камење и сажежена трава, а кад затим опет наступи нагла промена годишњег времена, мења и она опет своју длаку. Исто је тако, па и боље, заштићен и мрмот, који проводи зиму у дубокој јазбини; ту је температура увек подједнака, и ако дебели снежни слојеви покривају земљу. Осем тога он престаје, кроз читаве месеце, живети, све док га мирис цвећа и пролетњи зраци не пробуде из његова летаргичног сна.

Најпосле, један од оних малих, вазда радљивих, вазда будних глодара, на које свуда наилазимо, попео се чак и до највишега врха планинскога копајући тавнике и галерије испод снежаника: то је пољски пацов. Заштићен овим хладним огртачем тражи он и овде у земљи своју мршаву храну и, што је чудновато, и налази је! Така је земља! Она одржава и на хиљаду и више метара изнад границе вечитога снега, у мраку, непрекидну борбу између прождрљиваца и жртава! Тако дакле ону ужасну борбу за живот, чија ме је ружна слика готово гонила из равница, наново налазим и тамо горе, где су слојеви земљини већ тако залеђени!

Често се тице грабљивице вију још и више, на још већој висини, али оне то чине тек прелећући с једне планинске косе на другу или тек да на већој просторији запазе свој лов. Понекад се лептири весело лепршају на сунцу и, не надајући се ноћној хладноћи, уздижу се до највишега планинског појаса. Још чешће ове јадне животињице, као и мухе и други инсекти, буду однесене на планинске врхове ветровима при олујама; ту пропадају, те се и њихови остаци, заједно с прашином, најпосле развеју по површини снежних поља.

Ну, и осем ових туђинаца што, било милом било силом, залутају у области тишине и смрти, има овде баш и староседелаца, који су ту управо у својој кући; они не осећају да је ту ваздух одвећ хладан а земља одвећ ледена. Около њих су грдна суморна снежна поља; али шиљци од стена, што местимице пробијају кроза снежни слој, за њих су оазе усред пустиње; без сумње, ту, у лишајима, и налазе они храну потребну за живот. Уосталом, право је чудо како они у томе успевају, те и природњаци о том с чуђењем говоре. Пауци, инсекти или црвићи снежних поља, све те животињице извесно знају добро за глад, па можда се различите појаве у њихову животу и врше необично лагано. У том царству зиме, и ларве морају задуго остати успаване својом привидном смрћу...

Не само да се живот указује крај снежних поља, већ као да су на извесним местима и сама снежна поља жива: толико је мноштво животињица у њему. Тā, издалека се већ опажају по белој просторији, велике црвене или жућкасте пеге. То је отрулио снег — веле планинци; то су — веле научници који гледају на микроскоп — милијарде милијарда праживотињица,[1] што живе, што се узајамно љубе, што се плоде и једна другу једу...

XVI

Климати.

Природњаци, који ходе по планини,. проучавајући жива створења, што у њој станују, и то како биљке, тако и животиње, не ограничавају се само на

---

[1] Инфузорија̄.

проучавање садашњег облика биљне или животињске врсте или њена данашњег начина живота; они се пазе, да упознаду и докле се простире та врста, да увиде општи распоред њених представника на планинским падинама па и повесницу њене расе. Они сматрају неизбројна створења једне исте врсте, па била трава, инсекат или сисар, као огромну јединку, којој треба у исти мах познати како сва становишта на земљиној површини, тако и трајање у току векова...

При пењању по каквој планинској падини, путник прво опажа како је мало биљака које с њим иду чак до планинскога врха. На узвишенијим косама већ не види оне, које је видео на падини и на првим окомцима, или ако их и види још по коју, зацело их нестаје у близини снежних поља, ту су већ замењене другима. Што се год више приближавамо хладним планинским врховима, све се више мења слика флоре. Па чак и кад се биљка, што расте на нижим брежуљцима, још указује поред стазе украј снега, извесно већ није онака, каква је доле, ниже. Као да се и она мало по мало променила! Доле, цвет јој је већ опао, док овде, на висини, тек пупи; доле, његово је лето већ прошло, док овде горе, он је тек у свом пролећу!...

Уосталом, не може се баш тачно, конопцем, одмерити висина, на којој каква биљка престаје расти а почиње се јављати нека друга. Хиљадама погодаба земљишта и климат[1] непрестано утичу на померање, удаљавање или сужавање граница што деле природну област различитих врста. Ако је измењено земљиште,

[1] Климат је грчка реч, а под тим се разумеју све ваздушне прилике неког места као: топлота, светлост, електрина, влага, ветар и општи изглед неба (наоблаченост).

ако је на место стене дошао хумус, или ако је иловача заменила песак — одмах и велики број биљака уступа места другима. Исте су супротности и када вода натопи земљу или кад је нема довољно у земљи, кад ветар слободно душе свом својом снагом или кад наилази на препреке које му ублажавају ћуд. Тако на прилику, на изласку из теснаца у којима се ломе олујине, оштри ветров дах тако брише извесне стране, да то страховито духање толико смета дрвећу и шибљу, да се ово наједанпут зауставља, престаје, као да га је зауставио какав ледени зид. На другом пак месту, појави литицâ и њихову положају одговара њихов биљни свет. На вертикалним или усправним одсецима налазе се само маховине; а за врло косе стране провалијâ једино се још може прикачити жбуње. Јесу ли стране мање стрмените, али још неприступне за човека, дрвета се не могу усправљати, већ се само пужу по стенама, и својим жилама учвршћују се у њихове распуклине; тек на стубастим површинама или терасама усправљају се стабла и развија се лишће. Природа се дрветима обично мења као и њихова висина. Тамо, где је разлика у падинама постала услед разлике камених слојева, које су ваздушни чиниоци мање више напали, планина показује најчуднији узастопан нйз полицâ биљнога света — камење и биље смењује се међу собом правилно. Од свих супротности у вегетацији,[1] у целини је најзначајнија она, коју доноси различит положај наспрам сунчаних зракова. Колико се пута може видети, како та разлика у количини светлости и топлоте мења биљни свет на двема падинама изнад какве долине! Треба

[1] Вегетација — биље.

само заћи у какву долину, над којом су једнолике падине, па је једна окренута северу, а друга изложена сасвим југу! Често је та супротност до ситница потпуна; рекао би човек, да су то два краја удаљена међу собом на неколико стотина миља. На једној су страни плодна дрвета, културно биље, богате ливаде; преко пута, нема ни њива, ни вртова, већ све само шуме и пашњаци. Па и шуме, које расту једна према другој, на двема странама, нису једнаке. Тамо горе, под бледом светлошћу одбијеном од северног неба, налазе се јеле са тамним гранама (в. сл. 28.); међутим, под животворном јужном светлошћу, развијају се по вољи ариши[1] нежно зелене боје, баш као да су у каквој долини...

Као год и биљке, које траже за своје развијање сунчане зраке, тако је и човек изабрао за своје становиште стране које су окренуте југу. На овој су страни путови, готово у непрекидној линији, оивичени кућама, а веселе су колебице расејане као какве сиваете стене по високим пашњацима. Међутим на хладној падини, што се подиже преко пута, једва се тек овде онде, раздаљено, види по каква кућица, шћућурена у гудури и дубодолини!

Да, планинске се стране разликују по изгледу, климату и биљном свету; ну све оне имају ту заједничку одлику, да нам се, кад се уз њих пењемо, чини као да идемо земљиним стожерима. Попнимо се само на једно стотину метара, па ћемо осетити као да смо пренесени на 50 километара даље од полутара. Врло многи алписки планински врх, који видимо како нам

[1] Аришевина (larix europea) — дрво из велике породице четинара; сродна је бору, јели итд.

Сл. 28. *Изглед једне јелове шуме.*

се над главом уздиже, носи на себи флору налик на скандинавску[1] флору; ако се још више попнемо, ући

[1] Скандинавија — полуострво на северу Јевропе.

ћемо у лапонску[1] флору; на још већој пак висини, палази се шпицбершки[2] биљни свет. Свака нам планина својим биљем готово оличава цео простор што се простире од њезине падине па преко континената и вода све до стожерних крајева. Путописи и дела ботаничарска често нам сведоче о радости и узбуђењу, које ови научници осећају, кад, после дугог лутања и пентрања кроз планинске провалије и снегове, најпосле стигну на какав проппланак, у какав „врт", где их његове цветне биљке подсете на понеку милу земљу са далеког севера, можда баш и на њихову отаџбину удаљену на хиљаду километара одатле. Њима је тада остварено чудо из *Хиљаду и једне ноћи;* неколико часова хода и ево их пренесених у другу природу, у нов климат!

У овом правилном распореду флора̂ дешавају се сваке године понеки напрасни али пролазни поремећаји. Ходајући по скорашњим урвинама, или по гомилама земље, коју су с врха планина̂ снеле бујице, ботаничар често опажа поремећаје у распореду биљних племена. Те га појаве љуте и узбуђују, јер дубљим проучавањем биљака, он најпосле сасвим и заволи биљке, те не може бити хладан ни према њиховим недаћама. Њега дира, кад види траве и маховине, насилно прогнане из њихне отаџбине, и насилно однесене у климат, за који оне нису створене. У свом паду или при свом плазању с горњих окомака, стене сносе и цвеће, семе, жиле па и читава стабла, која су на њима. Налик на комађе неке далеке планете, која би искрцала на земљу становнике неког другог

[1] Лапонија — пространа земља на северу Јевропе (северни крај Шведске, Норвешке и Русије). — [2] Шпицберг — група острва у Северном леденом океану (на северу Јевропе и Азије).

света, ове стене, што спадају с највиших врхова, служе као преносно средство за биљне насеобине. Чудећи се, што сад морају удисати другачији ваздух, што су се нашле у другачијим приликама хладноће и топлоте, сухоте и влаге, у друкчијој сенци и светлости, одмах се и оне, јаднице, стану трудити да се прилагоде тој својој новој отаџбини. Понеке од ових туђинака и успеју да се одрже у гомили биљака староседелица, у чију су средину тако бачене. Ну већина је осуђена на скору смрт, нити им помаже шта, што се збијају у гомилице и прибијају једна уз другу, као оно бегунци, које мрзи цео свет али који се тим више међусобно љубе. Нападнуте са свих страна ранијим власницима земљишта, оне најпосле и уступају место, које беху задобиле урвањем њихове пређашње степе и кад на њих ботаничар при проучавању наиђе у њиховој новој средини, може лепо видети како полагано вену. Након неколико дана боравлења, у овим насеобинама остане још само мали број изнемоглих паћеника, а затим буду и они угушени. Та̏, и у нашем, људском друштву туђинци, насељеници, осуђени су на поступно изумирање, кад западну у народ који их мрзи, у климат за који нису били рођени!

Тако дакле, и поред привремених неправилности, распоред флора̄ по падинама планинским одржава обележје сталног закона.

Откуд овај чудновати распоред биљака на површини земљине лопте? Зашто су се врсте, што посташе у најудаљенијим крајевима, тако расејале у малим насеобинама по високим окомцима брдским? До душе, семе је неколико њих могло бити донесено и тицама па и олујама; али већина тих врста има зрневље, којим се никако тице не хране и које није тако лако,

да би се могло пренети њиховим перјем. Шта више међу овим биљкама хладних крајева, што се насељавају по планини, има чак читавих породица које постају из кртола, те их извесно ни ветар ни тице не би могли пренети преко континената и морâ. Мора бити дакле, да су се биљке распростањавале корак по корак, освајајући туђе земљиште поступно, као год на нашим њивама и ливадама. Мали досељеници, које данас видимо по високим пропланцима окружене снегом, попели су се полагано из нижих равница, док су се друге биљке истих врста, идући у супротном правцу, упућивале ка стожерним крајевима, где су данас стално настањене. Тада је, без сумње, климат наших поља био онако исто хладан, као што је данас климат на великим планинским врховима и у северном појасу. Ну, мало по мало температура поста блажа; биљке, којима беше угодно под оштрим дахом хладноће, беху принуђене бежати једне к северу, а друге к странама високих брда. У колико је климат постајао блажи, у толико се више смањивао простор, које је заузимала једна од ових чета бегунацâ, одвојених појасом, што се, пун непријатељских врста, непрестано ширио. Та је чета била баш она, што се повлачила ка планинама. Она је најпре заузела падину, затим косе и падине у средини, потом високе врхове, те су сад неколицини још последње уточиште највише главице на планини. Кад би се климат наново охладио услед какве космичке измене, мале би биљке поновиле свој пут у равницу; одавде би оне, кад би биле победници, одмах одагнале испред себе врсте које траже блажу температуру. Према изменама климатским, војске од биљака иду напред по површини земљиној или одступају, остављајући за собом

гомиле сусталих биљака, које нам тако показују: којим је путем и како некада ишла главна трупа...

Исте појаве и у људским племенима као и у племенима биљака и животиња! За време тога колебања климата, народи различитих раса, који се не могаху прилагодити променљивој средини, помераху се полагано на север или на југ, гоњени хладноћом или одвећ великом топлотом. На жалост повесница, које тада још не беше, није нам могла забележити сва ова лутања народâ. С друге стране, при својим великим сеобама, људи се увек покоравају збиру многоструких страсти које они и не умеју протумачити. Колико ли је племена тако ходило, мењало становишта, а и не знајући шта их гони напред! Доцније су они причали у својим предањима: да их је при том водила по каква звезда, или понеки ватрени стуб, или пак да су ишли по лéту каквог орла, по траговима каквог бика итд.!

Ну, и ако повесница ћути или тек понешто само зна казати о кретању и тумарању народâ, које су на кретање побуђивале измене у климату, ипак је довољно погледати на супротне падине већине планина па да се види, како разлика у људима одговара разлици температуре и средине. Кад се, на појединим странама планине, супротност у климату тек мало осећа било стога што је правац целога нӥза висова од севера на југ, било што обема странама планине владају ветрови једнога истог постања, носећи, дакле, подједнаку количину влаге, тада се људи исте расе могу слободно ширити, бавити се истом културом, истом индустријом, имати једне и исте обичаје и начин живота. Зид, што се између њих подиже и који је, можда, испрекидан многобројним преседлинама, нимало није за њих кинески зид. Ну, ако планина

Сл. 29. Прелаз на Хималајима између Кашмира и Инда.

и цео низ висова̂ што су на њој и с једне и с друге стране, имају једну од својих падина окренуту на север, дакле, ако имају своје хладне ветрове; с друге стране, ако су на оној другој, супротној падини благи подневни зраци; или ако се на једној страни па̂ра, што с мора долази, претвара у бујице, док на другој страни остају дубодолине вазда сухе — тада ће, извесно, и флора, и фауна па и људство са двеју падина показивати највеће супротности. Сваким кораком којим путник ступа, прешавши главни венац, долази он у нову природу, залази у нов, други свет, у којем је све ново, све друкчије од онога што је имао на првој страни.[1] Ено га нпр. где мора застати пред једном мирисавом травком коју никад није видео; па онда, неки чудан лептир лепрша се пред њим. Па и то није све! Нису то само нове, биљне или животињске врсте које он има да проучава, нити има да се само труди разумети ову нову природу у целини. Не! Нов је за њега и пастир, који је већ ето изашао предањ. А то је одмах човек друге расе и друге образованости; чак и језик му је већ другачији!...

Раздвајајући, дакле, два климатска појаса, планински венац раздваја одмах и два народа; то је сталан појав у свима крајевима на земљи, где завојевање није насилно измењало или уништило расе; шта више, и поред насилног заповедања често је ипак остала ова основна супротност између живља на двема падинама. За пример нека је повесница Италије! Сјај ове земље омађијавао је варваре са севера и северозапада! Колико ли су пута Германци и Французи,

[1] Пример овога у Јевропи имамо на прилику на Апенинима у Италији и на Алпима између Италије и Швајцарске.

намамљени богатством талијанског земљишта, благом талијанских градова, талијанским воћем и италијским природним лепотама, насртали у оружаним четама на оне равнице које окружава величанствени полукруг Алпâ! Залуд су они касапили, палили и рушили, залуд су се сами настањивали на месту побеђених, подизали градове и градили тврђавице, ипак је староседелачко становништво увек умело претегнути над њима, и туђинци, Келти и Тевтонци, морали су се враћати откуд су и дошли. Тако, дакле, планине, те релативно незначајне неравнине на површини земљиној, просте препреке преко којих човек може каткад прећи и за један дан, добивају ванредан историјски значај као природне границе међу различитим народима. Ову улогу у животу човечанском није толико донело то: што планине оскудевају у путевима,[1] или што имају стрме окомке, снежне појасеве и неплодне стене. Не! Њу је много више донела разноликост, па често и непријатељство, између народа што станују на двема супротним падинама. Повесница прошлости казује нам још и то: да је свака природна граница, коју је народима поставила каква природна препрека преко које им је било тешко прећи, као: висораван, планина, пустиња или река, била у исто време и морална граница међу људима. Ту границу је утврђивао, као оно у вилинским причама, невидљиви зид подигнут мржњом и презрењем. Човек, који би дошао с оне стране планине, не беше само туђинац, већ то беше прави непријатељ. Народи су се мрзели. Тек, понекад би ипак понеки пастир, бољи од целог свог племена, гледајући и на ону страну планине, певушио

[1] Један прелаз планина показује сл. 29.

понеке простодушне љубазне речи у којима би било осећања и за оне с ону страну. Тако би он умео прећи преко те високе препреке од стена и снегова; својим срцем стварао би себи отаџбину с обе стране планине. Једна стара песма из Пиринеја казује ову победу слаткога осећања над природом и над предањима народне мржње овим речима:

Спустите се планине! Равнице узвисите се,
Те да могу видети, где су моји мили и драги!...

XVII
Слободни планинац.

Набирање је земљине површине у планине и долине, дакле, важна чињеница за повесницу народâ, и оно нам често тумачи њихова путовања, њихове сеобе, њихове сударе и њихову различиту судбину. У осталом, зар и кртичњак, који се појави на ливади усред живља вредних инсеката који трчкарају тамо амо, не промени одмах све планове и не скрене пут малих путника?

Одвајајући својом огромном масом народе, који су јој се и с једне и с друге стране настанили на падинама, планина и штити становнике који су, и ако обично малобројни, потражили уточишта у њеним долинама. Она их заклања, она их гради својима, ствара у њих особите навике, приморава их на известан начин живота и даје им особити карактер. Планинац је, па био он ма од каквога племена по пореклу, постао онакав какав је тек под утицајем средине што га окружава; заморно пењање и мучно слажење, простота у храни, оштра зимска хладноћа, борба с непогодом, створили су га особитим човеком, дали су му понашање, окхођење и покрете веома различно од свега

тога у његових суседа по равницама. Сем тога они су му дали особити начин мишљења и осећања; они су усадили у његов дух, као оно у морнара, неку ведрину великих хоризоната, па на више места обезбедили су му и неоцењиво благо слободе...

Један је од великих узрока, који су припомогли одржању независности извесних планинских племена, тај: што ови народи не могу бити без узајамног рада и заједничких напора. Сви помажу свакому понаособ, а сваки опет помаже свима; чак и пастир, који иде те на високим пашњацима чува заједничка стада, у овим је људи члан врло потребан по опште благостање. Кад наступи каква несрећа, онда ваља да се сви узајамно потпомогну те да поправе зло; ако је усов засуо неке колебе, морају сви радити на одгртању снега; ако ли је киша излокала обрађене њиве по косама, сви настају да прикупе земљу што се доле сјурила, и да је наново у котарицама однесу до стране с које је пала; ако је поток засуо ливаде шљунком, сви настају да ослободе трȁву од силног камења, којим је претрпана. Зими, кад је погибно упуштати се дубље у снежна поља, они рачунају на узајамну дочекљивост; сви су они браћа, сви они припадају једној истој породици. Јесу ли нападнути, то се они исто тако заједнички одупиру, крѐтани, тако рећи, једном мишљу. Уосталом, овакав живот у непрестаној борби, на живот и на смрт са сваковрсним погиблима; па онда, можда, још и чист, свеж ваздух који удишу — ствара од њих јуначне људе, који презиру смрт. Као мирољубиви работници, они не нападају, али, ако су нападнути, умеју се бранити.

Планина, заштитница, даје им средстава да се заштите и од туђинске навале. Она брани своју до-

лину уским теснацима на улазу, где би неколико људи довољно било да зауставе читаве чете; она скрива своје плодне долинице по гудурама, чији се одсеци чине неприступни, а на неким је местима испресецана пећинама, које међу собом стоје у вези и могу послужити за збегове.

На страни једне клисуре, коју често походим, има једна од ових скривених тврђава. Једва, и с великом муком, долазио бих до њезина уласка, пузећи по удубљењима на стени и помажући се неким стаблима шимшйра, који беше утврдио жиле у пукотинама. Међутим, колико ли би мучније било опсадницима, када би се хтели туда пети! Стене, нагомилане на уласку у пећину, беху готове да се опуче, те да се, одскачући косом, скотрљају у поток. Сасвим пр̂ава и углачана стена не би ни с које стране при улазу ни змију пропустила; озго пак надвишавао се одсек, те је као неки гигантски тр̂ем такође бранио отвор. Сем тога, пећину је упола затварао и један велики зид. Пећина беше, дакле, неприступна нападачу, сем случаја каквог изненадног напада. Непријатељи су се морали ограничити да на њу издалека мотре. И, кад би се, не чујући из ње ни најмањег шума, најпосле усудили и да приђу те да преброје лешине, нашли би, да су ови подземни ходници сасвим празни. То би значило, да су се становници ових ходника провукли из пећине у пећину и умакли на неки други још скривенији излазак у жбуњу. На жалост, ипак се понекад лов свршавао хватањем људске дивљачи. Т̂а, човек је плен човеку!...

На извесним местима где планина нема згодних пукотина, служила је као заклон или као тврђава по каква осамљена стена у дубодолини, управо, каква

Сл. 30. *Гребен са замком.*

мотрити на околне равнице, као и на планинске гудуре и кланце. Као што змија, савијена у колут на

стени, подиже своју немирну главу, те вреба гнездо тичица, тако би и овај разбојник посматрао озго са своје куле! Наравно, он није смео нападати планинце у њиховој гудури, али би се бар спремао да изненадно нападне и покори оне који би се усудили сићи у равницу...

Замак племенитог пустахије сад је у развалинама. Каменита стаза, обрасла у купине, стоји наместо пута по којем су убојице витлале своје чиле коње, када полажаху за напад или дотериваху оковане трговце и заплењене мазге. Онде, где је био покретни мост, ров је испуњен камењем, и време, ветар и путници нанели су ту нешто земље, те се сад ту већ дивно учврстиле павити и зо́ва. Зидови су већим делом срушени; огромно комађе, налик на стене, лежи растурено по земљи; с друге стране, рушевине од камења, што је у ров пало, већ су га упола испуниле, и сад се по њима увелико шири водена сочивка и друго слично биље. Велико двориште, где се некада сакупљаху четници пред полазак на пљачку, пуно је рушевина и рупа; човек се сад једва сме провлачити кроза жбуње и високу траву; може лако нагазити и на какву гују, скривену између два камена, или пасти у какву још отворену тамницу. Па ипак хајд'мо пажљиво напред! Ево нас код једног бунара, који, срећом, окружује нешто заосталог, порушеног зида. Сагињемо се с ужасом над црну бездну, и гледамо да јој кроз коров и папрате оценимо дубину. Чини нам се као да распознајемо на дну нејасни одблесак од зрака што је залутао у амбис; чини нам се да чујемо како до нас долази неко притајено стењање. Да ли је то ваздух што се увукао у бунар и сад шишти? Да ли то није извор чија

вода цури кроз камење и капље кап по кап? Или је то какав даждевњак што плива и бућка по води? Ко то зна? Некада, вели нам бајка, нејасни звуци, што долажаху из ових дубина, беху очајни узвици и јецање пригушених жртава. Опште је пак уверење, да вода у том бунару покрива и људске костуре...

С грозом окрећем очи од чудновате бездне и управљам их на четворорогљасту масу куле што се блиста у пуној светлости. Остале су се куле порушиле, само је она остала; очувала је и неколике зупчасте мазгале на своме врху. Зидови, пожутели од сунца, још су углачани као што беху и онда, када је великаш пировао први пир у великој дворани; ту се не види ниједан гуштер, а једва се и по каква распуклина опажа. Само је нестало дрвенарије и гвожђарије на уским, мазгаластим прозорима. На пет метара у зиду виде се као улазна врата; широк камен служи им као праг а надвратник је урешен грубом урезаном шаром с необичним монограмом[1] и већ истрвеном племићском девизом.[2] Покретних стуба, што се прикопчаваху за праг, нема више, те ревносни старинар мора са собом понети лествице, ако хоће да прочита или, боље рећи, да погоди оно неколико охолих речи, изрезаних у камену. Сељаци пак изнашли су практичније средство за то. Да уђу у унутрашњост куле, пробили су зид при земљи. Без сумње је то био мучан посао; али можда су они били жудни освете према тој кули, где су многи њихови помрли од глади или на мукама; а можда су то чинили и зато, што су замишљали да ће ту наћи скривено благо...

---

[1] Знаком од слова. — [2] Реченица, у којој је исказано неко начело или нека особина тога племића.

Кроз тај пролом улазим с неким страхом; унутрашњи ваздух, с којим се никада не меша сунчани зрак, лѐдӣ ме пре но што сам и ушао унутра. Додуше, светлости има и до дна куле. А има се шта и видети унутра! Кров се срушио; под је изгорео у каквом давнашњем пожару, и само се местимице опажају у зиду комади поцрнелих греда. Све ове рушевине, и камење, и дрва и пепео, мало по мало смешали су се као у неко тесто, које киша, силазећи као на дно каквог бунара, одржава увек влажним. Клизаво блато покрива ову мекану земљу, и моја нога, газећи онако насумце, већ се много клиза. Чини ми се да сам већ затворен у ужасну тамницу; тешко и с гнушањем удишем буђав и загушљив ваздух.

Па ипак је овај ваздух чист, према оном смраду од трулежи и костију што излази из испроваљиваних отвора од тамница. Ја се нагињем над црну рупу и трудим се да што разазнам; али не видим ништа. Ваљало би ми имати очи навикнуте на дугу помрчину, па да распознам одбијене зраке, што залуташе овамо. Дā жалосне јаме! Ја не знам убистава, у којима је она била саучесник, али дркћем од страха гледајући је, те као прибирајући се пòглēдāм на плаво небо што се још види између четири зида ове куле. Уплашио сам једнога ћука те и њега неста тамо горе.

По стубама, начињеним у зиду, може се човек попети до горњих мазгала. Многе су пречаге већ излизане и стубе су се већ претвориле у једну стрму равнину, по којој се врло мучно пети; ну, придржавајући се за зидове, прихватајући се за испупчења, клизајући по прашини и подижући се, стигох најпосле и на горњи део куле. Камен је широк, те нисам ни у каквој погибли; међутим, једва смем

крочити неколико корачаја, бојећи се да не паднем од вртоглавице. Попео сам се врло високо, у област тицâ и облакâ, између две пропасти. С једне је стране црна бездан до куле; с друге у дубини стење и одсек које сунце осветљава. Рт, на коме је кула, и сам је као нека друга кула од више стотина метара висине, и река, што вијуга испод ње, још се више чини као какав ров за одбрану. Прича се да је један од старих великаша овога краја понекад уживао, да баца своје заробљенике озго с куле. За своје најжешће непријатеље задржавао је лагану смрт у тамници; ну заробљеници, које не имађаше узрока мрзети, морали су скакањем с куле показати с коликом храброшћу и вољом умеју умрети. Тог вечера, уз топлу вечеру, о томе би се после водио разговор за столом; господари би се смејали онима што се у страху отимаху и хоћаху побећи од амбиса, а хвалили би оне што су сâми, једним скоком, јурнули у амбис! Вреди знати још и то, да је тај племенити великаш умро у обližњем манастиру и посветио се...

На подножју стене има гомилица растурених скромних кућица с крововима од шкриљастог глинца или од кровине из старога села. Човек не може веровати, како су се велике измене извршиле не само у установама и обичајима, већ и у души људској од онога доба па до данас! Хе, где смо ми сад од доба, кад је великаш тако држао пред собом и под својим ногама све своје подложнике, и кад је наследник његова имена растао гледајући, како се та јадно одевена створења крећу доле по земљи, или кад је још у себи о њима говорио: „Тâ, само кад бих хтео, све бих ове људе могао исећи“! Уосталом, груди су се племићског сина, ма како он био благ

и добар, увек надимале дивљим поносом, кад би погледао на овај хоризонат покореног земљишта, на ово село, што пред њим пузи, и на ове, за њ, одвратне сељаке што гмижу по утрини! Тâ, и кад би замишљао да људи по рођењу имају једнака права на срећу; и кад би себе сматрао као створ од истога блата: један би једини поглед по простору, са висине његове поносите куле, био довољан да га разувери! Да би веровао у људску једнакост не у радости, већ у очајању или при грижи савести, требало би му, да остави свој замак, да побегне у мрачни манастир у каквој клисурици и да стане челом тући о под у цркви...

У данашње се време потомак ових старих витезова не може више градити тамничарем каквога села, нити саревњиво мотрити на становнике, осем, наравно, ако је постао власником какве фабрике и ако сељаци раде у његовој фабрици. Летњиковац, који је саградио на коси каквог брежуљка, тако рећи, и не види се. Најближа гомилица кућа заклоњена је завесом великих древета, а ако се далека села местимице и укажу, она су само прости мотиви на пејзажу, црте на великој слици. Власник од замка није више и господар: од какве би му, дакле, користи било, да свој стан намешта изнад осталих кућа? Њему сада више вреди самоћа у којој може природу уживати на миру...

Управо од средњег века нису више село и замак мали оделити свет; по вољи или по невољи, они су ушли у један већи свет, у друштво, где су борбе веће, где напредак има сасвим другачије великог значаја. Мала краљевина, у којој онај великаш беше апсолутни господар, сада је само прост округ, и потомку

је старих племића сада непотребан зарђали мач његових предака. Он, можда, још покушава очувати понеке привидне или стварне повластице што му заосташе од његових силних дедова; а, можда, се већ и он помирио с улогом подложника или грађанина, и постао обичан човек, део масе. Свакојако борбе и освојења његових предака користили су другима, било народима, било владарима. Као год што су његови дедови, за време дугих ратова с планинцима, успели да покоре планинце у њиховим уточиштима, и као год што су они размицали до снежних венаца границу своје области, тако је и њима долазио у походе какав освајач, те се и граница њихове државине потпуно изгубила у огромноме обиму какве силне данашње царевине...

Једно необично име, које се налази на понеким местима и планинама, често ми је упућивало мисли на прошлост. У једној гудури, у једној малој неравнини земљишта, издалека се блиста, као неки мали покретни дијаманат, извор, који би се једва могао видети, да га сунце својим зраком не открива. Приђох му; лишће се дивљег рена наизменце савијаше и усправљаше под сребрнастом капљицом што по њему клизи; унаоколо цвркутаху неколике тице, а неке траве, чије се жиле купају у скривеној води, подизаху своје зелене стабљике и листиће високо изнад спрженог ливадског бусења. У том малом зеленилу, које пастири распознају из далека на сувој и пригрејаној планинској страни, налази се „студенац тројице племића.“

Нашто овај чудни назив? Од куда једном малом извору, с мало воде, такво име тројице силних? Планинска бајка казује нам, да су се некад, кад се

јаки замци, окружени рововима, подизаху по свима гребенима око теснаца, у близини тога студенчића срела у лову три грофа, што случајно дотле не беху у рату. Беху се већ уморили трчећи и гонећи рисове или јелене и силан зној им је цурио с чела. Гомила њихних слугу, окупљена око њих, нудила их је вином и медовином у изобиљу; ну њима се ипак учини мали поточић, што жубораше из пукотине у стени, пријатнији за пиће но сви ови разни напици, насути у сребрне пехаре. Један за другим нагињаху се они над мали изворац, размицаху руком траву што пливаше по површини воде и пијаху сасвим просто, као што пију и прости пастири или планинске кокице. Затим се погледаше, пружише пријатељски један другоме руку, спустише се на траву и стадоше се весело разговарати. Време беше лепо, сунце већ нагињаше ка западу, неколики разасути облаци бацаху велике сенке на пожутеле усеве по равницама; мали димови подизаху се местимице над селима. Ова три побратима беху добре воље. Дотада, њихове простране области нису имале тачних граница у планини; стога они сад одлучише, да овај мали извор, што им је својом хлађаном водом жеђ угасио, буде у будуће међа њихових грофовина. Једна би се простирала десном, а друга левом обалом поточића; трећа је требало да обухвати целу просторију, што се простире од извора до оближњег врха, и одатле на другу страну. У знак потврђења уговора, који мало час беху закључили, сва три великаша захватише десном руком неколико капљица из студенца, и сваки попрска њима траву у својој области.

Али, ах! Ови лепи дани не трајаху дуго а племенити грофови и нису вазда сложни и добри дру-

гови. Ова се три пријатеља завадише, те букну рат. Одмах се васали,[1] грађани и сељаци сташе клати по шумама и гудурама да помакну границе трију грофовина. Равница се опустоши, и кроз неколико поколења текоше потоци крви ради имовине оне водене капље, што тамо горе жубори на тихим висовима. За дуго се не могаше мир повратити.

Прошло је већ много времена од тога. И ако рат сада отпочне, то неће бити више између тројице племића, нити ради освојења простог једног студенца, већ између силних владара; па онда, он ће се сад водити ради освојења великих комада земљишта заједно с планинама, шумама, рекама и насељеним градовима. Неће се више међу собом сећи неколике, слабо оружане, руље, већ ће се клати и нападати хиљаде људи, снабдевене најновијим средствима за убијање. Да, да; човечанство напредује, али кад погледамо на ова ужасна крвављења, морамо покаткад оправдано посумњати: да ли оно доиста напредује. И при таким мислима чини нам се, да је куд и камо срећније оно становништво, склоњено по високим планинским долиницама, које никад није ни патило од рата, или које је бар, и поред прилива и одлива од војски, ипак очувало своју пређашњу независност. Неколики планински народи, заштићени својим огромним повезаним планинским веригама, били су тако срећни, те су остали слободни. Они то знају. Њихову слободу нису искупљивали само њихово јуначко срце, њихове снажне мишице, њихова слога и истоветне жеље. Не! За то они имају у многоме да захвале и својим великим

[1] Мањи племићи, штићеници веће властеле.

Алпима; Алпи су, као јаки стубови, бранили улаз у њихов храм...[1]

XVIII
Кретен.[2]

Поред снажних људи, који се мушки пењу по планини, поред јунака с челичним грудма, с оштрим погледом, у планинским се крајевима мичу, управо вуку се и неугледне гомиле жива меса, *кретени* с отомбољеним гушама (в. сл. 31.). Међу овим гомилама много их је, који се чак не могу ни вући; ено их где седе на прљавим столицама, клатећи се телом и главом, а бале им теку низ улепљене дроњке. Ова створења не умеју ни ходити; има их, који се још нису извештили ни да принесу храну устима. Хране их кашом, или боље рећи, кљукају их, а они, кад осете да унесена храна слази у желудац, дају од себе мали узвик од задовољства. Ето то су последњи представници овога човечанства, „они чије је лице створено да посматра звезде“! Колика је разлика између идеалне главе питијског Аполона и главе једнога кретена с очима без живота и са гадно разјапљеним устима! Глава је у каквога гмизавца много лепша, јер овај личи своjему типу; па онда, ми се и не надамо да ћемо га друкчије видети. Међутим идиотово је лице грозно онакаженога облика! Издалека опажамо да је он налик на човека, али његове нескладне црте

[1] Тако је, на прилику, било у Швајцарској и у Црној гори. — [2] На свима високим планинама, као на Алпима, Апенинима, Хималајима, Андима итд., виде се закржљали, обично гушави и буљави глупаци, који се називају *кретенима;* њихово је умно развиће врло ниско, те се може рећи, да су најнижи представници културног људства.

лица не скривају ни толико разума, колико га је у животињâ! А што је најужасније, ни основна осећања што се још појављују у овоме јадном створењу, нису увек добра. Понеки су кретени зли. Такви шкрипе зубима, дивљачки урлају, гневно и лудачки

Сл. 31. *Кретен из Валеа.*

машу рукама и ногама, ударају ногама о земљу, и, када би их пустили, они би ждерали месо и пили крв чак и онима који их негују. Али простодушни и добри планинци гледају хладно на то беснило. Они су ове јадне глупаке назвали „кретенима“, „crestias-има“

или „невиним“, сматрајући да ова створења, неподобна да суде о својим делима и да појме шта је зло, морају имати ту повластицу, да немају никаквог греха на савести. Као хришћани од колевке, они ће извесно морати отићи правце у рај! Уосталом, у муслиманским земљама прост свет пада на колена пред будалама и занесењацима, и сматра за славу ако на њ падне лудачка пљувачка или друго што. Пошто лудаци живе ван духовне заједнице с људима, а у људском су облику, онда, без сумње, мора бити да је на њима нешто божанско...

Уосталом међу овим несрећницима има их и добрих, тј. таквих који воле да у свом уском кругу чине и добра. Једног дана бејах сишао у долину и хоћах да се с друге стране попнем на висораван с пашњацима, на коме издалека бејах угледао једно језерце. И не заустављајући се, био сам прошао поред једне влажне колебице, око које беше неколико јабланова, те одмереним кораком иђах крај једног брзог потока стазом, нешто мало утрвеном животињским трагом. Бејах већ одмакао од колебе више, но што се може добацити каменом, кад се иза мене зачуше потмули и брзи кораци; у исто време, од овог створења што иђаше за мном и приближаваше ми се, чујаше се неко дихање из грла, готово као неко крчање. Окретох се и угледах једну кретен-жену, којој се гуша клатила у ходу као неки тег и њихала од једног рамена до другог. Од ужаса једва уздржах узвик, видећи где ми ово несрећно створење прилази, гегајући с ноге на ногу. Међутим, чудовиште ми даде знак да причекам, затим заста преда мном, загледа се у ме својим разрогаченим очима, и, крчећи из гуше, стаде ми духати у лице. Неким наопаким покретом

показа ми она на клисурицу у коју хтедохући, затим, склапањем руку показа ми, како се тамо на уласку испречиле опасне шиљате стене. „Тамо, тамо!“ учини она, означивши ми једну боље утрвену стазу, што се вијугаше уз једну страну и допираше до једне заравни, заобилазећи доњу непроходну клисурицу. Кад виде, где сам послушао њен савет и почео се пети по коси, она задовољно загрокта два три пута и стаде ме пратити неко време погледом; затим се мирно удаљи, задовољна, што је учинила нешто добро. Ја сам се у овом тренутку у души осећао понижен. Признајем, да нисам био толико задовољан, колико она. Та, ето, једно пасторче природе, једно ужасно створење, нека збрка без облика, и без имена, није имала мира, док ме није одвратила од странпутице и пропасти. А ја, један од оних поноситих људи, ја, који знађах да сам од природе одарен извесним разумом и који опажам у себи осећање моралне одговорности, колико ли сам пута ја пустио друге људе, па чак и оне које сам називао пријатељима, да пођу странпутицама, и то странпутицама које су много ужасније, но што је једна планинска клисурица? И доиста, ево где ме идиот, гушава жена, научи дужности! Шта више, ја сад и у ономе, што ми се чинило ниже од човека, нађох наклоњеност, које често нема ни у оних што се издају за велике и моћне. Извесно, ниједно створење није толико ниско да не може бити достојно љубави и поштовања. Па онда, ко је више за поштовање: да ли стара Шпартанка, што бацаше у амбис децу, рођену с телесним недостацима, или мајка, која, сва уплакана, доји и милује свога ружног сина — идиота? И доиста, свак ће дати за право, свак ће више поштовати ове матере, које се, и ако без наде, боре

да отргну своју децу од смрти. Разуме се по себи, да треба и друштво да притече науком и љубављу у помоћ овим несрећницима, те да исцели оне који су исцељиви, да усрећи, у колико је могућно, оне чије је стање без наде и да се стара о томе: како ће практична хигијена и физиолошки захтеви све већма смањивати број оваквих случајева рађања.

Трајним васпитавањем ове се несрећне природе могу усавршити, и кад после материнске наклоности дође старање каквога друга, који успе да јадно невино створење научи каквим грубим пословима, оно се стане мало по мало развијати па му се најпосле и на лицу укаже као неки зрачак разума. Између неизбројних слика, што су се урезале у моје памћење када сам пролазио планином, и сад се сећам једне, која ме дира и узбуђује и након толиких година. Беше вече, последњих летних дана. Ливаде у долини тек беху по други пут покошене, и ветар наношаше и до мене пријатан мирис од малих растурених снопова сена. Ходио сам по кривудаву путу, уживајући у свежем вечеру, у мирисној трави, у лепоти планинских врхова, које обасјаваше сунце при заходу. Наједанпут на једном савијутку пута, нађох се пред једном чудноватом запрегом (в. сл. 32.). Један гушави кретен беше упрегнут узама у неку врсту кола, натоварених сеном. Тешка је колица вукао он без икакве муке, не обзирући се ни на рупчаге ни на велике растурене кладе — просто вукао је као каква сила! Поред њега иђаше његов мали брат, окретно и милокрвно дете, с паметним и насмејаним лицем; он је управо био вођа, гледао куда ће се проћи и мислио наместо чудовишта... Једним знаком, једним додиром, окреташе га он час лево час десно да избегне сметње;

Сл. 32. *...То беше чудновата запрега!...*

тако исто знаком убрзаваше или успораваше он његов ход; целој запрези пак он беше душа, а онај други

тело. Кад пројоше поред мене, дете ме љубазно поздрави; гурнувши лактом Калибана, покрену и овога, те и он скиде капу и управи на ме свој укочени поглед. Мени се учини, да у том погледу видех искру људског осећања, поштовања и пријатељства. Стога и ја с неким страхопоштовањем отпоздравих ову двојицу, ову дирљиву групу, овај символ човечанства у ходу ка будућности...

Остављен самоме себи, и имајући само осећање животињског нагона, кретен може покадшто да учини оно, што би превазилазило снагу образована човека, који би био пун свести о својој вредности. Често ми мој друг, пастир, причаше, како је једном пао у једну ледену провалију; па кад о томе говораше, још му се вићаше страх на лицу. Извесно је догађај био страшан. Седео је — како ми је причао — на једној низбрдици, крај ивице једног глечера, али му један камен, што се на једном опучи, поремети равнотежу, те се, не могав се задржати, скотрља у неку отворену провалију између стене и тврде ледене масе. На мах се он нађе као на дну једног бунара, из којег једва могаше угледати сунчева зрака. Беше онесвеснуо, угруван, али срећом удови му беху читави. Нагон за самоодржањем покрете га, те се могаше дохватити стеновитог зида и са стене на стену попети се на неколико метара до отвора; одатле опет угледа сунце, пашњаке, овце и својега пса, који га посматраше ватреним очима. Али и ако је био дошао дотле, ипак се даље није могао пети; изнад тога места, стена је била свуда глатка, и не могаше се ни за шта ухватити руком. Пас беше у очајању, као и његов госа. Најпре је пас тамо амо скакао по ивици провалије и неколико пута лајао, па онда на мах,

као стрела одјурп према долини. Пастир се охрабри. Он се сети да је паметан пас отишао да потражи помоћи и да ће се наскоро вратити с пастирима, који ће донети ужета. Тако је и било. Тек ипак, чекајући то, био је у ужасним, очајничким мукама: чинило му се да се верна животиња никад неће вратити. Већ је гледао себе како умире од глади на својој стени, и само се још питаше: да ли ће умрети пре, но што му орлови буду живу кидали комаде меса. У том очајању још једина му утеха беше присећање на сличан случај једнога од оних „невиних". Тако, кад је један кретен био пао на дно једне провалије, из које му није било могућно изаћи, он ипак није хтео клонути нити се узалудно напрезати; трпљиво је чекао, тапкајући ногама по земљи, да очува животну топлоту, те је тако провео цело једно вече, затим читаву ноћ, па и сутра дан до подне. А тада, чувши да га они, што га тражаху, зову по имену, он се јави те наскоро затим буде извучен из амбиса. Само се жалио да му је било врло хладно...

Али, и поред привилегија и повластица кретенових; не гледајући на то, што овај несрећник не зна ни за бриге ни за изгубљене наде људи који сами себи крче пут у животу: ипак зато ваља радити на томе, да и кретен престане бити „невин" и да се ослободи својих бољки; ваља му, дакле, дати уједно и телесну снагу и осећање његове властите моралне одговорности. Ваља га увести у друштво слободних људи. А, да би га исцелили и опоравили, треба пронаћи најпре узрок његову изметању. Разни научници износе различита мњења о овоме последњем; једни веле да гушавост и ружан облик долазе нарочито од

оскудице јода[1] у пијаћој води, и да најпосле укрштање придружује грдоби телесној и моралну грдобу. Други држе да гушавост и кретенство долазе отуда, што вода, која се цеди са снежних поља, није имала маха да се у свом путу до села довољно креће и да се засити ваздухом, или им је узрок то, што та вода прелази преко стена што садрже магнезије.[2] Поуздано се зна, да рђава вода често може припомоћи постању и развићу неких болести; ну, да ли кретенство нема и других узрока?

Довољно је ући у једну од ових колеба где се рађају и животаре идиоти, па видети да има још и других узрока њихову жалосну стању. О, како је тамо грозно! Кут је, у коме они живе, мрачан и пун дима; велики сандуци, сто и греде пуни су црвоточина; у кутићима, у којима влада грозна помрчина, назиру се неке ствари, умрљане блатом и омотане паучином. Наместо пода је земља, која је непрестано влажна и већ готово блатава због сваковрсних остатака и нечисте воде што је натапа. Ваздух, што се удише у тој уској просторији, опор је и смрдљив. Ту се у исто време осећа мирис дима, ужежене сланине, буђава хлеба, црвљива дрвета, прљавог рубља, па и људских испарења. Ноћу су сви отвори затворени, да не би хладноћа споља продрла у собу; старци, отац, мати, деца — сви спавају као у неком ормару с полицама, на којем су завесе дању наву-

[1] Елеменат, љубичасте боје; јако надражује слузокоже очију и органа за дихање. Јод се употребљава у лекарству. — [2] Метал, беличаст и слабо сјајан; на ваздуху гори врло светлим пламеном и стога се траке од магнезије пале при фотографисању (замењује сунчану светлост). Његови су спојеви врло распрострти у водама (горке воде имају много горке соли а то је опет магнезијева сô).

чене а у коме се ноћу, за време спавања, сакупља тежак ваздух, куд и камо нездравији од онога по осталим кутовима колебе. Па и то није све. Зими, кад настану већи мразови, породица се исељава и силази у подрум; а тај подрум служи у исто време и као стаја за стоку. На једној страни лежи на нечистој слами марва, а на другој спавају људи и жене под својим поцрнелим покривачима. Олучић за течно ђубре раздваја ове две гомиле сисара, али им је ваздух за дихање заједнички. Па још се тај ваздух, што продире кроз уске одушке, не може по читаве седмице обнављати због снега што покрива земљу; за тај циљ треба копати као неке димњаке, кроз које улази и нешто мало бледе дневне светлости. У тим подрумима и сам дан личи на поларну ноћ...[1]

Је ли чудно, што се у таквим становима рађају скрофулозна,[2] грбава, нагрдна деца? Многу новорођену децу спопадају већ одмах, прве седмице, ужасни грчеви, од којих већина пропадне. У извесним крајевима мајке се тако поуздано надају смрти своје деце, да их и не рачунају у рођене све дотле, док не преболе „петодневну болест“, која је за ову децу ужасно чистилиште. Па онда, зар их је мало, и између ових што је преболе, који остану да живе једино животом болести и лудила? У колико год околни ваздух, планине и рад на чистом ваздуху могу изредно да развију снагу и окретност у здравог човека, у толико уски простор и влага оваке колебе припомажу гушавости и кретенству. Поред брата, који порасте најлепши и најјачи младић,

[1] Ноћи на крајњем северу (поларне ноћи) трају по неколико месеца, али је ноћна тама тамо знатно умањена одблеском снега и леда како с копна тако и с мора. — [2] Скрофуле су гуке, обично по зглавцима деце или људи с поквареном крвљу.

вуче се други брат, као нека ужасна, меснатa, жива наказа!

Већ на више места сграђени су домови за уточиште ових несрећника. У овим новим становима све је како треба. Ту слободно провејава чист ваздух; сунце им обасјава све дворнице; вода је ту чиста и здрава, сав намештај а нарочито постеље ту су ванредно чисте; „невинашца“ имају ту чуваре што их негују као дадиље, имају наставника, који се труди да убаци по неки зрак умне светлости у њихов отврдли мозак. Тако ту често и буде нешто од њих, и кретен може поступно доћи и до савршенијег живота. Али није толико значајно радити на поправци зла које је већ ту, колико је значајно радити да се оно не појави. Оних прљавих колебица, које се понегде у пољу онако лепе чине, треба да нестане, те да их замене простране и здраве куће; ваздух и светлост треба да улазе слободно у све станове човечје. Треба настојавати, да свуда буде добре неге телесне, као год и потпуног моралног достојанства. По ту цену, планинци ће се кроз неколико поколења потпуно ослободити од свих оних болести, што сада понижавају толике међу њима. Тада ће ти становници бити достојни средине што их окружава; они ће моћи са задовољством посматрати високе снежне врхове и рећи, као стари Грци: „Ено наших предака и ми на њих личимо!“

XIX

Обожавање планина.

Ми још обожавамо природу, и то много више но што се то обично мисли. Колико ли ми је пута

понеки сељак, скинувши капу, показао прстом на сунце и свечано ми рекао: „То је наш Бог"! Па ја сâм, колико ли сам пута хтео и нехотице називати божанским величанствене планинске врхове, што се дижу као престо долинама и равницама!...

Једнога дана ходио сам мирно кроз један теснац, закрчен сплазаним камењем. Ветар је надирао кроз сутеску и шибао ме по лицу, засипљући ме при сваком удару маглом од кише и полуотопљенога снега. Сиво покривало заклањало ми је стене; само сам местимице нејасно назирао црне и грозне масе, које као да се према густини магле наизменце удаљаваху од мене и приближаваху. Бејах се укочио од зиме, суморан и зловољан. Наједанпут ми привуче поглед нека светлост, што се одбијаше од неизбројно много ваздушних капљица. Поврх моје главе беше се прокинуо облак од воде и снега, те се указиваше весело плаво небо; а у том небесном плаветнилу, тамо горе, указиваше се чело планине. Њена снежна поља, извезена промољеним стенама, као каквим дивним арабескама,[1] блистаху се сребрним сјајем, а сунчана их је светлост ивичила златном ивицом. Ивице планинског врха беху јасне и оцртане као на каквом светлом кипу, кад се укаже из засенка. Цела се ова висока пирамида чинила као да је сасвим издвојена од земље. Снажна и мирна, без покрета, чињаше се као да допире у небо, као да припада другом свету а не овој танкој планети, омотаној облацима и маглом као неким прљавим дроњцима. У овој појави чинило ми се да видим нешто, што је више но просто место

[1] Украси или шаре, који приказују укрштено лишће, цвеће, животиње итд.

блаженства, више но и Олимп, познато боравиште бесмртника![1] Али ми један облак на једном заклони онај отвор, кроз који сам сагледао планину. За час се нађох изнова на ветру, на магли и на киши и само се теших говорећи: „Оно ми се био јавио неки Бог!“...

Од почетка повесничких времена, сви су народи, као простодушна деца, посматрали планине на тај начин; они су у њима гледали божанства, или бар њихове престоле, како час провирују а час се скривају иза несталне завесе од облакâ. Готово сви су они везивали за планине и само постање своје расе. За њих су они везивали своја предања и своје бајке; кроз њих су посматрали у будућности остварење својих жудња и својих снова; па онда, са њих је увек силазио и спасилац, анђео славе или слободе. Толика је била улога високих планина у животу народâ, да је историја обожавања планина готово уједно и повесница човечанска! На путу, којим су народи ишли, планине су биле као велики белези и велика даништа.

Научници веле да се управо у долиницама великих планина Средње Азије и удружише првипут у уређена племена они наши преци, од којих су нам остали наши, јевропски, језици; а управо на јужној подини највиших планинских верига на свету[2] и живе Индуси — Аријевци које због њихове старе цивилизације можемо сматрати као понајстарије народе. Њихове нам старе песме казују с коликим су осећањем побожности славили они ове „осамдесет и четири хиљаде златних планина,“ гледајући их, како се изнад шума и равница вйсē у небеса. За многе Индусе, високе планине хималајске са снежним височима, са ве-

[1] Богова. — [2] Хималаја.

ликим леденим потоцима, прави су богови, пуни снаге и величанства. Гаурисанкар,[1] чији врх дере у небеса, и Чамалари,[2] мањи, али привидно колосалнији због своје осамљености, обожавани су као два бога: као велика богиња здружена с великим богом. Њихова су ледена поља престо од кристала и дијаманата; пурпурни и златни облаци на њима су свети вео, којим је престо омотан. Тамо је горе бог Сива што руши и ствара; тамо је и богиња Шама, Гаури, што смишља и што рађа. Од ње произлазе реке, биљке, животиње и људи!

У овом огромном сплету од хиндуских епопеја[3] и предања, налази се клица и многе друге бајке, што се односи на хималајске планине; све те бајке цртају ове планине, како живе узвишеним животом, било као богиње, било као мајке континената и народâ. У једној таквој поетској бајци земља се оличава као велики звезданов цвет; његово је лишће полуострвље на окејану а његови прашни кончићи и плодници — то су планине Меруе,[4] мајке свеколиког живота. И глечери, и потоци, и реке, које слазе с висина те односе на земљишта благодетне наносе, такође су жива бића, мањи богови и богиње, и с помоћу њих могу скромни смртни људи из равница доћи у непосредни додир с највећим божанствима, с онима што седе поврх облакâ у осветљеним небесима...

Не само Меру, ова највиша планина на земљи, већ су и све остале планинске вериге, сви највиши планински врхови у Индији били обожавани од народа, који[4] су живели на њиховим косама и на њиховом подножју. Планине: Винђа, Сатпура, Аравани,

[1] Највиши врх на Хималајима. — [2] Врх на Хималајима. — [3] Хиндуских песама. — [4] Хималајâ.

Нилагери,[1] имађаху такође своје обожаваоце. По низијама, где не беше планинâ, које би верни могли видети, зидани су храмови, који својим чудноватим, пирамидалним ходницима, огромним гранитским стенама, приказиваху оне обожаване врхове планине Меруа. Можда је једно, с овим слично, осећање побожности наспрам високих планина и нагнало старе Египћане да граде пирамиде, оне познате вештачке планине, што се уздижу изнад једноставне површине од песка и муља.[2]

Свете планине подижу се у небеса и на острву Цејлону и „блиставој“ Ланки, срећном крају, у који су, по једној источњачкој бајци, били, по божјој милости, послати први људи по њихову изгнању из раја.

Такав је, између осталих, и насред равнице осамљени вис, Михинтала, свети град Анарађапура. На овој стени уставио се у свом лéту пре двадесет и два столећа Махиндо, хиндуски спаситељ, који је био полетео из равница гангеских, да обрати у Будину[3] веру Сингалезе. Данас се на врху, на који је ступила нога свечева, налази храм. Та је пагода[4] висока, огромна, али је ипак навала поклоника била каткад таква, да је она понекад цела од врха до дна могла бити покривена покровом од јасминова цвета. На врху тога споменика блистао се драгоцени камен

[1] Индијске планине. — [2] Египатски фараони оставили су нам огромне споменике од тесаног камена, које су себи подизали за гробнице; ти су споменици познати под именом пирамида. Три су најглавније пирамиде на левој обали Нила, близу Гизеха, на 16 километара од Кајира. Оне се приписују тројици царева (фараона): Хеопсу, Хефрену и Микерину. Једна је висока 146 м.; друга 133 м., а трећа 54 м. — [3] Буда је био индијски мудрац или философ, који је живео у V или VI в. пре Хр. и основао будистичку веру, која је и данас врло раширена на југоистоку и истоку Азије (Кина). — [4] Индијски храмови зову се пагоде.

ватрене боје, одбијајући надалеко сунчеве зраке. Некад је један раџа[1] разастро, са врха планине до поља у равници, широк и дванаест километара дугачак простирач, и то ради тога, да се ни на ногама верних, који иду к пагоди, не нанесе нечиста земља, с поганичког земљишта. Храму треба прићи чисто!...

Па опет ово свето брдо, Михинтала, уступа у слави славном Адамовом врху, који мрнари опажају с пучине, кад се приближују острву Цејлону. На највишој тачки тог врха издубен је у стени отисак дивовског неког стопала; како се чини, то је стопало од неког човека, који је био висок до десет метара. Ово је стопало, веле мухамедовци и Јевреји, од Адама, првога човека, који се био попео на врх, да посматра огромну земљу, простране шуме, брда и равнице, обале и велики океан са његовим острвима и спрудовима. По мишљењу пак Сингалеза и Индуса, тај траг није од човечјег стопала већ од стопала неког бога. Овај врховни бог беше Сива, веле нам брамани[2]; то беше Буда, тврде будисти; Јехова, пишу гностици из првих хришћанских векова. Када се пак Португалци искрцаше као освајачи на острво Цејлон, они ту планину, тако рећи, понизише, јер се она по њихову мишљењу, не могаше поредити с оном планином у Светој земљи; за њих је то тајанствено стопало приказивало траг ноге св. Томе, или неког другог старог проповедника вере, неког мањег апостола! Један Јерменин пак, Мојсије из Корене, саревњив према својој красној планини Арарату, још више понижава Адамов врх и једва допушта то толико, да је тај траг од стопе Сатанине, овога вечитог непријатеља

[1] Индијски кнежеви зову се раџе. — [2] Хиндуски свештеници.

сваког добра. Најпосле инглиски путници, који се у све већем броју сваке године пењу на ту свету планину, виде у оном „божанском печату“ само просту, велику и грубо ижлебљену рупу!

Ну, зато опет с прилично великим презрењем посматрају ове странце затуцани поклоници, што на том врху падају на колена, побожно целују отисак те стопе, и остављају дарове у дому свештеникову! Њима се чини, да и све друге прилике говоре, да је то чудо несумњиво. Тако, на неколико метара испод тога врха извире мали извор: њега је божја палица извела из земље. Мноштво древета расту по косама, и ето ова древета — тако се бар чини овим поклоницима — приклањају гране према планинском врху у знак обожавања и из захвалности, што могу расти и живети. Стене ове планине пуне су драгоценог камења: то су сузе, што су прокапале из очију некога бога, кад је некад сагледао злочине и патње људске. И сад, како да ови људи не верују у чуда, гледајући сва ова блага, која су и послужила за извор оних прича из *Хиљаду и једне ноћи?* Потоци, што извиру из планине, не ва̑љају, као наши потоци, шљунак и прост песак; они односе собом пра̑х од рубина, сафира, гранита. Онај, који се купа у њихним таласима, гази, као оно сирене, по песку од драгоценог камења!...

Племена на крајњем Истоку, чија је цивилизација ишла другим путем но цивилизација аријске расе, исто тако су обожавала своје планине. У Кини и у Јапану, као год и у Индији, ако се високе планине већ по себи не сматрају за духове, заштитнике и осветнике, а оно се на њима налазе храмови, посвећени боговима. И управо, народи и гледају, да предањима и бајкама вежу своју повесницу за ове божанске планине.

Најстарије су историјске планине: планине у Кини, јер је народ „средине и небеског царства“[1] један од првих, што је дошао до свести о себи самом, први који није престајао писати своју повесницу. Света брда кинеска, њих пет на броју, сва се уздижу по крајевима, који су чувени својом земљорадњом, својом индустријом, становништвом што гмиже по њиху подножју, догађајима што су се збили у суседству. Најсветија од тих планина, Тај-чан, виша је од свих осталих врхова богатог полуострва Чанг-тунга, које је између два залива Жутог мора. С највишег врха те планине, на који се долази поплочаним путем и по стубама урезаним у стену, човек види, као под својим ногама, богате равнице кроз које тече Хоанг-хо[2], река, која тече час ка једном а час ка другом заливу, и снабдева својом водом много више људи, но што је класја на њиви. На њ се пео цар Чунг пре 430 година, као што то веле класички анали тога краја. И Конфучије[3] је такође покушавао, да се попне на њ, али то није било лако, те је философ морао стати; стога још и данас показују место, одакле се он повратио у долину. Сви велики богови и главни духови имају своје храмове на светој планини; храмове ту имају и облаци, небо, велики медвед[4] и поларна звезда.[5] Десет хиљада духова заустављају се у лету, да посматрају земље и градове људске. „За-

[1] Тако се назива кинески народ. — [2] Хоанг-хо или Жута река, дугачка 4500 км. — [3] Конфучије, славни моралист и философ кинески, живео је од 551.—479. г. пре Хр. — [4] Група звезда на северној страни неба; зове се још и: велика кола. — [5] Сјајна звезда (2. величине) на северној страни неба у групи звезда, названој мали медвед (у репу.) Поред ње пробија небеску шупљину замишљено продужење земљине осовине и стога нам се чини, да се око ње окреће сав небески свод.

слуга је Тај-чана колико и заслуга неба. Он је господар овога света; он сакупља облаке и шаље нам кишу; он одлучује о рађању и смрти, о несрећи и срећи, о слави и срамоти. Од свих врхова, што се у небо уздижу, њега треба најпре походити.“ Па поклоници и иду тамо гомилама, да измоле за се разне милости; међутим дуж стазе је пуно пећина, у којима леже просјаци с грозним ранама, и чине прави ужас за пролазнике!...

Јапанске вулканске планине су још веће лепоте, готово савршено лепе! И стога Јапанци имађаху још више права обожавати своје снежне врхове но и сами Кинези. Има ли на свету идола, који би се могао поредити са њиховим величанственим Фузи-јамом,[1] с „планином, којој нема дру̂ге“, а која се, готово осамљена, уздиже из поља̂, шумама обрасла по подножју, а снегом покривена по горњим косама? Некада се овај вулкан пушио и избацивао пламен и лаву; сад је у миру. Али, зар нема у томе архипелагу[2] још много таких планина, које и сад изливају ватрене реке по усколебану земљишту? Међу тим планинама, нарочито је ужасна једна, ужаснија од свих, и људи су мислили да ће је умилостивити, приносећи јој на жртву хиљаде хришћана. Тако су и у Новом свету[3] ублаживали Монотомбо[4] бацајући у њ свећенике, који би се усудили проповедати против овог брда и говорити да оно није бог, већ паклено ждрело. Уосталом, вулкани обично не чекају, да им се баци жртва; цепајући земљу, избацујући читава језера од блата, засипљући пепелом читаве области, умеју је они

[1] Вулкан, висок 3700 метара. — [2] Морска просторија пуна острвља. — [3] Америка. — [4] Вулкан у Америци.

и сами зграбити. Они уништавају једним махом људство читавог једног краја. Није ли то већ по себи довољно, па да их обожавају сви они, што се клањају сили? Вулкан прождире, дакле он је бог!...

На тај начин обожавање планина, као год и свако друго обожавање, везало се за поједина осећања човекова. Гледајући планину што бљује лаву, човек је падао ничице пред њом већ просто због ужаса, који га је обузимао; у неплодним пољима, нагнала га је жудња за имањем да клечи, погледајући на снежна поља, с којих силазе потоци; они, који су нашли склоништа у долини или на одсеку гребена, постали су обожаваоци овога од захвалности. Најпосле се и дивљење морало у толико већма појављивати, у колико се више развијало осећање лепоте у људи. Уосталом, и која је то планина, а да нема у исти мах и лепа изгледа и сигурних уточишта? Која планина није или ужасна или благодетна или, боље, и једно и друго у исто време?

Селећи се по свету, народима није ни било тешко везивати своја предања за какву планину свога хоризонта и обожавати је. На сваком даништу подизаху они при својим великим путовима по какав нов храм. Некада би се племенима, што лутају по висоравнима Персије, чинило да свако вече виде, како се по каква планина појави насред песковитих равница: то би одмах било брдо Телезма, божански „талисман“ или амајлија, што је пратио своје обожаваоце у њихову ходу по свету. А када случајно, након дуге сеобе, у даљини опажена планина не би више била опсена, већ истински планински врх са снежним пољима и стенама, ко би онда и могао веровати, да бог није заиста путовао заједно са својим народом?

Тако је и планина, на чијем су се врху зауставили бегунци од потопа, једнако ходила преко континента. Једна самарићанска прича из оних Мојсијевих пет књига казује, да је Адамов врх оно брдо, на ком се зауставио ковчег Нојев; друге приче тврде, да је управо Арарат тај планински врх. Али који је то Арарат? Да ли је то онај у Јерменској[1] (в. сл. 33.) или ма каква друга планина, на којој су пастири могли наћи каквих остатака од светог брода? Сваки народ на Истоку придаје ту част оној планини заштитници, чије воде наводњавају његова поља. То је управо брдо, са кога је на земљу сишао живот, ходећи путем снежних поља и током потока! Уосталом нимало није недостајало доказа, који би и потврђивали истинитост свих ових предања. Зар нису нађена парчад од окамењена дрвета чак испод ледених поља, и зар се у самим стенама није нашло трагова од оних „потопских прстенова“, које данашњи научници сматрају као окамењене амоните?[2] Стога и јесу више од стотине планина у Персији, Сирији, Арабији, Малој Азији, означене као планине, на које се искрцао онај праотац, који је био други отац људски. Грчки су мити указивали на Парнас,[3] као на брдо, од чијег су камења, баченога на потопски муљ, постали људи. Па чак и у Француској има планинâ, на којима се онај ковчег зауставио; један је од ових божанских врхова Шамешанд, близу Велике Шартрезе[4] код Гренобла;

[1] Арарат, највиши врх у Јерменској (5200 м.), угашени је вулкан. — [2] Амонити су окамењени главоношци, махом у колут увијени. У нас се, на прилику, могу наћи на Гребену више Доњег Милановца, близу Пирота итд. — [3] Брдо у Фокиди (Грчка), посвећено Аполону и музама. — [4] Велика Шартреза је манастир, пет сахата далеко од Гренобла у Француској. Основао га је св. Бруно 1084., и у њему станује старешина калуђерског шартреског реда.

Сл. 33. Велики и Мали Арарат.

други је Пришки врх,[1] изнад извора Оде.[2] Сви се мити, дакле, слажу у том: да су људи сишли с високих планина. Са тих високих зидова, с тога божанског престоља, чуо се и моћни глас, који је смртне научио њиховој дужности! Бог Јевреја седео је на врху Синаја,[3] усред облакâ и мућâ, и говорио громовним гласом народу, који је живео у равници. Исто тако се Вâл,[4] Молох[5] и сви крволочни богови оних источних народа, јављају својим вернима на врху планинâ. У Кршној Арабији, у крајевима Едому и Моабу, нема ни једног виса, ни једног брежуљка, ни једне стене, а да не носи на себи грубу пирамиду од камена, жртвеник на којем свештеници проливаху крв да умилостиве својега бога. У Вавилону, где није било планине, заменили су је оним чувеним храмом, који је требало да допре до неба. За њ нам један песник вели:

И највеће брдо, с падинама од гранита,
Могло му је дати само по један камен!

У својој саревњивој мржњи на туђе вероисповести, јеврејски су пророци често проклињали „висине“, на којима други народи, њихови суседи, намештаху идоле; али и они сами нису нимало другачије радили. И они су гледали на планине, да им се из њих јаве анђели хранитељи. И њихов се храм подизао на планини; исто тако на планини се и Илија разговарао с Богом. Преображење Галилејанина, који се узнесе на небеса са двојицом пророка: Мојсејем и Илијом, беше такође

[1] Врх Prigue на источним Пиринејима. — [2] Ода (Aude) је река у Француској (департман Од), извире из источних Пиринеја а утиче у Средиземно море. — [3] Синај, планина у Арабији између Суецког и Акабашког залива; на њему је, по Библији, Бог дао Мојсеју таблице с писаним законима. — [4] Главни бог у Халдејаца (Вавилонаца). — [5] Финичански бог, коме су приносили и децу на жртву.

на брду и то на Тавору. На врху брда је он и на крст распет. А кад буде поново дошао, вели пророштво: кад поново дође, окружен свецима и анђелима, и кад почне судити својим непријатељима, и онда ће сићи на једну планину. Тај ће тренутак извесно бити страшан, јер дотицај његових ногу биће довољан, да планину смрви. Из светлог простора избиће тада одмах друга планина, идеалан вис, на коме ће бити град од злата и драгог камења; ту ће вечито и живети изабраници, лебдећи по тим веселим врховима, далеко изнад ове земље, пуне недаћâ и досаде...

XX
Олимп и богови.

Као год што је слава малене Грчке превазилазила сјајем славу свих држава на Истоку, исто тако је народно уображење сматрало, да и Олимп, највиша и најлепша, света, јелинска планина, превазилази све остале планине. Ниједна планина, ни Меру, ни Елбурс,[1] ни Арарат, ни Ливан,[2] нису будили у људској памети такве успомене на величину и велелепност као Олимп. Уосталом мало је њих и било у таком дивном положају, да су тако могле привлачити око, и у толикој мери служити као сигнал народима, који се креташу око њега. Олимп се налази на углу Јегејског мора и висином надмаша више но за половину све оближње планинске врхове; стога су Олимп (в. сл. 34.) опажали поморци већ с огромне даљине. Његов троструки врх и његове косе с „хиљадом бора“, о ко-

[1] Планина на северу Персије, висока 5600 м. (вулкан Демавенд). — [2] Планина у Сирији. Висина Ливана близу 3000 м.

Сл. 34. *Олимп.*

јима говори Омир, опажају се на хоризонту из равница маћедонских, из богатих долина тесалијских, с врхова Отриса,[1] Пинда,[2] Бермијуса и Свете горе. Плодност поља̑, што се простиру на његову подножју, мамила је са свих страна народе, који се ту сукобљаваху, мешаху или међусобно уништаваху. Најпосле, Олимп господари и теснацима, кроз које су морала пролазити племена или војске, идући, из Азије у Јевропу, или из Грчке у варварске крајеве на северу; он се уздиже као оно камени белег на великом путу, којим негда иђаху народи.

Због свога блиставога снега добиле су и неке друге планине јелинскога света име Олимп или „блистави“, али ниједна га није заслуживала у толикој мери као Олимп у Тесалији на чијем је врху било боговско престоље. Наравно, то није никакво чудо, кад се узме на ум, да је и сам јелински народ провео своје народно детињство у долинама и равницама испод тог великог брда. Атички[3] и пелопонески[4] Јелини управо су и дошли из Тесалије. Ту, у Тесалији, и борили су се њихови јунаци са чудовиштима, а ту су и њихови први песници, руковођени гласом пијеридских[5] муза, певали љупке гласе и победне химне. И кад су се доцније грчка племена раселила у даље крајеве, опет нису могла заборавити божанску планину, која их је, док беху у њеним долинама, на себи носила и хранила.

Готово сви велики догађаји митске историје збили су се у овом дѐлу Грчке, па, дакле, и онај најглав-

[1] Планина у Грчкој, јужно од Ламије. — [2] Планинске вериге између Епира и Тесалије; станиште муза и Аполона. — [3] Атика је крај Грчке, у коме је Атина. — [4] Пелопонез је јужни део Грчке, почевши од коринтске превлаке. — [5] Пијер је брдо у Тесалији, па се по њему музе називају још и Пијеридама.

нији, који је одлучио о владавини неба и земље. Олимп је био тврђавица, коју беху изабрали нови богови; свуда унаоколо пак беху стара божанства, чудовишни Титани, синови Хаосови. Ови дивови, стојећи на планинама Отриским, које се у пространом полукругу издвајају на југу, беху докопали огромне стене, читаве планине, и бацаху их на упола изваљени Олимп. Да би се што више успели на небо, стари Титани набациваху брдо на брдо и грађаху од тога себи подножје. Међутим велики снежни врх још једнако беше виши. По њему се вијаху само тамни облаци, из којих удараше гром за громом. Дивови, помогнути и самим земаљским силама, грмљаху и хучаху, као што хуји бура, размахиваху мишицама, чија сила не уступаше сили олује. Стотине њихових мишица завитлаваху насумце тӯчу од стена; бесно као природни елементи бораху се они противу младих разумних богова. Па ипак не могоше ништа учинити, подлегоше и заједно са њима сатрше се под рушевинама брдā и читави народи. Уосталом нису ли тако и ћуди владалачке биле узрок, да често читави народи буду искасапљени?

Ове ужасне борбе на Олимпу престале су биле већ одавно; за њих се још само по предању знало у доба, кад су се у јонских и дорских племена јавили песници, који опеваху јунаштво тих племена, и историчари, што касније о томе причаху. Тада већ на светој планини, као на престолу, мирно сеђаше Зевс, отац богова и људи; његов престо беше намештен на највишем планинском врху; уза њ стајаше Хера, богиња о којој се тврђаше, да је вечито жена и вечито девојка; унаоколо сеђаху други бесмртници, вечно лепог и веселог лица. Блистави етар сијаше на врху Олимпа и играше се власима боговским; олујине никада

не нарушаваху покој ових срећних бића; ни кише, ни снег не падаху на тај сјајни врх. Облаци, које Зевс сакупљаше, витлаху се испод његових ногу око стена, које чињаху узвишено подножје његова престола. Кроз пукотине тога вела, које Хоре[1] отвораху и затвораху како им Зевс наређиваше, посматраше овај господар море и земљу, градове и народе. Он вешаше неумитне судбине врх главе ових људи, што се доле, испод њега, мицаху, изрицаше живот и смрт, дељаше по својој вољи благодетну кишу или осветнички гром. Богове не узнемириваше у њихову вечну спокојству никакво јадање, што би са земље долазило. Њихов нектар беше увек слатка, увек изврсна амбросија. Они мирисаху мирис од жртава; молитве беху за њих као музика. Слика борбе и беде људске развијаше се испод њих као бесконачни призор. Они гледаху, како се војске сударају, како се тоне бродови, како градова нестаје у пламену и диму, како се сиромашни радници, готово невидљиви црви, изнуравају од умора, трудећи се да добију што за жетву, коју ће им однети какав господар. Све они отуд гледаху, па чак и то, како у кући жене плачу и деца цвиле. Тамо, надалеко пак, непријатељ њихов, Прометеј, стењаше на једној стени кавкаској. Тако беше благостање боговско...

Зар се икада усудио какав Јелин, па био он пастир, свештеник или владар, попети се на косе Олимпу испод његових високих шиљака? Та ко би се и усудио стати пред лице боговима! Стари нам писци веле, да се философи нису бојали поћи на Етну, и ако је она много виша од Олимпа; али не помињу ни

[1] [illegible]

једног смртног, који се усудио попети се на планину боговску; помена о том нема чак ни из оног доба, кад философи учаху да су Зевс и остали бесмртници само чисте замисли ума људског...

Касније су се друге религије, у народа из околних равница, докопале ове свете планине и посветиле је новим божанствима. На место Зевса грчки су хришћани ту наместили свету Тројицу; три главна планинска врха за њих су и данас три велика небеска престола. На једном од најузвишенијих Олимпових бочних гребена, на коме некада можда беше какав Аполонов храм, налази се сад манастир св. Илије; у једној од његових долина, где Бахове свештенице певаху евохеју у част Дионисија или Баха, станују калуђерице св. Дионисија. Нови су свештеници заменили старе свештенике, као што је и негдашње обожавање замењено савременим сујеверним поштовањем. Али је можда највиши врх и данас нетакнут људском ногом; блага светлост, што сија на његовим стенама и његовим снежним пољицима, није још никога обасјала од како су богови јелински оданде отишли.[1]

До скора, било је мучно Јевропљанину доћи до највишег врха те планине, јер све његове кланце и пећине држаху јелинске клефте;[2] оне беху готове да пушчаним зрном поздраве сваког путника, који би им се приближио. Ту су се они били утврдили, као у

[1] Од времена, кад је ово писано, умножила су се наша знања о Олимпу. Тако се данас зна, да на њему и нема сталних снежних поља у већем размеру. До врхова пак његових доходили су, и пре и после овога, многи научници, од којих вреди нарочито забележити: ботаничара Гризебаха, географа Барта, геолога Најмара итд. — [2] Грчки хајдуци, који су се нарочито раније, крили по пећинама Олимпа, Осе итд. и отуд водили осветничку, четничку борбу с Турцима.

некој огромној тврђави, те, понављајући борбу богова с титанима, предузимаху отуда своје походе против Турака на брду Оси. Поносећи се храброшћу, они себе држаху за непобедне као што је и планина, која их је на себи носила; управо они и оличаваху Олимп. „Ја сам, казиваше једна њихова песма, ја сам Олимп, славан у свако доба и чувен међу народима; четрдесет и два врха начичкано је на моме челу, седамдесет и два извора теку кроз моје гудуре, а на мом највишем врху, седи орао, што држи у канџама главу храбра јунака“! Без сумње, тај орао беше орао старога Зевса; он се још и данас храни људма, што се међусобно кољу...

Кад је реч о боговима, које је створила народна машта, ваља знати, да је у том погледу полет народне маште врло велики. У току столећа народна машта мења боговима имена, мења њихове особине, придаје им различиту моћ — све према променљивим историјским приликама, према изменама у језику као и према личним и народним изменама у предањима; најпосле, као што их је створила, тако их народна машта и уништава, и замењује их новим божанствима. Уопште, народној је машти врло лако премештати их с планине на планину. Отуда сваки планински врх имађаше свога бога, или чак и своју плејаду[1] небеских бића. Зевс је живео на планини Иди,[2] као год и на грчком Олимпу, на брдима Крита и Кипра и на стенама Егине.[3] Аполон борављаше на Парнасу и на Јеликону, на Силену и

[1] Задруга, или гомила (иначе плејада означава јато од седам звезда, влашићи, или седморицу славних песника француских). — [2] Планина на Криту. — [3] Острво у грчком архипелагу, у средини атинског залива (стари саронијски залив).

на Тајгету,[1] свуд по оним расејаним брдима што се уздижу око јегејског мора. Планински врхови, које зорини зраци позлаћиваху пре него што се доле у равници могаше разагнати тама, морали су бити посвећени богу сунца. Готово сва осамљена брда у Јелади носе и данас име Илијино. Пометња је у имену учинила да је овај јеврејски пророк постао наследник Хелија, сина Јупитрова...

Говорећи о Делфима, Есхил[2] их назива престолом или средиштем земљиним. „Погледајте овај престо, средиште земљино!“ — вели он. Али је песничка машта или народна уобразиља подизала овај средишни стуб, ово средиште, и на по којем другом месту. Пиндар[3] га је гледао у Етни; мрнари на Архипелагу означаваху тако и Атонско брдо (Свету гору), ту велику међу што се могаше вазда опазити изнад вода̂, било да се иде од обала азијских, било да се броди по јевропским морима. На овој планини — говорило се — сунце заилази три часа касније него у равницама на њену подножју; толико је, мислило се, она висока! С ње се могло догледати и преко самих земљиних граница! Кад познати Маћедонац[4] покори слободну Јеладу; кад Јелада постаде ствар овога господара; нађе се један низак ласкавац, један велики пузавац, те замоли Александра, који се био прогласио за бога, да нареди једној својој војсци да преобрази Атон у кип новога сина Зевсова, „силнијег од оца својега.“ Можда би тако немогућно дело и могао покушати какав бог,

[1] Планина у Пелопонезу, у близини Шпарте; с Тајгета су стари Шпартанци бацали кржљаву или наказну новорођену децу. — [2] Велики грчки писац трагедија; живео од 525.—426. пре Хр. — [3] Највећи грчки лирски песник; живео од 520.—440. пре Хр. — [4] Александар Велики, маћедонски краљ, син Филипа и Олимпије; победилац Грка и Персијана; живео од 356.—323. пре Хр.

који би, доспевши до неке славе, од охолости већ и полудео. Али овај ипак не смеде то започети. Тако су поморци, који су и после тога бродили испод тог великог брда, морали и даље гледати у њему само старога бога, све докле не отпоче нови историјски круг, који донесе собом нову веру и нова божанства. Тада се стаде причати, да је Атон баш она планина, на коју је ђаво пренео Исуса Галилејца, да му одатле покаже све државе, које су му под ногама: Јевропу, Азију и морска острва. Становници на Атону верују и сад у то. А, збиља, редак и јесте плапински врх, са којег би поглед био тако леп и тако разноличан, као што је са овог врха, па чак ако би се с њега могло и даље догледати, но са овога...

Сем јелинскога света, чије уображење беше тако песничко и тако плодно, и други народи гледаху на својим планинама престоле небеских господара. Не само да велики врхови Алпа беху обожавани као становишта богова или и као сами богови, већ и мали брегови, чији се венци уздижу изнад једноликих пустара, на северу Немачке и Данске беху исто тако обожавани Олимпи, као год што је Олимп у Тесалији био обожаван од Грка.

Па и на хладноме Исланду, у овој земљи магле и вечитог леда, обожаваоци се небеских власника окретаху ка планинама у унутрашњости, сматрајући, да је на њима седиште њихових богова. Да су се пак они могли попети на врх венаца својих издераних вулкана; да су могли посматрати ова ужасна ждрела, у којима се непрестано бори лава са снегом: извесно им не би никако пало на ум, да од ових ужасних места граде чаробно боравиште својих срећних божанстава. Али они су гледали планине тек издалека; они

су опажали блиставе врхове кроз процепане облаке, те замишљаху да су они у толико лепши у колико равнице на подножју беху дивљачније и непроходније. По њихову мишљењу, ова брда, одељена од људског боравишта непроходним провалијама, беху град Азгард, у којем, под вазда благим небом, живљаху весели богови. Овај велики парни облак, што се подизао са врха божанске планине и разастирао надалеко по небу, није никако стуб од пепела, већ је то био велики јасен Игдразил, под чијим се гранама одмараху господари васељене!...

XXI

Духови.

Религије се лагано преображавају. Вере старога света, привидно угашене већ од толико поколења, нису пропале, већ се настављају у спољашњим облицима нових вера. Додуше, имена су боговска била и мењана, али је олтар остао исти. Одлике су божанства још онаке, какве су биле пре две хиљаде година, а вера, која држи божанство, очувала је чак и „свету простоту“ својега фанатизма! По дивљим долинама олимпским, по којима скакаху Бахове свештенице расплетених коса, шапућу се сада молитве калуђерске; на Светој гори атонској, коју с површине шумних таласа обожаваху поморци свију племена и свију језика, данас се подижу девет стотина тридесет и пет цркава у част свију светаца; хришћански је бог постао наследником Зевса, који је и сам био заменио неке старије богове. Исто тако у Сиракузи[1] храм богиње Минерве, чије позла-

[1] Приморска варош у Сицилији.

ћено копље издалека поздрављаху поморци, изручујући купу вина у воду — данас се прометнуо у цркву богородичину. У мору сваки рт, а унутра у земљи сваки брежуљак, свака планина, урешена по каквим храмом, очували су себи обожавалаца, и ако су име променили. Путник иде преко острва Кипра тражећи храм Венере Афродите.[1] „Ми је не зовемо више Афродитом“, ревносно узвикује жена, коју путник пита, „ми је сад зовемо девицом Хризополитом[2]!“

Али не само да су хришћански народи продужили обожавање римских и грчких светих планина, већ су они распрострли то своје обожавање на свој начин по свима крајевима у којима станују. Као год и наши легендарни[3] прѣци, тако и наши ближи прѣци, који живљаху у средњем веку, не могаху посматрати планину, а да им машта не оживи надземаљска бића по тајанственим долинама и по сјајним планинским врховима. Истина, ова бића немаху права на име боговско; проклињата црквом, она се обично претвараху у ђаволе, у зле духове, или, ако би их црква трпела, постајаху милостиви духови, тајни богови, али које би људи тек кришом призивали. Јупитер, Аполон и Венера беху сашли са својих престола, и посакривали се у дно пећина. Тако донесе време да они, чија су света лица блистала у светлости, живе после у мраку пећинском. Уместо олимпских светковина сад се распрострше врзина кола, на којима гадне вештице, јашући на мотовилима, призиваху у бурним ноћима ђаволе...

Уосталом, хладан климат, облачно небо, у нашим северним крајевима морали су такође у велико при-

[1] Богиња лепоте и љубави. — [2] Богородица. — [3] Прастари.

помоћи потискивању старих богова. Како би они и могли држати своје веселе гозбе, пити амвросију и свирати на златној лири на ветру и снегу, усред олујине? Једва још да се они могаху замишљати у оним фантастичким дворовима, које би за тренутак саградили сунчани зраци на сјајним планинским врховима, и који би се наизменце указали и ишчезли, као оно снови или привиђења!...

Богови су и духови оличења онога, чега се човек страши и за чим жуди. Сав човечји страх, све његове страсти узимале су некада облик натприроднога. Отуда су и међу планинским духовима једни ужасни мађионичари, што згоревају траву на пашњацима, убијају стоку, даве пролазнике; други су, напротив, добра бића, чија се наклоност добива ведрицом просутог млека или простом молитвом. Пастир се и обраћа добром духу тражећи његову помоћ, да му у стаду буду добри јагањци и чила јунад. Од доброг духа и ишту како млади тако и стари, како људи тако и жене оно што, на жалост, готово цео свет сматра као највећу животну радост: злато, богаство, благо...

Стара нам предања казују, како се планински духови завлаче у камење, те ту скривају кристале и метале, мешају минерале и руде. Друге бајке опет казују, како треба, и у које доба, ударити по светом камену, у коме је скривено благо; какве знаке ваља начинити, какe чудновате речи треба изустити. Још се при том живо истиче, да ако се ма и најмање што заборави, ако се ма и један глас изговори рђаво — све се окреће наопако, и од свег врачања неће бити ништа! — Ја сам видео огромне рупе, које су копали планинци на врху једног каменитог виса, који стоји покривен снегом читавих девет месеца у години. Овај

је вис био посвећен неком свецу, који је и сâм дошао као покровитељ брдски за неким нехришћанским богом. Сваког лета долазили су копачи блага те копали на том вйсу, употребљавајући тајанствене покрете. Ма да су они наилазили само на комађе шкриљца, на плоче, које једна другој наличаху, ипак их то није могло опаметити; и доцније би опет многи лакоми копач почињао тај посао, покушавајући да изазове духа каким новим обрасцем, каким згоднијим узвиком...

Још су занимљивији од ових богова, што чувају благо, они, којима је дужност да у планинским пећинама чувају дух целог каквог племена. Скривени дубоко у стену, они приказују цео народ с његовим предањима, његовом повесницом, његовом будућношћу. Стари колико и планина, они ће трајати докле и она, а докле год они сами буду живели, живеће и племе из околних долина! У таквом су духу управо и сасређени сви покрети, све плиме и осеке народа који под њим живи. Баски с поносом и гледају на врх Анију,[1] где се скрива њихов бог, кога ни свештеници не знају, али који ипак за то живи. „Докле год њега тамо буде, веле они, биће и нас овде“! Отуда су они и готови да верују у бесмртност свога племена, ма да ће колико сутра нестати чак и њихова језика!...

У исти ред народних идеја спадају и бајке о оним ратницима или пророцима који, скривени у некој дубокој планинској пећини, чекају по читаве векове на неки знаменити дан. Такав је мит о оном немачком цару,[2] који, налакћен на камени сто, снева

[1] Један врх на Пиринејима. — [2] Ову бајку везују Немци за свога цара Фридриха Барбаросу (1123.—1190.). У нашега је народа слична прича о Краљевићу Марку.

а бела му брада већ допрла до стене. Понекад — тако прича народ — по који ловац, а можда и разбојник, продре у пећину и узнемири тога силнога старца у сну. Овај тада лагано подиже главу, поставља по какво питање уплашеном човеку, па опет затим наставља свој прекинути сан. Једини је уздах, који му се тад отима: „Још не“! — Шта ли то он чека па да мирно умре? питате ви. — Без сумње, одјек какве велике битке, мирис од какве реке људске крви, огроман какав покољ у част његове владавине. Дао би Бог, да је ова последња битка већ свршена, и да је овај грозни цар већ претворен у гомилу пепела!...

Много је дирљивија и лепша бајка о тројици Швајцараца, који исто тако чекају свој суђени дан, скривени у дубини једне високе планине старих кантона! Њих је три, као што су била тројица и оних, који се на ливади у Гритлију заклеше да се ослободе; па још сва тројица носе име Телово, као год и онај,[1] што обори тиранина! И они спавају, и они сневају; али они не сневају о слави већ о слободи, и то не само о швајцарској слободи, већ о слободи свих људи. С времена на време, по један од њих устаје те посматра свет језерâ и равницâ, али се још непрестано потом тужан враћа својим друговима. „Још не“! уздише и он. Дан великог ослобођења још није дошао! Народи, непрестани робови још се клањају шеширима својих господара; још се нису научили, да их не обожавају!

---

[1] Вилхелм Тел, легендарни швајцарски јунак, беше с тројицом својих пријатеља склопио заверу, да ослободи Швајцарску од аустријског јарма. Улучивши прилику погоди стрелом Геслера, аустријског намесника, и даде општи знак за устанак, те се Швајцарска и ослободи аустријског јарма (1307.).

XXII
Човек.

Али, чекајмо, и то чекајмо с поверењем! Доћи ће дан! Богова ће нестати; они ће са собом одвести и поворку светских власника, својих жалосних заменика на земљи. Човек учи полако говорити језиком слободе; научиће он и да се уживи у њу!...

Планине су, на прилику, у броју оних богова, чије обожавање већ престаје. А оне се тако одликују својом лепотом! Њихови громови и њихови усови нису већ за нас више муње Јупитрове; њихови облаци нису више хаљина Јунонина! У високе долине, дворове боговске или боравишта духовска, улазићемо у напредак без страха! На оне планинске врхове, којих се некада људи ужасаваху, сад управо јуре хиљаде путника, који теже, да не оставе на миру ни једну стену, ни једно ледено поље! У нашим многољудним крајевима Западне Јевропе, већ су људи походили готово све планинске врхове; мало по мало, тако ће бити и с онима у Азији, Африци и Америци! Пошто је ера великих географских проналазака готово свршена и пошто је, сем неких празнина, земља уопште позната, данашњи се путници, морајући се задовољити мањом славом, најако отимљу само о част, да буду први, који ће се попети на још непохођене планине! Љубитељи пењања траже чак и по Гренланду понеки незнани планински врх...

Међу овим путницима, који се сваког лета пењу на по какав висок и стрменит вис, као да их има који се пењу и ради таште славе. Кажу, да они то чине просто и стога, да им се име проноси кроз новине! Као год да су својим пењањем учинили ка-

кво корисно дело по човечанство! Међутим, каква вам они чуда не чине кад већ стигну на онај врх! Тада се они муче да укоченим рукама напишу беседу о својој слави, отварају боце са шампањем, пуцају из пушака као да су какви освајачи и машу заставама као махнити! Ако планински врх није покривен дебелим снежним слојем, они доносе и камење, да би се бар за неколико палаца још више попели у вис! Тада им се чини да су краљеви, господари света; тā читава им је планина само огромно подножје и они с ње гледају државе, где им леже под ногама! Па онда, пружају руку, као да би их дохватили. Уосталом, тако је и неки сеоски песник, позван први пут у владалачки замак, затражио допуштење, да се за часак попне на престо. Кад се већ нашао ту, право је чудо било гледати, како га на мах обузе страст за влашћу! Тако, спазивши муху, која лећаше испред њега, загрме на сироту животињицу: „Ах, тā ја сам краљ; смрт муси!“ И једним ударом песнице би на наслону од позлаћене столице згњечен јадни инсекат...

Али силну радост осећа и скроман човек, кад ступи ногом на какав високи врх. Узбуђење влада и оним, који не прича о своме пењању и не жуди за тренутном славом, нити за тим, да се прича, како се и он пео на какав неприступачан врх. Кад је Сосир[1] после Балмата[2] стигао до дотле неприступних снежаника на Монблану,[3] он се не само радовао, што ће

[1] Швајцарски природњак и физичар (1740.—1799.), рођен близу Женеве, писац *Пута на Алпе*, први научник, који се испео на Монблан (1788.). — [2] Један швајцарски вођа по Алпима, који се 1786. први испео на највиши вис на Монблану. Погинуо је пењући се на глечере 1834. — [3] Највиши вис на Алпима (4810).

моћи чинити нова посматрања, већ је и сасвим простодушно уживао, што је као успео освојити то јогунасто брдо. Задовољство је од постигнутог циља свакад велико. Ловац зверова и ловац људи необично се радују, кад се после жестока гоњења кроз гору и гудуре, преко брежуљака и долина, нађу очи у очи са својом жртвом, те је могну свалити једним хицем! Ни умор ни погибао, нису их могли одвратити, јер их је подржавала нада и све, што су претрпели, лако заборављају сада, кад се одмарају крај својега плена! Као год и ловац, тако и онај, што се пење на планинске врхове, после напора осећа победничку радост. Још њему припада част, што је ставио на коцку само свој властити живот; руке је очувао чисте...

При великим пењањима често је веома близу погибао, и сваког минута може човек погинути. Па ипак он непрестано иде напред и осећа, како га подржава и крепи силна радост при погледу на све оне погибли, које уме избећи чврстином својих мишића и својом присебношћу. Често ваља стајати на ивици залеђена снега, где и најмањи погрешни корак може човека свалити у провалију. Други пут се човек пење по глечеру, прихватајући се за прост снежни поруб, и ако се овај скрши, човек ће пасти у бездан. Дешава се, да се човек мора пети по камењарима, чије су одскочиле стене једва толико широке, да на њих може нога стати; осем тога, њихова је површина тако глатка, да она тако рећи дркће од ледене воде, што се испод ових стена разлива. Али храброст и душевна мирноћа толике су, да не даду ни једном мишићу, да се погрешно покрене, већ се они сви слажу, трудећи се, да избегну погибао. Ето, на прилику, путник се оклизао на оној углачаној и врло

стрмој стени од црнога глинца, што је одмах до једне провалије, на стотину метара високе; ено га већ, како слази с вртоглавом брзином по глаткој падини. Али ипак нема бојазни. Да би му трење било што веће, да би наишао на све могуће неравнине на стени, он се тако вешто пружа, тако се умешно користи рукама и ногама, да се најпосле и зауставља — на ивици провалије! Ту се можда разлива по камену какав поточић, који још није почео падати као водопад. Путник је жедан, окреће лице к води и мирно пије пре него што устане и пође којом другом, не толико погибном стеном...

Човек, који се пење по планини, воли планину у толико више, у колико је на њој био у већој погибли. Али осећање савладане погибли није јединствена радост од пењања, нарочито не човеку, који је у своме животу морао издржати жестоке борбе вршећи своје дужности. И нехотице мора он у путу, којим је прошао, у мучним пролазима тога пута, у његовим снежним пољима, у његовим провалијама, у његовим сваковрсним препрекама, видети слику мучнога пута врлине. Ово се поређење материјалних ствари с моралним светом, тако рећи, натура његову уму. „И мимо природе успео сам“, помишља он; „планински је врх под мојим ногама. Истина сам се напатио, али сам победио, и дужност је испуњена“. Ово осећање доиста и обузима оне, који се збиља по каквој научној мисији пењу на какав планински врх, било да изучавају његове стене и окаменотине, било да притврде мрежу троуглова и нацртају карту тога краја. Они имају право поносити се кад доспеју на врх; ако им се пак на путу деси несрећа, имају право на име мученичко. Захвално човечанство треба да се

сећа њихових имена; она су у многоме другачије и више племенита од имена многих других, назови великих људи!...

Јуначко доба испитивања планинâ завршиће се пре или после, као што се завршило и доба испитивања саме земље, и успомена на славне путнике можда ће бити само подлога за какве доцније бајке. Људи ће се поступно попети на све планине насељених крајева; најпре лаке стазе, затим колски путови биће подигнути од подножја до врха, ради лакшег приступа и самим беспосличарима и нерадницима; у пукотинама глечерским моћи ће радозналице проматрати њихов састав; механичке справе за пењање биће утврђене на литицама некад неприступачних брда, и „туристи" ће, пушећи цигару и шалећи се, узлетати изнад вртоглавих литица. Та, зар се већ људи не пењу железницом на високе врхове! Доиста, проналазачи су сад измислили већ и планинске локомотиве, те још како нам је угодно винути се помоћу њих у слободан небески ваздух! Овај су нови начин пењања пронашли и развили Американи, људи практичне појезије. Да би што брже и без муке стигли на највиши врх своје особито поштоване планине, којој су дали име Вашингтона, јунака своје независности,[1] они су је увукли у своју мрежу гвоздених путова. Стене и пашњаци окружени су спиралом железничких шина, по којима се возови један за другим пењу и слазе, звиждећи и вијући се као дивовске змије. На врху су, поред станице, подигнуте

[1] Ђорђе Вашингтон, државник и ђенерал амерички (1732.—1799.), био је заповедник народне војске у устанку енглеских насеобина у Америци (1775.), те је помаган Француском принудио Енглеску, да призна Здружене државе (1782.). Био је двапут председник те нове америчке републике.

гостионице и ћошке у кинеском стилу. Путник, што тражи уживања, наћи ће ту колача, разног пића па и песничких дела, која певају излазак сунца и јутарње руменило...

То, што су Американи учинили за брдо Вашингтон, учинили су угледањем на њих и Швајцарци на своме Ригију и Пилату,[1] усред оне онако величанствене панораме својих језера и својих планина (в. сл. 35.). Они су то учинили и на Итлију[2]; учиниће то још и по другим брдима, и, тако рећи, спустиће планинске врхове у равницу. Локомотива ће пролазити из долине у долину изнад највиших планинских врхова, као што пролази брод дижући се и спуштајући се на морским валима. Што се тиче таквих брда, као што су високи врхови Анда и Хималаја, који су одвећ високо у хладном региону, те се човек не може правце на њих пети, доћи ће време, кад ће се и до њих умети доћи. Балони[3] су већ одпели неке ваздухопловце на два до три километра више; други ће ваздухопловци допрети и до Гаурисанкара, познате „велике дијадеме сјајног неба“...

У овом великом раду око уређивања природе, човек се нимало не ограничава на то, да само учини планине приступачнима, већ, кад је потребно, ради да их и уништи. Не задовољавајући се колским путовима, која умеју провести и по најстрмепитијим брдима, инжињери пробијају стене, које им сметају, те проводе своје железнике непосредно из долине у долину. Човек пролази и поред свих препрека, које

[1] Риги, брдо у Швајцарској (1850 м.); Пилат, брдо близу Луцерна у Швајцарској (2138 м.). — [2] Брег изнад Цириха у Швајцарској. — [3] Ваздушне лопте, које употребљавају ваздухопловци за пењање у ваздух.

му је природа ставила на пут; он себи ствара нову земљу, прикладну за његове потребе. Кад му треба

Сл. 35. *Део брдске (зупчасте) железнице на Пилату.*

какво велико склониште за бродове, он се уме послужити и неким ртом на морској обали, па га, стену по стену, баци на дно водено, да тако сагради бране

за одбијање таласа. Зашто не би, само кад би му се прохтело, могао обарати и велике планине, те разасипати њихове рушевине по равницама?

Тек шта? Та он је и тај рад већ отпочео. Рудари у Калифорнији, немајући стрпљења чекати да им потоци донесу златни песак, дошли су на мисао да сами нападну планину. На више места ломе они тврду стену, да из ње изваде метал. Али је тај рад мучан и скуп; посао је пак лакши, кад имају пред собом трошније земљиште, као што су покретни песак и шљунак. Тада они стану преко пута, и, да би из планине извадили њено злато, отпочну огромним прскалицама, као год оно пожарници, поравњивати падине и рушити планину. У Француској се дошло на мисао, да се на тај начин пречисте огромне гомиле старих наноса, наслаганих у терасе испред Пиринеја; последицом би тога рада било и то, што би се сав овај нанос, претворен у плодан муљ, одвео каналима и послужио да узвиси и оплоди голе равнице Ланда̂[1]...

Ово су збиља знатни успеси. Сад није више оно време, кад су једини планински путови били они уски пролази, у којима се два пешака, кад би ишли у супротним правцима, не би могла друкчије размимоићи, док не би један легао на стазу, те да онај други пређе преко његових леђа. Све тачке на земљи постају приступачне, па чак и инвалидима и болесницима; сва природна блага постају употребљивија; рад припомаже продужењу живота, а сваковрсним благом, отетим од земље, повећава се и човечја имовина. Уосталом, као и све што је људско, тако могу и ови успеси донети собом погрешке и злоупотребе; човек може дотле доћи

[1] Један округ у југозападној Француској.

воту. Радимо на томе да учинимо човечанство срећним, али у исто време и научимо га да врлином побеђује своју властиту срећу!...

У овом тако знаменитом раду на васпитању деце, а помоћу њих и потоњег човечанства, планина има да одигра велику улогу. Права школа треба да је слободна природа, с њеним лепим крајевима, што ће се посматрати, с њеним законима, што ће се очигледно изучавати, али и с њеним погиблима, које треба савладати. Храбри и чисти људи неће се створити у тесним дворницама с прозорима од гвоздених решетака. Сасвим напротив. За то њима треба пружити уживање да се купају у потоцима и језерима планинским, изводити их у шетњу по глечерима и леденим пољима, водити их да се пењу на високе планинске врхове! Не само да ће они с по муке научити оно, чему их никаква књига не може научити; не само да ће се они сећати свега онога, што буду научили у те срећне дане, када је наставников глас стварао у њиховим ушима исти пријатан утисак, који и једновремени поглед на дивне и величанствене крајеве; већ ће се још наћи очи у очи с погибљу, и научиће да јој могну весело пркосити. Учење ће за њих бити право задовољство, а весеље ће утицати и на стварање карактера...

Извесно, ми смо већ готово дошли дотле, да можемо вршити врло велике измене у изгледу природе, као год и у животу човечанском; овај спољашњи свет, чији смо облик већ тако силно изменили, још ћемо више променити ради наше потребе. Што год више расту наше знање и наша материјална моћ, тим постаје све моћнија наша човечанска воља наспрам природе. Данас готово сви народи, које зовемо цивили-

зованима, још употребљавају највећи део своје уштеде на припремање средстава ради узајамног убијања и узајамног пустошења земаља. Ну, када постану увиђавнији, и буду то употребљавали на увећање производне снаге земљишта, на заједничку експлоатацију свих сила земљиних, на уклањање свих препрека, које природа иставља нашем слободном кретању: онда ће се видно изменити лице планете, с којом се и ми витламо кроз светски простор. Сваки ће народ дати, тако рећи, нову одећу околној природи. Својим пољима и својим путовима, својим становима и разним грађевинама, вештачким размештањем дрвета̂ и општим ликом својих крајева, становништво ће показати колики је његов властити идеал! Ако оно будо доиста имало осећања за лепоту, оно ће улепшати природу; ако ли, напротив, велика маса људства морадне остати оно што је данас — груба, себична и превртљива, онда ће она и на земљи оставити свој жалосни данашњи печат. Тада би очајни узвик песников постао истином: „Куда да се бежи? Та̂, природа постаје све ружнија!“

Ма каква била будућност човечанству, ма какав му био изглед средине коју ће оно себи стварати, слободна ће природа све више бити потребна људима, који хоће да прекале своју мисао, далеко од утицаја разних мњења и гласова. Кад би једног дана најлепша места на земљи постала зборилтем свих беспосличара, онда би онима, који воле да живе у природи, остало још да одмах седну у чамац и побегну на пучину, или да чекају дан, када би, као тице, могли летети у висину. Ну, ма куд избегли, они би вазда тужили за светим планинским долинама, за потоцима, што извиру из неприступних снежних поља,

и за белим или ружичастим пирамидама, што се уздижу у небеса. Срећом, планине имају врло лепих уточишта за онога, који бежи од обичних путова, утрвених модом. Још за дуго моћи ће се човек одвајати од ништавног света и живети истинито предан стварним мислима, далеко од онога тока простих и варљивих мњења, што муче и помећу и најискреније умове...

Како ли́ беше за ме изненађење, како ли ми беше необично, кад се, прешавши преко прага последње планинске клисуре, изнова нађох у великој равници с недогледним и неодређеним ивицама! Преда мном се ширио огромни свет; могао сам ићи којој сам год хтео тачци хоризонта. Па ипак, и ако сам ишао, чинило ми се да не мењам место; толико сад околна природа беше изгубила од своје дражи и своје разноликости! Нисам више чуо виловите потоке, нисам више видео снежна поља ни стене; око мене беше једно исто једнолико поље. Ишао сам слободно, па ипак осећах да на планини нисам био тако у тамници као овде. Врло често једно једино дрво, прост какав шиб беху довољни да ми заклоне хоризонат; куд бих год крочио, на све стране по путу: ограде или пречаге!...

Удаљујући се од планина, које сам волео и које бежаху далеко од мене, често сам се освртао, да бих распознао њихове смањене облике. Косе се мало по мало спајаху у једну плавичасту масу; широки долински просеци постајаху све невидљивији; омањи планински врхови губљаху се, и на светлом небу оцртавао се још само профил високих врхова. Најпосле, магла од прашине и нечистоће, што се подиже са равница, сакри ми ниже косе планинске; заоста још само неки мали урес на облацима, и једва сам још могао очима разазнати неке планинске врхове, на које сам

се пређе пео. Затим сви планински рубови ишчезоше у ваздушној пари, са свих ме страна окружи недогледна равница. Од тада је планина била далеко од мене, и ја се бејах вратио опет у велику вреву људску. Него бар ми је остао у успомени пријатан утисак на прошлост! Али ја још не заборављам омиљени профил брда, још се и сад у мислима враћам у засењене долине, још и сад уживам по који тренутак мирно у друштву са стенама, инсектима и травама!